

SATAKUNTA

X

Poislettu

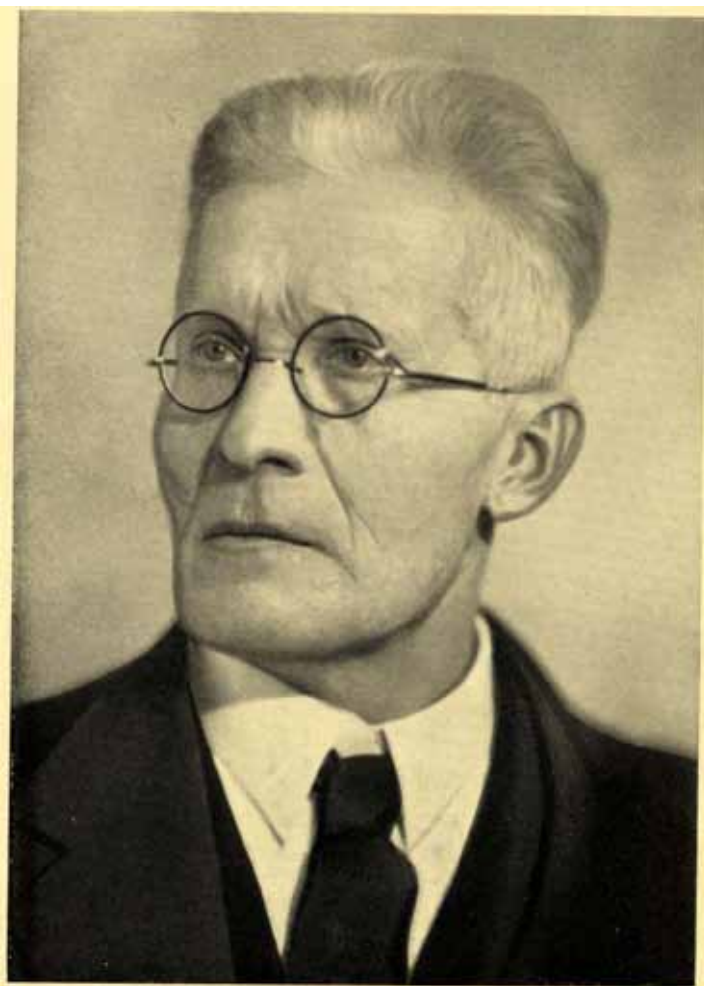
SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

X

JULKAISUT
SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

VAMMALA 1936
TYRVÄÄN KIRJAPAINO OY

J. J. Mikobala

Kunniainspehtorilleen

Professori J. J. Mikkolalle

hänen täyttäessään 70 vuotta

6. VII. 1936

syvän kiitollisuuden ja kunnioituksen tuntein

Satakuntalainen Osakunta

Edwin Linkomies

Kaksi satakuntalaista suurmiestä.

Seuraavassa julkaistaan kaksi puhetta, joista toinen on omistettu Akseli Gallen-Kallelan, toinen Emil Nestor Setälän muistolle. Edellinen puhe pidettiin Satakuntalaisen Osakunnan järjestämässä muistojuhlissa huhtikuun 26 päivänä 1935, jolloin oli kulunut 70 vuotta Gallen-Kallelan syntymästä. Osakunta oli samana päivänä hankkinut itselleen taiteilijan maalauksen »Tulen synty». Jälkimmäinen puhe pidettiin Satakunnan Killan vuosijuhlissa tammikuun 19 päivänä 1936. Vaikka puheet eivät ole varsinaisia kotiseutututkimuksia, puolustanevat ne paikkansa »Satakunta»-julkaisussa sen vuoksi, että ne käsittelevät kahden huomattavan satakuntalaisen elämäntyötä ja että niissä on yritetty piirtää Gallen-Kallelan ja Setälän luonteiden synteettinen kokonaiskuva nimenomaisesti satakuntalaiselta pohjalta lähtien.

Akseli G allen-Kallela.

Satakuntalainen Osakunta on tänään, jolloin on kulunut 70 vuotta Akseli Gallen-Kallelan syntymästä, päivänä, jona hän, jos olisi saanut elää, olisi täyttänyt 70 vuotta, halunnut omistaa vaatimattoman juhlahetken suomalaisen taiteen suurimman mestarin muistolle. Olemme halunneet palauttaa mieliin mestarin kuvan ja hänen merkityksensä Suomen kansalle, ja olemme halunneet hetkeksi hiljentyä luovan neron suuren, salaperäisen

ongelman edessä. Satakuntalaisella Osakunnalla on tähän oikeus ja samalla velvollisuus sen johdosta, että hän oli Satakunnan vanhassa maakunnassa syntynyt ja kasvanut. Hänen isänsä ei tosin polveutunut Satakunnasta, mutta oli kotiutunut sinne ja lepää, samoin kuin mestarin äitikin, sukuhaudassa Tyrvään vanhalla hautausmaalla. Äiti olikin satakuntalainen, porilaista merenkulkija- ja laivanvarustajasukua. Akseli Gallen-Kallela oli siis satakuntalainen ja Satakunnasta hän sai nuoruutensa väkevät vaikutelmat. Tyrvään maisemat tarjosivat myöskin ensimmäisinä hänen heräävälle taiteilijataipumukselleen kiitollisia aiheita. Me muistamme äskeisestä näyttelystä nuo tyrvääläiset aiheet, jotka panivat meidän satakuntalaisten veren voimakkaammin liikkeelle. Niihin kätkeytyi jo tulevan mestarin leijonankynsi. Myöhemmin valmiiksi kehittynyt taiteilijamestari kiintyi uudelleen Satakuntaan, vanhaan Satakuntaan, asettuessaan asumaan Ruovedelle, vanhan Satakunnan luonnonkauneimmille seuduille. Tämän seudun hän on ikuistanut lukemattomissa maalauksissaan. Hän on herkistänyt meidän katseemme näkemään sen neitseellisen korpiluonnon ja sen hymyilevät selät saarineen ja niemekkeineen. Ei olisi Ruovesi Suomen kansan tajunnassa muuta kuin useimmille mitään sanomaton nimi, ellei Gallen-Kallela mestarillisella taiteilijakädellään olisi kiinnittänyt kankaalle sen maisemia, ellei hän olisi sielunsa prisman läpi näyttänyt, mitä nämä maisemat ovat olleet taiteilijalle, millä sisällyksellä ne ovat ruokineet hänen isoavaa henkeään. Olemme saaneet Ruoveden uute-na hänen maalauksissaan, olemme hänen kauttaan saaneet puh-taiksi paljastettuina, kuin sielullistutettuina kaikki arvot, jotka tämän vanhan Satakunnan koilliskolkan maisemissa piilevät.

Satakuntalaisesta maaperästä tuleva taiteilijamestari imi jo nuoruudessaan voimakkaita vaikutteita. Kallela-kirjassaan hän palauttaa varhaisilta lapsuus- ja nuoruusvuosiltaan mieleen muis-

telmia satakuntalaisista jäykistä, mutta syvästi inhimillisistä ihmishahmoista. Ilmeisellä satakuntalaisella kotiseutuylpeydellä hän toteaa, että Kokemäenjokilaakson viljelysseutu on tuottanut leipää jo keskiajalta saakka. Hän sanoo vielä muistavansa sen kookkaan, ylpeän, vanhan talonpoikaissivistyksen omaavan ylimyskansan. Miehiä hän kuvaa suomalaisiksi gentlemantyypeiksi, vaikka ne, niinkuin hän leikillisesti lisää, vähän poikkesivatkin tämän käsitteen ihanteesta puolensapitäväisyydessään ja itse-tietoisuudessaan. Meidän täytyy tunnustaa, että siinä on kohdalleen osuva karakteristiikka. Naiset — niin kertoo mestari — pukeutuivat juhlatiloihin mustaan, koruttomaan silkkiin, joka mahtavin poimuin verhosi heidän komeat vartalonsa. Paksut kultakäädyt kelluivat kaulalla — oli kultaiset rannerenkaat, oli »riskit soljet». Heidän olemuksensa oikein uhkui itsetietoisuutta, mutta samalla siinä ilmeni suoramielisyyttä ja hyvyyttä sekä hillittyä hienoutta. Talonpojan ei sallittu mennä naimisiin herroihin kuuluvan kanssa. Milloin niin kävi, valitettiin tapahtumaa todellisena mesallianssina. Näin kuvaa Gallen-Kallela nelisenkymmentä vuotta myöhemmin Kokemäenjokilaakson kansaa. Useaan kertaan hän nimittää sen talonpoikaissäestöä ylimyksiksi. Näkee, että se on tehnyt häneen voimakkaan vaikutuksen ja että hän on tuntenut sitä kohtaan väkevää myötätuntoa, ehkäpä henkistä sukulaisuuttakin. Että nämä satakuntalaiset nuoruudenmuistot ovat olleet hänelle läheisiä ja rakkaita, niin, pyhiä, näkyy siitä, että hän keskeyttää niiden kertomisen sanoen, ettei ole hyvä viipyä kauan lapsuuden herkissä muistoissa. Ne ovat liian intiimejä kerrottaviksi — se on epäilemättä hänen ajatuksensa hänen lopettaessaan niiden kuvailun.

Mutta mestarilla on myöhemmältäkin ajalta kerrottavana aito satakuntalainen kertomus, joka mahtavassa jylhydessään on voimakkaasti vedonnut Gallen-Kallelan väkevään persoonallisuus-

teen. Tämä on kertomus Mouhijärven erakon kuolemasta, jonka hän sanoo kuulleensa ensi käden lähteestä ja jonka hän tehostaa suuressa määrin hänelle selventäneen suomalaisen luonteen — voimme sanoa tarkemmin: satakuntalaisen luonteen — salaista, syvällä piilevää mahtia. Luovuttakaamme puheenvuoro mestarille:

»Mouhijärven erämaissa asusti aikoinaan vanha itsellisukko.

Metsien eläjä hän oli oikeaan vanhaan hyvään laatuun. Ja kunnan äijä hän oli ollut ikänsä kaiken.

Kun ukko oli tullut korkeaan ikään ja huomasi elämän tulevan yhä vaikeammaksi, päätti hän itse toimittaa itsensä pois päiviltä ja samalla pitää huolen vielä hautauksestaankin.

Poliisitutkinnossa kävi ilmi, että hän oli toiminut näin:

Oli kävellyt kauas metsään, kunnes oli tavannut korkeanlaisen aukean kallionkukkulan, jolla seisoj vain yksi ainoa honka. Hongan juurelle hän oli laittanut hyvin huolellisesti mallikelpoisen, makuusijan muotoisen rovion tasankatkotuista ja ristiinpinotuista palikoista, joitten päälle hän sitten vielä oli asettanut risuja ja kuusenhavuja.

Ukko oli sytyttänyt rovion, paneutunut siihen makuulle ja laskenut pyssyinsä ja laukkunsa vierelleen.

Ja siinä vanhan hongan juurella komealla korkealla kalliolla nautitsi uros yksinäisyydessä kuoleman, siirtyi vapaaehtoisesti, mutta kuninkaallisen uljaasti nuoremman polven tieltä, aseet vierellensä.»

Näin kertoo Gallen-Kallela. Minulla ei ole tietoa milloin tällainen tapaus Mouhijärvellä olisi sattunut. Mutta ymmärtää saatata, että tämä juhlallisen jylhä kertomus tehoi voimakkaasti Gallen-Kallelan mieleen. Hänellä oli väkevä veto kaikkeen, joka oli miehisen uljasta, sillä hän oli ennen kaikkea juuri mies — hänessä olivat ruumiillistuneet kaikki ne ominaisuudet, joita var-

sinaisessa mielessä on pidettävä miehisinä. Hänen tehostetusti miehinen luonteensa näkyy paitsi hänen taiteessaan siitä intohimoisesta voimasta, jolla hän Afrikan matkallaan antautui tropiikin vaaralliseen eränkäyntiin. Se tyydytti hänen miehisiä vastojaan, jotka siitä saivat sellaista ravintoa, mitä mistään muualta ei ollut saatavissa. Näitä miehisiä vastoja tyydytti myöskin kertomus mouhijärveläisen erakon kuolemasta, joka on kuin toisinto Herkuleen kuolemasta Oeta-vuorella. Niinkuin Herkules Nessos-paidan poltoista etsi vapautusta Oeta-vuorelle sytyttämällään polttoroviolla, niin tuo suomalainen, mouhijärveläinen Herkuleskin valmisti itselleen vapautuksen vaivoistaan Suomen korven aukealle kalliolle sytyttämällään roviolla. Molemmat edustavat sitä uljasta miestyyppiä, johon Gallen-Kallela tunsi niin suurta vetovoimaa ja jolle hän on antanut väkevimmän ilmaisuuden freskossaan »Kullervon sotaan lähtö».

Satakunta on siis antanut Akseli Gallen-Kallelalle runsaasti sielullisia herätteitä. Sekä sen kansan että sen maiseman sielu ovat olleet hänelle eläviä hänen elämänsä loppuvuosiin asti. Mutta vaikka me itsetietoisina satakuntalaisina voisimme nimittää Akseli Gallen-Kallelaa satakuntalaiseksi taiteilijaksi, ei meillä siihen kuitenkaan ole täyttä oikeutta, ei sittenkään, vaikka Kallevalan sankarit, jotka kansoittivat hänen luovan mielikuvituksensa, olisivatkin aikoinaan polkeneet Satakunnan tannerta. Akseli Gallen-Kallela ei sittenkään saanut ratkaisevia vaikutuksia niin voittopuolisesti Satakunnasta, että me voisimme omistaa hänet niin yksinomaisesti itsellemme. Hän oli kyllä juuriansa satakuntalainen, mutta jos nimittäisi häntä satakuntalaiseksi taiteilijaksi, liittäisi hänen nimeensä määreen, joka liiaksi rajoittaisi hänen valtavaa henkilöahmoaan. Hän oli liian rikassisältöinen persoonallisuus, jotta hänet voisi liittää vain yhteen Suomen maakuntaan, vaikkapa siihenkin, johon hänen olemuksensa herkim-

mät juuret olivat kiintyneet. Koko Suomi oli hänen kotiseutunsa ja sekin kävi välistä hänen raja-aitoja kammoavalle hengelleen liian ahtaaksi. Mutta koskaan hänestä ei tullut kosmopoliittia, siihen oli hänen suomalainen sukuverensä liian sakea ja hänen isänmaanrakkautensa liian väkevä. Liikkuipa hän Pariisin taidekeskuksessa tai Afrikan erämaissa tai Amerikan nuorissa suurkaupungeissa, aina hän oli ja pysyi koko olemukseltaan suomalaisena. Hän tunsii aina väkevästi, missä oli hänen henkensä kotimaa, missä olivat hänen olemuksensa juuret. Gallen-Kallela oli selvästi tietoinen siitä, että vain kotimaansa ja sen kansan sielusta hän saattoi imeä luonnollisen ravintonsa, jota vailla hänen luova voimansa ei voinut elää. Niin hänestä tulikin meidän kaikkein kansallisin taiteilijamme, joka samalla herkemmin ja voimakkaammin kuin kukaan muu on kyennyt silmälle tulkitsemaan Suomen kansan ja Suomen maan syvimmän olemuksen, sen sisimmän, sen sielun. Itse kansalliset aiheet eivät tässä kohden tietysti sinänsä ole ratkaisevia. Ratkaisevaa on se, että mestari on näissä kansallisissa aiheissa löytänyt tulkin omalle sielunsisällykselleen ja omille taiteellisille luomispyrkimyksilleen. Suomen kansa on hänen teoksissaan nähnyt oman henkensä tuotteet, Kalevalan henkilöhahmot, uudestaan elävinä, silmin tavoiteltavina. Niinkuin nämä hahmot ovat eläneet taiteilijamestarin mielikuvituksessa, niin ne nyt elävät silmiemme nähtävinä aikojen taakse meidän edessämme. Siten Kalevalan maailma taiteilijaneron taikasauvan loihtimana on ilmielävänä astunut katseltavaksemme. Mutta pääasia näissä maalauksissa ei sittenkään ole niiden objektiivinen puoli, itse aiheet, vaan subjektiivinen panos, taiteilijan henki, josta ne ovat lähtöisin. Luomisvoiman salaisuus, se se on, joka muodostaa Gallen-Kallelan taiteen syvimmän vaikutuksen. Kaiken perustana on hänen luova taiteilijahenkensä, jonka sisällykselle hän on kyennyt antamaan sellaisen kuvallisen

muodon, että Suomen kansa on tuntenut hengen ja muodon olevan sopusoinnussa keskenään ja tunnustanut hänen luomansa syvimmissä mielessä omikseen. Tältä kannalta voidaan Suomen kansan sivistyksen historiassa vain kaksi nimeä asettaa Gallen-Kallelan rinnalle: Lönnrotin ja Kiven. Sen, mitä Lönnrot ja Kivi antoivat kansallemme sanallisessa muodossa, sen on Gallen-Kallela havainnollisin, silmin nähtävin kuvin täydentänyt. Lönnrotista on sanottu, että Elias Lönnrot oli kuin Suomen kansa ja Suomen kansa oli kuin Elias Lönnrot. Kivi on taasen runoilijana luodanut Suomen kansan sielua syvemmälle kuin kukaan muu. Jotakin Elias Lönnrotista ja Aleksis Kivistä on Akseli Gallen-Kallelan olemukseen yhdistynyt, joskin hän eroaa heistä temperamenttinsa tulisuuudessa ja tahtonsa teräksisessä lujudessa. Mutta on myöskin muistettava, että Gallen-Kallela kuului uuteen sukupolveen, joka nostaa ilmoille uusia ennen ilmenemättömiä ominaisuuksia. Uuden, voimakkaamman Suomen, kansallisesti itsestään tietoisin Suomen edustajaa ei ole tässä maassa vielä ilmaantunut väkämpää kuin Akseli Gallen-Kallela.

Ei ole siis sattuma, että Gallen-Kallela joutui antamaan kuvallisen täydennyksen Lönnrotin ja Kiven elämäntyöstä. Hän kuvitti Kalevalan ja hän kuvitti Seitsemän veljestä. Eikä hän tehnyt sitä ulkopuolisesti, vaan sisäisen voiman vaikutuksesta. Aivan niinkuin Kalevalan runot ja Kiven veljekset nousevat suoraan Suomen maan kamaralta ja Suomen kansan parmailta kuin itsestään, pakoituksetta, aivan samoin kohoavat Gallen-Kallelan kuvahahmot suoraan luonnon ja kansansielun hetteistä, kuin ilman ponnistusta, vaikka ne ovatkin olleet kiihkeän ja tulisen luomistyön ahjossa. Tämän salaisuuden ratkaisu piilee juuri siinä sukulaisuudessa, joka vallitsi Suomen kansan syvimmän olemuksen ja Gallen-Kallelan luovan hengen välillä. Se liittyneenä hyvien hengettärien antamaan neron lahjaan teki hänelle mahdolliseksi luo-

da teoksia, joissa Suomen kansa näkee kuvattuna jotakin kaikkein olennaisintaan, sitä, mikä on Suomen kansan oma omintakeinen lisä ihmiskunnan suureen henkiseen aarteistoon. Niinkuin Lönnrot ja Kivi, niin myöskin Gallen-Kallela on Suomen rajojen ulkopuolella julistanut sanomaa erikoislaatuisesta yksilöllisestä Suomen suomalaisesta kansasta.

Akseli Gallen-Kallela tunsi siinä määrin olevansa lihaa ja verta oman kansansa kanssa, että hän ei voinut pysyä syrjästäkatsojana, kun heitettiin sodan arpaa Suomen tulevaisuudesta. Hän vaihtoi taiteilijasiveltimensä aseeseen ja seurasi voittoisan vapausarmeijan rivejä aina pääkaupunkiin asti. On jotakin ainoalaatuista, sellaista, jota ei ole tarpeeksi korostettu, siinä, että yli 50 vuoden ikäinen kansan suurin taiteilija tarttuu aseisiin isänmaan puolesta. Tuntevatkohan minkään muun maan aikakirjat sellaista tapausta kuin Kreikan ja Rooman, noiden esikuvallisten sankarikansojen historia, joka on täynnä sotaisia urotöitä. Me saamme olla nuoren armeijamme puolesta ylpeitä siitä, että Akseli Gallen-Kallela on aktiivisessa palveluksessa sodan aikana ollut sen luetteloissa.

Niin voittamattoman mestaruuden kuin Akseli Gallen-Kallela oli taiteessaan saavuttanut, ei hän kuitenkaan koskaan katsonut olevansa lopullisesti valmis. Siinäkin hän osoittautui todelliseksi luovaksi hengeksi, sillä henki on dynaamista voimaa, tapahtumista, joka ei koskaan voi levätä muuten kuin unessa. Hänen väsymätön henkensä etsi yhä uusia ilmaisuja, yhä uusia muotoja. Yhä suurempaan täydellisyyteen, yhä lähemmäs suurta alkuvoimaa, se oli hänen muuttumaton tunnussanansa. Muistan hyvin erään satakuntalaisessa piirissä vietetyn juhlahetken, Satakunnan Killan vuosijuhlan, jossa Akseli Gallen-Kallela oli läsnä. Kun hänelle siellä pidettiin puhe, jossa lausuttiin niin luonnollinen ihailu hänen työlleen, viittasi hän vastauksessaan siihen yhä suurem-

man täydellisyyden pyrkimykseen, joka oli hänelle ominainen. Hän lausui julki toivonsa, että kohoaisi uusia nuorempia taiteilijoita uusista sukupolvista, jotka nousisivat vielä korkeammalle kuin hän. Muistan yhä hänen sanansa, kun hän lyhyen ytimekkäästi kuvasi, mitenkä vielä suuremmat mestarit suhtautuisivat hänen taiteeseensa. Ne sanoisivat: »Ei näin, vaan paremmin». Siinä on meillä mieliinpainuva testamentti. Meidän ei tarvitse soveltaa sitä ensinkään taiteilijan itsensä työhön, vaan omaan itseemme. Akseli Gallen-Kallelan taide kehoittaa meitä kutakin sanomaan itsellemme: »Ei näin, vaan paremmin». Väsymättömässä kehitymispyrkimyksessään Gallen-Kallela on nimenomaan nuorisolle mahtava esikuva, jota sekin, joka ei ole saanut samoja neronlahjoja — ja kukapa niitä olisi saanut — voipi noudattaa.

Gallen-Kallelan sielussa paloi sammumaton tuli, joka muodosti hänen ehtymättömän taiteellisen elinvoimansa. Gallen-Kallelan koko henkistä olemusta symbolisoi senvuoksi erittäin hyvin se maalaus, joka tästä päivästä lähtien koristaa osakunnan huoneiston seinää. Mestari palvoi hengen tulta niinkuin suomalaiset palvoivat aineellista, ne suomalaiset esi-isät, joiden hahmot hänen kätensä on manannut esille kumpujen yöstä. Tällä maalauksella on oleva syvä symbolinen merkitys myöskin osakunnalle. Sekin on koettava voimiensa mukaan kunnioittaa sitä tulta, joka Akseli Gallenin sielussa paloi ja se on koettava kääntää itseensä hänen kehotuksensa: »Ei näin, vaan paremmin!» Mestarin mahtava henki on yhä uusille osakuntalaispolville puhuva hänen kätensä työn kautta.

Emil Nestor Setälä.

Satakunnan Kilta ehti vuosikymmenen ajan lukea kunniajäsentensä joukkoon Emil Nestor Setälän. Killassa me muistamme hänet miehenä, joka kesken kiireittensä saapui Toimelastaan juh-

laamme tuoden tänne tuulahduksen harrastuksista, jotka olivat laajempia kuin kenenkään Killassa. Me katsoimme erikoiseksi kunniaksi hänen läsnäolonsa, sillä olihan hän se Satakunnan mies, jonka maine oli kotimaakunnan piiristä kantautunut kaikkein kauimmas, olihan hän, niinkuin puheenjohtajamme sattuvasti sanoi ojentaessaan hänelle kunniajäsenkirjan, tunnetuin satakuntalainen. Erikoisen lämpimäksi ja läheiseksi ei suhde hänen ja kiltalaisten välillä voinut muodostua. Hän oli niin monin säikein liittynyt muihin monilukuisiin harrastuspiireihin, ettei hänellä ollut mahdollisuutta antaa itseänsä niin sanoakseni kokonaisena Killalle ja sen mukana Satakunnalle. Mutta että hän katsoi yhä olevansa satakuntalainen, sen me näimme siitä, että hän, milloin hänellä vain suinkin tilaisuutta oli, noudatti meidän kutsuamme tähän juhlaan.

Setälä oli kaikista satakuntalaisista tunnetuin. Hän oli myöskin universaalisin satakuntalainen, se joka oli ulottanut toimintansa laajimmalle inhimillisellä työkentällä. Kaikkiällä oli hän päätä muita pitempi tai ainakin tasapäisenä ensimmäisten rinnalla. Hän ei ollut tavallista suuruusluokkaa, vaan kohosi alun alkaen joukosta esille. Tekisi melkein mieli sovittaa häneen muutamassa mielessä sanat, jotka eräs roomalainen kirjailija lausui Alkibiadeesta: *In hoc natura, quid efficere possit, videtur experta.* »Hänessä luonto näyttää koetelleen, mitä se voi saada aikaan». Todellakin näyttää luonto Emil Nestor Setälässä koettaneen, mitä se kykenee saamaan esille satakuntalaisesta rodusta. Setälä on elävä esimerkki siitä, mikä älyn terävyys ja tahdon voima vuosisatojen viljelytyön jatkuessa on tiivistynyt Satakunnan rintamaiden kansaan. Tuntuu melkein ajatukselta enemmän kun sattumalta, että hän oli syntynyt Satakunnan vanhassa keskuksessa Kokemäellä, siellä missä yhtäjaksoiset kulttuuriperinteet ovat kaikkein vanhimmat ja missä Satakunnan valtavoimien vierittää tasankojen

halki mahtavia vesivyöryjään. Sieltä on peräisin se hengenvoima, joka sai ilmennyksensä Setälässä ja hänen elämäntyössään. Voipa melkein sanoa, että hänessä halki koko hänen elämänsä säilyi jotakin kokemäkeläistä kovaa kuorta, sitä oli kenties myös siinä ulkonaisesti jollakin tapaa kylmässä suhtautumisessa kanssaihmiisiin, joka oli hänelle ominainen ja joka aiheutti, ettei häntä niin paljon rakastettu kuin ihailtiin. Mutta hieman kalsean kuoren alla sykki herkkä sydän, joka lämpeni kaikelle ylevälle ja muun ohella teki hänet sytyttäväksi puhujaksi. Siinäkin oli jotain satakuntalaista, että hän herkkeni ennen kaikkea isänmaalle. Isänmaallinen innostus sai hänet helposti niin liikutetuksi, että kyynel välkyi hänen silmäkulmassaan ja hänen äänensä alkoi väristä. Mutta myöskin lapsiin hän oli kiintynyt tunteellisen ihmisen herkin mielin. Lapsi tuntee vaistomaisesti sen ihmisen, jonka sydän on hyvä ja vilpitön. Ja olen henkilökohtaisesti joutunut olemaan näkemässä, miten pieni lapsi heti hyväksyi Setälän ystäväkseen, jonka sylissä se tunsii viihtyvänsä.

Tässä tilaisuudessa ei tarvitse selostaa Setälän elämänvaiheita ja hänen elämäntyötään. Ne ovat kaikille läsnäoleville tunnetut. Hän oli suuri tiedemies, suurimpia, mitä Suomessa koskaan on elänyt. Hänen tieteellisen suurtyönsä tekee meidän kansallemme vielä arvokkaammaksi se, että se on suoritettu kaikkein kansallisimmalla alalla, että kansamme Setälän työn ansiosta tuntee itsensä, omat muinaiset kehitysvaiheensa ja kalleimman omaisuutensa, kielensä, paljoa paremmin kuin se ilman häntä voisi tuntea. Mutta hän oli myös etevä valtiomies, joka kansansa kohtalonhetkellä määrätietoisesti vaikutti sen vaiheisiin. Suurimpiin valtiomiehiimme Setälä ei kylläkään ole luettavissa, mutta historiallisessa perspektiivissä on varmaan ilmenevä, ettei hänen valtiomiestoimintaansaakaan voida arvioida keskimittaiseksi, vaan että se on kohoava ehkä korkeammalle, kuin nykyisin vielä voi-

daan päätellä. Myöskin julkisen sanan palveluksessa Setälä on saanut huomattavaa aikaan. Hänellä oli korkeat käsitykset sanomalehtimiehen tehtävistä, ja hän sovelsi niitä tuloksellisesti käytäntöön ollessaan pitkät ajat lähellä ensiksi toista, sitten toista pääkaupunkimme suomalaista päälehdistä. Se, joka millä alalla tahansa joutui hänen kanssaan kosketuksiin, ei voinut olla ihaillematta hänen henkensä suvereenisuutta. Ei ollut sitä asiaa, jota hän ei olisi nopeasti ymmärtänyt. Kaikkeen hän suhtautui itsenäisesti oman peruskatsomuksensa mukaisesti. Voisi sanoa, että hän koko elämänsä säilyi koulunerona, joka hetkessä oppi minikäläisen läksyn hyvänsä. Hän ei myöskään koskaan voinut kokonaan vapautua siitä varjopuolesta, joka usein on koulunerolle ominainen, nim. turhamaisuudesta; hänelle tuotti pientä tyydytystä, jos toverit elämän koulussa huomasivat, että hän oli heitä päättänsä pitempi, että hän oli priimus, jolta tätä arvosijaa ei kukaan kyennyt riistämään. Universaalisuudessaan hän ehdottomasti säilyikin priimuksena, jos kaikki elämän koulun aineet otetaan huomioon. Ei ollut myöskään sattuma, että hän paitsi koulunpenkillä, myös yliopistossa maisterina ja tohtorina oli priimus.

Setälän elämäntyöstä on meitä lähinnä se osa, joka suorastaan koskee Satakuntaa. Jo koulupoikana hän kirjoitettuaan kuuluisalla tavalla suomen kielen lauseoppinsa sai Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta stipendin kerätäkseen lauseopillisia aineksia Koillis-Satakunnan kansanmurteesta. Setälä suoritti työn erinomaisen taitavasti, ja ylioppilaaksi tultuaan hän julkaisi keräilynsä tuloksena arvokkaan tutkimuksen, joka on alallaan urauurtavia. Satakuntalaista kansanrunouta hän sittemmin tohtoriksi tultuaan käsitteli tutkimuksessa Piispa Henrikin surmavirrestä, joka tutkimus tosin ei ole erikoisen merkitsevä ja joka myöhempien tutkimusten johdosta nykyisin on vanhentunut. Ylioppilaana hän joutui ratkaisevasti vaikuttamaan Satakunnan nuorisoseuraliik-

keen alkuvaiheisiin. Hänen nimensä on siten liittynyt lähtemättömästi Satakunnan nuorisoseuran historiaan. Länsi-suomalaisen osakunnan kuraattorina Setälä jo varhain sai ohjattavakseen myös satakuntalaiset ylioppilaat, samoin kuin myöhemmin ollessaan Länsisuomalaisen osakunnan viimeisenä inspektorina ennen osakunnan jakoa. Sittemmin Setälä harrastustensa laajennuttua ei enää kovin paljon joutunut omistamaan aikaa Satakunnan asioille, mutta hän säilytti aina kosketuksen kotimaakuntaansa, josta hänet m.m. valittiin edustajaksi valtiopäiville. Muistan vielä koulupoikana 1908 paikkeilla olleeni Raumalla kuulemassa Setälän valtiollista puhetta. Mutta lomansa Setälä vietti toisella maamme seudulla, ja hänen käyntinsä Satakunnassa olivat vain nopeita ja tilapäisiä. Satakunta kuitenkin aina muisti, että se oli lahjoittanut isänmaalle tämän poikansa, eikä Setäläkään koskaan kotimaakuntaansa unohtanut.

Jos tahtoisii jollakin sanalla luonnehtia Setälän henkisen olemuksen peruspiirrettä, niin olisi se harvinaisen monipuolisen lahjakkuuden rinnalla **aktiivisuus**. Setälä oli aina toimessa, hänellä oli aina uusia tehtäviä, hänen henkensä ei koskaan levännyt, hänen unensakin oli monesti eräänlaista kevyttä koiranunta, josta hän koska tahansa oli valmis heräämään työhön. Että tämä aktiivisuus saattoi muodostua niin hedelmälliseksi, johtui hänen erinomaisen suuresta työkyvystään, joka taas oli seuraus voimakkaasta ruumiinrakenteesta. Sen hän oli perinyt esi-isiansä terveiden elintapojen tuloksena. Monet, jotka ovat olleet Setälän läheisiä työtovereita, todistavat yhtäpitävästi, että hän ei pitkienkään ponnistusten jälkeen väsynyt. Hän saattoi tosin torkkua kesken jonkin kokouksen, mutta se ei johtunut väsymyksestä, vaan eräänlaisesta voimien taitavasta ekonomisoimisesta. Hän oli oppinut ottamaan levon silloin, kun se niin sanoakseni voima-

taloudellisesti oli edullisinta. Niin hän saattoi säästää itsensä tärkeämpiä tehtäviä varten. Minulla on itselläni hauska kokemus siitä, miten Setälä saattoi pysyä valveilla osoittamatta minkäänlaista väsymyksen merkkiä. Ollessani opiskeluvuosiinani Leipzigiissä saapui sinne Setälä, asettuen samaan täysihoitolaan muutamiksi päiviksi. Hän pyysi minua ja erästä toista suomalaista tieteenharjoittajaa avustamaan itseään eräässä kirjallisessa tehtävässä. Me lupasimme, mutta työ joutui Setälän monien kiireiden vuoksi suoritettavaksi yösydännä klo 1 ja 5 välillä aamulla. Lopuksi me jo torquimme, eikä meidän kirjoittamisestamme tahtonut tulla paljon mitään. Mutta Setälä oli virkku kuin keskellä päivää, ja aamulla ennen klo 9 hän jälleen oli jalkeilla täysin työkykyisenä meidän taas ollessamme väsyneitä valvotun yön jälkeen. Kumminkin Setälä oli meitä molempia 30 vuotta vanhempi.

Setälän aktiivisuus vaikutti, että hänellä harvoin oli pysähdyshetkiä, sellaisia, joina hän olisi joutunut miettimään korkeimpia elämän ongelmia. Hän oli aina menossa eteenpäin, hän hau toi uusia suunnitelmia, hänen aivonsa työskentelivät ratkaistavien tieteen tai käytännön probleemien parissa. Hengen miellyttävä suvanto lienee ollut Setälälle joltisenkin vieras, antautuminen lyyrillisesti hetken valtaan ei hänen kohdaltansa juuri tullut kysymykseen. Senvuoksi hänen olemuksestaan ehkä puuttui sitä seesteisyyttä ja välittömyyttä, joka leimaa niitä ihmisiä, jotka hetkeksi kykenevät unohtamaan itsensä. Hänen suuri aktiivisuutensa vei myöskin siihen, että hän hajoitti itsensä. Tiede tuli hänen aktiiviselle luonteelleen liian ahtaaksi, hän ei voinut pysyä syrjässä, kun hänen mielestään tärkeämmät isänmaan asiat olivat kysymyksessä. Hänellä oli tunne, että valtiollisella alalla oli tehtäviä, joiden suorittamisessa hänen täytyi olla mukana. Ja vankasti hän uskoi, että nuo tehtävät hän voisi suorittaa paremmin kuin joku toinen. Siinä on selitys, miksi hän palasi tietee-

seen vasta myöhään, ehkä liiankin myöhään. Me voimme valittaa sitä, ettei hän pysynyt siinä työssä, jonka hän varmasti olisi voinut tehdä paremmin kuin kukaan muu, nim. tieteessä. Mutta meidän täytyy muistaa, että kussakin ihmisessä on oma mittansa, jonka mukaan ihminen määrää työnsä arvosuhteet. Setälää ajoi sisäinen pakko tieteestä käytäntöön. Hän täytti tällöin oman mittansa ja siihen meidän täytyy tyytyä. Valtiomiehenä Setälä ei ollut niitä käskijätyyppisiä, jotka olemuksellaan pakoitavat muut tottelemaan. Sellaiselle ei meidän oloissamme olisi ollutkaan tilaa. Valtiollisessa elämässä hän eräällä tavalla pysyi tiedemiehenä: hän pyrki siinäkin totuuteen, rehellisesti, niinkuin hän sen käsitti, antamatta minkäänlaisten syrjävaikuttimien itseänsä johtaa. Juuri siitä syystä tuleekin hänen panoksensa valtiollisiin oloihimme säilyttämään arvonsa. Mutta voimamies oli Setälä enemmän tieteessä kuin politiikassa.

Niin hajanaiselta kuin Setälän elämäntyö kokonaisuutena saat- taakin vielä meistä tuntua, on jotakin vertauskuvallista siinä, että hän ennen kuolemaansa sai kootuksi Sammon, julkaistuksi suuren kauan suunnitellun Sampo-teoksensa. Voi olla epävarmaa, onko se sama Sampo kuin se, joka aikoinaan hajosi siruiksi. Mutta joka tapauksessa se on Sampo, ja niin on Setälän elämäntyökin kerran pitemmässä perspektiivissä koottavissa kokonaisuudeksi, uudeksi Sammoksi. Hänen elämäntyönsä ei tule tältä kansalta häviämään, niin kauan kuin se kunnioittaa itseänsä ja omaa menneisyyttään. Satakuntakin on säilyttävä muiston suuresta pojastaan ja samalla pitävä Setälän muistoa takuuna siitä, että sen kansassa on voimaa antamaan isänmaalle toisiakin samanlaisia yksilöitä, jotka jatkavat hänen suorittamaansa työtä.

Jalmar i Jaakkola

Vähän Lallista ja Lalloilasta.

Se arvokas, uhrautuvainen ja sisältörikas elämäntyö, jonka kunniaksi Satakunta X on omistettu, velvoittaisi ottamaan uudistetun käsittelyn alaiseksi koko Pyhän Henrikin surmavirren. Ne muodollis-kielelliset tai kirjallishistorialliset perustelut, joita on esitetty sen eri motiiveista, syntymääjasta tai -paikasta, voinee näet miltei kauttaaltaan katsoa vanhentuneiksi. Kysymyksen tyhjentävä käsittely vaatisi kuitenkin paljoa runsaamman tilan kuin Satakunta X voinee — varsinkin motiivipiirin rikkauden ja kiintoisuuden huomioon ottaen — tarjota. Myöskin monet käytännölliset syyt pakottavat tällä kerralla rajoittumaan vain yhteen runon eri tavalla ymmärrettyyn ja tulkittuun turmeltumaan. Mainittu turmeltuma on erikoisen kiintoisa sikäli, että se liittyy eräaseen runon reaalimpaan ja historiallimpaan kohtaan: kysymykseen siitä, mikä oli Lallia kohdanneen ryöstön varsinaisena näyttämönä.

I.

Aivan yleisen paikallisen perimätiedon mukaan on Lallin kotipaikkana Köyliön hallitsevin suurtila: Köyliön kartano. Jo Messenius tietää sille nimenkin:

...i Saris bodde han, var en owärdig frälsesman.¹⁾

¹⁾ ... hän asui Saaren kartanossa (ja) oli arvoton rälssimies. Messenius: Riimikronikka, s. 17.

Lähemmin Messeniuksen tietojen luonnetta arvioimatta on hänen ilmoitukselleen Saaresta sittemmin annettu erilaisia tulkin-toja m.m. käsittämällä nimi Mietoisten Saaren kartanoa, Saris, tarkoittavaksi. Voidaan kuitenkin täydellä syyllä asettaa ky-seenalaiseksi, onko tällaista kartanoa Pyhän Henrikin aikaiset korkeussuhteet huomioon ottaen edes voinut olla olemassa.²⁾ Tunnettua on myös, että Mietoinen osuu melkoisen syrjään kai-kista vanhoista Pyhän Henrikin yleisesti tunnetuista muistopai-koista. Vaikeimpaan, jopa suorastaan sovittamattomaan ristirii-taan joutuu kuitenkin ilmoitus, että Lallin kotipaikkana olisi ollut Mietoisten Saari tai joku muu Turun puolen tila, surmapaikan tavattoman etäisyyden johdosta. Köyliön järvi, jonka jäällä yksi-mielisen — jopa Turun kirkollisten piirienkin kannattaman — mielipiteen mukaan piispa Henrik sai surmansa, sijaitsee perin kaukana Mietoisista soveltuakseen Lallin kiihkeän takaa-ajon lähtökohdaksi.

Ilmeisesti on kuvatululle luonnottomalle ja myöhäiselle oletta-mukselle ensi sijassa tarjonnut tukea Köyliön kartanosta jo kauan ja yleisesti käytetty nimi Kjuloholm. Tämä oli luonnollisesti Lal-lin aikana kokonaan tuntematon ja selvästi jostakin sen muinais-suomalaisesta vastineesta käännetty. Jo itse holm-liite ja koko alueen luonne osoittavat, että kyseessä täytyy olla suomalainen nimi »Köyliön saari» 1. köyliöläisten omassa kielenkäytössä vain Saari. Siihen viittaa ratkaisevasti eräs Messeniuksen ilmoituskin. Scandia Illustratassa tämä näet mainitsee — tosin jonkin verran epämääräiseen tapaan — »Lalli nimisen murhaajan, joka asui Saaren kartanossa lä-

... homicidam Lalle nominatum in praedio *Sarris* prope lacum Kiuloierf sito habitantem....³⁾

²⁾ Vrt. Huntuvuori: Piispa Henrikin muistot Nousiaisissa. Suom. Kirk-koh. Seur. Vuosik. XXIV s. 94.

³⁾ Messenius: Scandia XII s. 97.

Kun Messeniuksen käytettävissä on — kuten olemme eräissä aikaisemmissa tutkimuksissa osoittaneet — ollut jokin jälkimaailmalta hävinnyt lähde, joka käsittelee m.m. Pyhän Henrikin surmaa ja Köyliön Lähteen kappelia, paikallista perimätietoa ja jopa kaikesta päättäen käsityksiä Pyhän Henrikin surmarunostakin, ansaitsevat hänen ilmoituksensa Lallin asuinpaikasta erikoista huomiota.

Ratkaisevalla tavalla tukevat Messeniuksen tietoja Köyliön Saaren kartanon varhaisemmasta olemassa olostajasta jo hänen aikaansa edeltävät asiakirjallisetkin tiedot. Siten olemme esim. jo vuodelta 1589 merkinneet nimen *Kiulå Saris gård*, joka voi tarkoittaa vain Köyliön kartanoa. Ratkaisevasti osoittavat paikkakunnallisen kielenkäytön myös sellaiset saman ajan sanontatavat kuin P. I. Per Hendersson, fougte på *Saris* (= Saaren vouti), jonka yhteyttä Köyliön kartanon kanssa on mahdotonta kieltää.¹⁾ Nimi *Saari*, ruots. *Saris*, palautuu täten ehdottoman varmaan, Messeniusta varhaisempaan sekä kaikesta päättäen ikivanhaan paikalliseen perimätietoon.

Perin kiinteällä tavalla osoittaa Lallin suhdetta Köyliön kartanoon lisäksi traditio täkäläisestä *Lallin kellarista*. Tarkka ja yksityiskohtainen sekä ilmeisen vanhaan perimätietoon perustuva kuvaus siitä tavataan jo amiraali Carl Tersmedenin memoareihin sisältyvässä muistiinpanossa helmikuulta v:ltä 1748. Siinä tämä mainitsee Köyliön silloisen kirkkoherran huomauttaneen, että sikäläinen kartano »olisi ensimmäisiä muistomerkkejä, jotka todistavat kristinuskon tuontia Suomeen, sillä rakennuksen alla olevat kellarit olivat olleet ensimmäisten kristittyjen kirkkona tällä seudulla. Hän kertoi, että eräs Lalli niminen pakana, joka silloin oli hallinnut Köyliön kartanoa, oli täkäläisellä järvellä surmannut ensimmäisen kristillisen piispan Henrikin ja että Lallin vaimo oli

¹⁾ Vrt. Valt. ark. N:o 2401 f. 231, 232, 238 y.m.

tullut miehensä kuoleman jälkeen kristityksi ja seudun rikkaimpana henkilönä rakentanut tämän maanalaisen kirkon, joka vanhuutensa vuoksi ansaitsee tulla katsotuksi.»

Edellä lainatun kertomuksen jälkeen Tersmeden itse kuvaa yksityiskohtaisesti näkemäänsä kellaria.

»Kaunis, suora, punaisesta hiekkakivistä tehty, kaksi kyynärää leveä rappu käy rakennuksen päädynpuolisen perusmuurin alitse, josta tullaan suureen 12 kyynärää leveään ja 24 kyynärää pitkään huoneeseen murattuine alttareineen. Sivulla on 8 kyynärää ja 10 kyynärää pitkä huone, josta taas on ovi pienempään, sisempään huoneeseen. Täällä kerrottiin kristittyjen kolmekymmenen vuoden aikana useiden penikulmien takaa pitäneen kokouksiaan ja Lallin leskellä, joka eli 93 vuotta, olleen talossaan pappeja työrengiksi pukeutuneina. Täällä säilytettiin myös pitkiä aikoja sitä punaista lakkia, joka Henrikillä oli päässään silloin kuin hänet murhattiin.»⁵⁾

Vaikka esitetyn kuvauksen luotettavuutta ei voida taata⁶⁾ ja sen ilmoittamat mitatkin ovat nykyisin säilyneestä — tuskin edellytettyyn aikaan palautuvasta — kivikellarista päättäen jossain määrin liioiteltuja, vahvistaa se joka tapauksessa tavattomasti Köyliön kartanoon liittyvän Lalli-tradition ikää ja kiinteyttä.

Kuvattua käsitystä tukee lisäksi yksimielinen perimätieto Lallin *yhteiskunnallisesta asemasta*. Se ilmenee vieläkin elävänä paikallisessa tietämyksessä sekä jo 1600-luvulta asti todettavissa

⁵⁾ Erdmann: Amiral Carl Tersmedens memoarer, kyseistä aikaa koskeva osa ss. 35—36. Kiintoisaa on, että kansan kesken tavatonta huomiota herättänyt Lallin 1. oikeastaan Pyhän Henrikin »punainen» lakki, ilmoitetaan kaikesta päättäen pitkäaikaisen palvonnan esineenä Köyliön piispankartanossa. Tähän nähden johtuu etsimättä mieleen se punaiseen verhoon kätkeyty, keinotekoinen palvontakallo, joka löytyi piispa Hemmingin reliikki-lippaasta ja jolle ei ole voitu osoittaa luonnollista palvontapaikkaa.

⁶⁾ Pyydän tässä yhteydessä kiittää parooni Emil Cedercreutzia hänen antamistaan tiedoista.

viittauksissa, joiden mukaan Lalli oli rälssimies,⁷⁾ suvultaan ylhäinen,⁸⁾ siinä seudussa syntyperiltään ja rikkauksiltaan suuri,⁹⁾ »jonkin verran kansansa kesken kunnioitettu»¹⁰⁾ j.n.e. Tämä käsitys palautuu, kuten Rinteen toteama Lallin kuva osoittaa, ainakin 1300-luvun alkupuolelle.¹¹⁾ Kuten Köyliön Saarella tehdyt kaivaukset ovat osoittaneet, on myös perimätiedon mukainen suurtalonpoikaissuku täällä varsin todennäköinen.¹²⁾

II.

Lallin edellä käsiteltyä kiinteätä suhdetta Köyliön kartanoon näyttää kuitenkin ensi katsannolla vastustavan häntä koskeva vanhin ja luotettavin kirjallinen lähde: Pyhän Henrikin surmavirsi. Siinä esitetty, ryöstetty Lalli ei näet mitenkään ehdottomasti osoita Lallin talon saariluonnetta. Kyseinen ristiriita ansainneekin vanhimman historiamme tunteman murhenäytelmän ymmärtämiseksi ainakin selitysyriityksen.

Kuten tunnettua, mainitaan Lallin tila 1. tilat vain yhdessä surmarunon kohdassa: piispan keskustelussa seuralaisensa kanssa. Maininta herättää kuitenkin erikoista huomiota sikäli, että sitä koskevat kohdat esiintyvät — päinvastoin kuin yleensä runon muut osat — kahdessa selvästi toisistaan eroavassa muodossa.

Toinen näistä sisältyy n.s. Palmskiöldin kokoelmassa säilyneeseen käsikirjoitukseen:

⁷⁾ *Messenius*: Riimikronikka s. 17.

⁸⁾ *Messenius*: *Scondia illustrata* II s. 3.

⁹⁾ *Ömhjelm*: *Historia ecelesiastica* IV s. 462.

¹⁰⁾ *Rhyzelius*: *Episcoposcopia Svio-gothica* s. 27.

¹¹⁾ *Rinne*: Pyhä Henrik s. 346 ja seur.

¹²⁾ *Cleve*: Pakanuudenaikainen kalmisto Köyliön Vanhassakartanossa.

On lalli lahden tacana
 Hywä neuwo niemen pääs
 Sinä me syömme, sijnä me juoma
 Sinä purtua pidämme.¹³⁾

Tämä kohta esiintyy miltei samanlaisena myös A. J. Sjögrenin kädellä kirjoitetussa kopiassa, joka ilmeisesti palautuu samaan originaaliin kuin edellinenkin.¹⁴⁾

Toisessa asussa ilmenee kyseinen surmarunon kohta kopiossa, jonka Andreas Israelinpoika Kamp 1. Heikkilä on tehnyt v. 1739:

Jo pian taloi tulepi,
 lalloila Tacoa lähden.¹⁵⁾

Vieläkin oudompana esiintyy kyseinen kohta Antti Törnuddin kokoelmiin sisältyvän muistiinpanon mukaan:

Jo pijan talo tullepj
 Laloila on takoja Lähdet.¹⁶⁾

On kieltämättä vaikeata ilman muuta edellyttää, että viimeksi lainatuissa tosinnoissa sanat »lähden» ja »Lähdet» olisivat kumpikin väärin ja luettavat: lahden.¹⁷⁾ Tällaisen »korkjauksen» jälkeenkin sekä sanajärjestys että sanonta vieläkin poikkeavat säkeestä:

on Lalli lahden takana

¹³⁾ Varsinais-Suomen runot s. 137.

¹⁴⁾ Varsinais-Suomen runot s. 139.

¹⁵⁾ Varsinais-Suomen runot s. 126.

¹⁶⁾ Varsinais-Suomen runot s. 130.

¹⁷⁾ Varsinais-Suomen runot s. 126 n. 19.

ja yksin nimeenkin jäävät vaihtelumuodot Lalli—Lalloila. Ja jos koettaa ratkaista, kumpi esitetystä vaihtomuodosta on arvioitava varhaisempaan originaaliin viittaavaksi, niin on nähdäksemme etusija annettava turmeltuneemmalle. Turmeltuma on näet jo sinänsä useimmiten tekstin vanhuuden tuntomerkki.

Setälä ajatteli turmeltuman murteellista selittämistä.¹⁸⁾ Muoto *tacoa* viittasi hänestä savolaismurteen vaikutukseen. Saman toisinnon toisessa paikassa sijaitseva selvä länsisuomalainen *tacga* (= *takaa*) sekä sen toisessa toisinnossa esiintyvä rinnakkaismuoto »*takoja*» tekevät kuitenkin tällaisen selityksen epätodennäköiseksi. Myöskin oletus, että »*tacoa*»- ja »*takoja*»-muodot palautuisivat oletettavaan paleografiseen alkumuotoon *tacga*, jonka toinen kopioitsija olisi lukenut »*tacoa*», toinen »*takoja*» ei riittäisi vielä selittämään käsiteltävää säeturmeltumaa. Turmeltumalle onkin täten etsittävä reaalisempaa selityserustetta.

Lähtökohdan tarjoaa jo Lalloila 1. Laloila. Se esiintyy kummassakin kopiossa vain tässä kohdassa, muualla sitävastoin säännöllisessä asussa Lalloi 1. Lalli, joka myös ilmenee Palmskiöldin käsikirjoituksen vastaavassa kohdassa. Antti Törnuddin kokoelman eräissä käsikirjoituksessa esiintyvä säepari:¹⁹⁾

Laiskat olit lapset lallolassa

Laiskat lapset, walskit waimot,

osoittaa joka tapauksessa Lalloila-nimen kansanomaisuuden. Nimi Laloila vuorostaan on ilmeisesti sellaisten muotojen kuin *harjalen* (= *harjallen*), *jällilen* (= *jälellen*) mukaan toisessa turmeltumasäkeessä ymmärretty Lalloi-nimen taivutusmuodoksi Lalloil-

¹⁸⁾ *Setälän* tutkielmassaan: Piispa Henrikin surmavirsi (Länsi-Suomi II) esittämän käsityksen hyväksyy myös *Ojansuu*: Piispa Henrikin surmavirren historiaa s. 29.

¹⁹⁾ Varsinais-Suomen runot s. 142.

la, joka tekee yhtymän Laloila on (= Lailoilla on) luonnolliseksi. Jos vielä jakaa ihmeellisen takoja- sanan osiin Tako + ja, saadaan täysin ymmärrettävä säe:

Lailoilla on Tako ja Lähdet,

so. Tako ja Lähdet nimiset kylät, tilat tai alueet.

Käsittämätön »takoja Lähdet» on ilmeisesti edelleen johtanut kirjallisen esikuvan mekaaniseen tulkintaan. Kenties saman epäselvän lähteen tai ainakin yhteisestä originaalista polveutuvan kirjaanpanon, jonka toinen luki: takoja Lähdet, on toinen kopioitsija »tulkinnut» vielä järjettömämmin: tacao lähden,²⁰⁾ jolle — kuten tähänastiset yrityksetkin ovat näyttäneet — ei voida saada mitään ymmärrettävää kielellistä selitystä.

Jos katsomme toisen kopioitsijan tulkinnan »Lailoilla on» Lalloila-nimen selitysyriytykseksi ja toisen kopioitsijan »tacao lähden» mekaaniseen »tulkintaan» perustuvaksi, palautuu käsiteltävä säe alkuasuun:

Lalloila, Tako ja Lähdet.

Sellaisen talo- tai tilusmiehen jälkeen, johon kummatkin edellä käsitellyt säeturmeltumat viittaavat, nousee itsestään kysymys, miten Palmskiöldin kokoelmiin kuuluvan kopion vastaava kohta on ymmärrettävä. Vaikkei luonnollisesti voida sitovasti todistaa, ettei edellä eritellyn muodon ohella säkeellä olisi voinut olla toinenkin muoto, tuntuisi säkeen reaalisen sisällön vuoksi yhteinen alkumuoto luonnolliselta. Tällaiseen olettamukseen viittasi myöskin säkeistön

On Lalli lahden tacana

Hyvä neuvo niemen pääs

²⁰⁾ Ilmeisesti on kopioitsija edellisen sanan takaa-merkitystä edellyttäen tehnyt mekaanisesti näkemänsä lähde-sanana genetiivipäätteiseksi.

loppusäe, joka osoittaa, ettei ole vain yhdestä tilasta kysymys. Säkeen sanatkin kuten »Lalli», »lahden» ja »tacana» viittaavat lisäksi arveluttavasti niihin, joita esiintyy edellä käsitellyissä säeturmeltumissa. Jos runo kyseiseltä kohdaltaan oli turmeltunut tai käynyt käsittämättömäksi, on Palmskiöldin kokoelman käsikirjoituksessa, jonka kopioitsija muutenkin osoittautuu paljoa oppineemmaksi kuin turmeltumatekstin kopioitsijat, säettä selvennetty. Käsittämällä vain Lalli varsinaiseksi nimeksi, on siinä sanonnan *tacoa lähden* (= *takoa lähden*, [lahden?]), jonkalaista kansa tuskin on koskaan käyttänyt, muunnettu asuun »lahden takana». Kun lisäksi oletettava »lähden» oli *tacoa* sanan jälkeen sekä muodoltaan että sisällöltään käsittämätön, oli sen korjaaminen sanaksi »lahden» erikoisen luonnollinen. Lalloilan kirjallinen siirto »lahden taakse», minkälaiseen sijaintiin ei edes mikään Köyliön seudun Lalli-nimi viitanne, toi kuitenkin sovittamattoman ristiriidan edellä käsitellyn, Lallin kotipaikkaa koskevan paikallisen perimätiedon kanssa.

III.

Käsittämällä Palmskiöldin kokoelman kopion edellä kuvatulta kohdaltaan ymmärteellisistä syistä tapahtuneeksi kirjalliseksi muunnokseksi, tulee käsitetty surmanrunon kohta seuraavanlaiseksi, loogillisesti ja sisällyksellisesti täysin eheäksi ja kiinteäksi kokonaisuudeksi, jossa ei ole ainoatakaan turhaa tai asiatonta säettä.

Jo pian talo tulevi
 Lalloila, Tako ja Lähdet,
 Hyväneuvo Niemen päässä;
 siinä syömme, siinä juomme
 siinä purtua pidämme.

Myöskin taloluettelon tarkoitus käy helposti ymmärrettäväksi. Kuvattavana ei ole vain yhteen taloon kohdistuva ryöstö — vaikka tietysti itse Lalloila rikkaimpana ylimystilana onkin päänäytämönä — vaan eräänlainen alue tai tilusyhtymä. Kyseenalaista on, ovatko surmarunon luettelemat tilat ymmärretty välittömästi Lallin omiksi vaiko hänen yhteiskunnalliseen vaikutuspiiriinsä kuuluvaksi. Kiintoisaa on joka tapauksessa, että surmarunon maantieteellinen näköpiiri viittaa olennaisesti alueelle, jolle myöhemmin myöskin Köyliön kartanoon nojautuva piispallinen kartanoherruus suuntautuu.

Sen tulkinnan mukaan, jonka edellä olemme antaneet, ei surmarunon maininta *Lalloilasta* joudu ristiriitaan paikallisen perimätiedon kanssa. Toisetkin nimet selittyvät paikallisiksi.

Tällaisiin tyyppillisellä kartanoalueella²¹⁾ sittemmin hävinneisiin nimiin kuuluu ensinnäkin *Tako* (Takko?)-nimi. Kuten 1420-luvulta mainittu yhdysnimi Jokintako²²⁾ osoittaa, voidaan myös Tako nimi katsoa paikalliseksi tila- tai aluenimeksi.

Kiintoisin mainituista tiloista tai alueista on *Lähdet*. Se on ilmeinen alkunimi Lähteenkylälle, jonka ulkopuolella olevalla pienellä karilla tai sen vieressä surma tapahtui ja johon sittemmin syntyy n.s. Lähteen kappeli runsaine tiluksineen. Kuten Köyliön rajapaikkana mainittu Kainuslægdet (1429)²³⁾ ja Kawniss læhdhet (1458²⁴⁾ (= Kaunis lähde) osoittaa, on lähdet-muoto Köyliön keskiaikaisessa murteessa kielelliseltäkin asultaan moitteeton.

²¹⁾ Kartanoalueella, jonkalaisista Köyliön Saari voi olla vanhin tuntemamme, on talojen häviäminen tavallisimpia ilmiöitä. Saaren kartanon piirissä menevät järjestelyt jo varhaiseen keskiaikaan.

²²⁾ Musta kirja s. 300.

²³⁾ Musta kirja s. 325.

²⁴⁾ Musta kirja s. 467.

Myöskin Hyväneuvolla on juuri keskiaikaisen Köyliön kielessä selvä verrannainen. Kyseinen nimi on näet aivan samantapainen kuin Köyliön seudulta v. 1425 mainittu Hyvälemmenpoika.²⁵⁾ Tämän juurinimi Hyvälempi ja siihen verrattava *Hyväneuvo* palautuvat täten ikivanhaan paikalliseen nimenantotapaan.

Myöskin Hyvänneuvon sijainti »*Niemen pääs*» saa selityksen seudun vanhoista paikallisista oloista. V:lta 1422 mainitaan näet Lähteen seutuvilla Nemi Heykj (= Niemen Heikki)²⁶⁾, joka edellyttää aikaisempaa tämännimistä kylää tai taloa. Toista sen talonpoikaa tarkoittanee v. 1458 lautamiehenä mainittu *Nemen* (= Niemen) Olaffson,²⁷⁾ Niemen ja Hyväneuvon maantieteellinen yhteys ei täten tarjoa minkäänlaisia vaikeuksia.

IV.

Kuten surmarunon elävä näkemys jäitään heittävästä *Köyliön järvestä* ja siitä lähtevästä poikkeuksellisen mutkikkaasta *Koverosta joesta* — so. Köyliönjoesta — sekä marttyyria vetävien härkien kotikylinä mainitusta *Polsusta* ja *Muntilasta* osoittaa verrattonta paikallisen todellisuuden tuntemusta, viittaa myöskin edellä käsitelty paikka 1. tilusluettelo monin verroin voimakkaampaan todellisuuden tajuun kuin runoon nähden on osattu edellyttää. Vaikka on kysymys runotuotteesta, jolta ei voi odottaa varsinaisen lähteen tai verokirjan mukaista tarkkuutta historiallisten tapahtumain todellisuustaan esittämisessä, on surmarunon tendenssi varsin selvä. Se tahtoo paikkaluettelollaan antaa tapahtumille ilmeisen sosiaalisen taustan. Kysymyksessä ei ole rauhallisen lähetyssaarnaajan ja hänen kumppaninsa mitätön ravit-

²⁵⁾ Musta kirja s. 325.

²⁶⁾ Musta kirja s. 301.

²⁷⁾ Musta kirja s. 467.

semiskysymys, vaan ilmeisesti laajemmalle ulottunut väkivaltaisen pakkokestitys. Ja tätä käsitystä vahvistavat kaikki tiedot, joita Pyhän Henrikin surman syistä on esitetty.

Tähän viittaa jo vanhin, Pyhän Henrikin legendassa esiintyvä selitys. Surma ei sen mukaan johdu ravinnon pyynnöstä tai kieltämisestä vaan piispa Henrikin rankaisutoimenpiteistä, jotka — ilmeisistä tendenssisyistä — esitetään välttämättömän kirkkokurin vaatimiksi.

Vielä selvemmin ilmenee väkivaltaisen pakkokestityksen luonne surmarunon »vanhan naaran»²⁸⁾ suuhun panemasta luonnehTELUSTA:

Jopa on täsä sitten käynyt,
Ruoka ruotz[i s]yömä sacxa,²⁹⁾

jossa jo termi ruokaruotzi tarkoittaa — kuten Yrjö Koskinen ja Voionmaa ovat osoittaneet — Hämeessä ja Savossa asti tunnettua mies- ja hevoskestitystä. Kyseisen runon kohdan ikää todistaa Varsinais-Suomenkin puolelta tunnettu säe

tässä olli ruotzi, trani sax,³⁰⁾

jossa »raani-saksan» käsitteenkin on katsottu viittaavan väkivaltaisuuteen. Juuri samaiseen yhteyteen kuulunee edelleen väkivaltaista joukkokestitystä tarkoittavat Satakunnassa ja Hämeessä tunnetut säkeet:

Jo nyt ruotsi ruualla
Musta kansa murkinalla.

Näyttääpä ruokaruotzin nimi tunnettavan Ilomantsissa asti.³¹⁾

²⁸⁾ »Vanha naara» tunnetaan haukkumanimenä Kokemäellä vielä 1700-luvulla.

²⁹⁾ Varsinais-Suomen runot s. 127.

³⁰⁾ Varsinais-Suomen runot s. 135.

³¹⁾ Krohn: Kantelettaren tutkimuksia s. 136.

Kuvaus väkivaltaisesta joukkokestityksestä, joka runopukuisena tunnetaan vain Pyhän Henrikin surmarunosta, näyttää täten olleen tämän kiinteimpiä ja laajimmalle levinneitä yksityiskohtia. Samoin soveltuvat tapahtumain näkijäin suuhun pannut, ryöstöä kuvaavat ilmoitukset: »otit», »heitit», j.n.e. luonnollisimmin kollektiivisiin pakkokestityksen vaatijoihin.

Myöskään kaikki jäljet kollektiivisen pakkokestityksen kollektiivisista kostajista eivät ole ehtineet hävitä. Niinpä kiinnitti Kaarle Krohn huomiota siihen,³²⁾ että eräässä surmarunon katkelmassa Lallin ohella tavataan kaksi muutakin piispan surmaan aseistautunutta henkilöä. Tunnettua on myös, mitä Upsalan arkkipiispa Jaakko Ulfipoika vielä v. 1478 tietää kertoa Pyhän Henrikin matkasta. Sentähden, että hän rankaisi muutamia henkilöitä heidän pahojen tekojensa ja väkivaltaisuuksensa vuoksi, joita he tekivät hänen kirkoilleen ja luostareilleen, sai hän surmansa. Te olette kai myös kuulleet, miten niille sitten kävi, jotka sen olivat aiheuttaneet».³³⁾ Samantapaiseksi äkkiä leimahtaneeksi »kapinaksi» tai kollektiiviseksi kostotoimenpiteeksi käsittävät piispan surman — joko perimätiedon tai muun käytettävissään olleen lähdeaineuksen nojalla — eräät myöhemmät historiallisetkin esitykset.

Siinä valossa, jossa edellä on surmarunon väkivaltakestitys esitetty, saa myöskin näytelmän loppusuoritus luonnollisen selityksen. Ruokaruotsin hajaantuessa »Lallolaan» ja rantakyliin saattoi toisen toimivan puolen päämies piispa joutua »purtua» pitäessään liian vähäisen turvaväen varaan ja ilmeisesti aliarvioimaan Saaren miesvoiman ja merkityksen. Kun surmapaikalle tulo järven eteläpuolelta on katsottava melko luonnottomaksi ja

³²⁾ Krohn: Kantelettaren tutkimuksia s. 122.

³³⁾ Arwidsson: Handlingar I s. 50.

poikkeaminen Lähteen puolelta avonaiselle jäälle myös oli kuin suoranainen syöksy surman suuhun, tulee hurja pako ja runon kuvaama hillitön takaa-ajo luonnollisimmaksi pitämällä Köyliön kartanoa tapahtumien lähtökohtana. Sitä pakkoverotettuaan ja nähtävästi riittävästi tuntematta rantakyläen mielialaa täytyi piispan pyrkiä kaikin voimin suoraan järven jäitsee pohjoista kohti. Ennenkuin hän ehti Lähteenkylän kärkeen — »ruokaruotsin» vielä remutessa tai taistellessa toisaalla — saavutti hänet Lallin surmaisku. Surmarunon kuvastama laaja-alainen ja todellisuustuntuinen väkivaltakestitys määräsi näin ymmärrettyä sekä Köyliön järven suuren murhenäytelmän syyn että sen kiihkeän kulun ja traagillisen lopputuloksen.

O. J. Tuulio

Satakunnan vanhin tunnettu paikannimi.

Pori on 1500-luvun kaupunkeja. Kerran, kun Suomen rannikko ei vielä ollut kasvanut Porin kohdalle asti, oli seudun keskuspaikkana *Ulvila*, jonka kirkko rakennettiin 1332. Mutta sekin paikka on aikanaan ollut rantakaislikkoa, vieläpä syvää vettä. Ulvilan edeltäjänä on ollut *Ragwalda*, joka oli vielä ylempänä, ja jonka kohdalla siis Kokemäen joen suu on ollut aikaisemmin kuin Ulvilassa.

Ragwalda?

Vanha lähdeteksti, toistaiseksi ja kukaties lopullisesti ainoa, joka nimeää Ragwaldan kaupungin, on Idrisin arabialainen maantieto v:lta 1154. Mikä on tämän tekstin lähdearvo, toisin sanoen: miten teksti syntyi, missä kunnossa se on meille säilynyt ja millaisessa asiayhteydessä Ragwalda siinä esiintyy? Kysymykset kenties kiinnostavat »Satakunnan» lukijoita. Seuraavassa lähdehistoriallinen pikakatsaus näihin seikkoihin, joista inspehtorina vain pari kertaa suullisesti kerroin osakuntalaispiireissä (kerran osakunnan kesäjuhlassa ja kerran Satakunnan Killassa).

Ettäkö siis on olemassa arabialainen teksti, jossa on puhetta satakuntalaisesta paikasta ja joka kuuluu Eerikki pyhän ja Lallin vuosisataan? Kun nimenomaan tästä ihmeestä on tehty selkoa suomeksikin Valvoja-Ajan vuosikerrassa 1930, toistettakoon tässä vain, että Sisiliassa, Palermon kuningashovissa, juuri Lallin ai-

kaan oltiin niin pitkällä kulttuurissa, että siellä kirjoitettiin noin Raamatun kokoinen maantieto, jossa esitetään kaikki maapallon osat paitsi tietysti Amerikkaa, Australiaa ja Etelä-Afrikkaa, että teoksen tiedot vain vähältä osalta palautuvat vanhempiin karttoihin ja pääosalta vartavasten hankittiin menetelmällä, jonka uudenaikainen empiirisuus hämmästyttää, nim. tuottamalla kauppiaita y.m. ammattimatrustajia, pohjois-eurooppalaisiakin, Palermoon, jossa joutuivat kriittilliseen kuulusteluun ja saivat sanella tuntemiansa kaukokaupunkien nimet, välimatkat, ilmansuunnat ja muun kuvailun; että sihteerinä ja teoksen kirjoittajana toimi Espanjassa opinnoinut, siis sivistyskieleltään arabialainen tiedemies *Idrisi* (paino *dri* tavulla), ja että hankkeen varsinaisena isänä muuten oli Sisilian kuningas, tiedettä jumaloiva, kielitaitoinen, suvaitsevainen, älykäs ja rikas *Roger II* (1101—1154). Tietoja kertyi, niitä seulottiin ja ne olivat siis kai melko oikeita sillä asteella; mutta ne oli vielä sovittava kirjaksi («toimitettava») ja monistettava — arabian kirjaimin; ja tässä tuli virheitä. Näiden eriateisten virheiden historia on viime aikoihin asti kaivannut kritiikin valaistusta; ilman ei merkillistä tekstiämme juuri voi käyttää.

Ajatellaanpa suomalaista historiamiestä ennen 1930-lukua. Hänen mieltään kiinnostaa tämä 1100-luvun Pohjolan kuvaus. Millaisessa kunnossa Idrisi hänelle tarjoutuu? Hän saa Helsingin yliopiston kirjastossa eteensä kookkaan kirjan, joka sisältää Idrisin (lähes) täydellisen ranskannoksen, jonka lopussa on mitä runsain paikannimien hakemistokin, mutta joka on n. 100 vuotta vanha. Tästä kirjasta tutkijamme ei hyödy, se on kritiikitön ja sen paikannimet esiintyvät niin vääristyneessä muodossa, että Pohjoismaita koskevilta sivuilta ei voi löytää paria kolmea nimeä tai asiaa, jotka edes tuntisi Suomeen viittaaviksi. Paikannimien puolesta yhtä mahdoton on eräs Viron oppineiden seuran Verhandlungen-

issa 1873 ilmestynyt Idrisin pohjois-eurooppalaisten lukujen saksannos. Samoin tutkijamme voi Helsingissä saada käsiinsä arabiankielisen tekstin, joka on hyvin kaunein kirjakkein painettu Roomassa v. 1592 ja on olevinaan Idrisin maantieto; sekin on jokseenkin hyödytön, sisältää näet vain laihan otteen Idrisiä; ja jos historiamies lukee arabiaa, hän piankin näkee, että paikannimet siinä ovat yhtä säälistävässä kunnossa kuin äskenkin. Vielä on Helsingissä 3 erikoisteosta, joihin sisältyvät Pohjois-Afrikkaa, Espanjaa, Italiaa ja Syyriaa koskevat Idrisin luvut kriittisinä laitoksina. Lopuksi on Idrisin kartasto valokuvajäljennöksenä v:lta 1926. Siinä kaikki; eikä enempää näihin asti ollut painettuna muuallakaan maailmassa. Kun joitakuuta vuosia sitten veljeni, arkeologi, sai halun koettaa pesettä tämän pyykin puhtaammaksi Pohjois- ja Itä-Euroopan osalta, hankimme Helsinkiin — valokuvajäljennöksinä — Idrisin teoksen käsikirjoitusten näitä maita koskevat kohdat. Käsikirjoituksia on Pariisissa 2, Pietarissa, Oxfordissa, Lontoossa, Konstantinopolissa ja Damaskossa kussakin 1; näistä neljä on tullut tunnetuksi vasta tällä vuosisadalla ja yksi vasta n. v. 1930. Kaksi käsikirjoitusta voi olla kopioitu niin varhain kuin jo 1100-luvulla. Neljään käsikirjoitukseen liittyy lisäksi joukko karttoja. Tämä kaikki hankittiin Helsinkiin; saatiin pohja, ainoa kestävä, mille Idrisi-tietoja rakentaa. Nyt piti vain tarkkaan analysoida nuo runsaat 40 arabialaista teksti- ja karttalehteä, vertaamalla todeta virheet ja etsiä esille virheiden syyt, syventyä kerrankin teoksen syntyhistoriaan; piti koettaa tätä tietä vähitellen löytää, niin kuin muinaisespanjalainen runoilija sanoo, tuoreen tiedon itu, joka nukkuu ruman kirjaimen alla. Löytyi virheitä, ja ne rivittyivät kuin sarjoiksi — oli näkevinään kuin puron tai virran, jota myöten oli koetettava hakeutua noiden virheiden yhteisille lähteille; ja tutkimalla nämä oli laskettava eräs Idrisikritiikin peruste.

Ja täten tutkittuna Idrisi näyttäytyi antavammaksi. Pohjoismaiden, nimenomaan myös muinais-Ruotsin maantieto, jota eräs ruotsalainen idrisisti oli koettanut selvittää toisenlaisin keinoin v. 1931 ilmestyneessä teoksessaan (aikakausi. »*Namn och bygd*»), kirkastui siinä määrin, että uskallan sanoa Idrisin tekstin nyt ansaitsevan huomiota 1100-luvun historian yhtenä varsinaisena lähteenä. Tällaisella lienee arvoa vallankin omalle maallemme, jonka varhais historian muut lähteet vielä 1100-luvullakin ovat niin olemattoman harvat ja niin katkeran niukat kuin m.m. prof. Jaakkolan uusi suurteos osoittaa.

Katkeran niukka on totta puhuaksemme vielä Idrisikin. Hän luovuttaa meille kyllä tänään tai huomenna kaikki tietonsa Suomesta; mutta paljonkos niitä lopultakaan on! Enemmän olisi saatanut odottaa heruvan tällaisesta kirjasta, joka vie meidät aina vuoteen 1154 ja jonka tekijällä oli kuninkaallinen mahdollisuus ostaa aivan tuoreita asia-aineksia suoraan Kalevalan rantamailta! Velvollisuutemme kuitenkin on tässä yhteydessä muistuttaa ja muistaa, että Idrisi on työskennellyt ankaran pakkokiireen alaisena: hänen työnantajansa ja toverinsa, kuningas Roger, oli liian ahkera, teki työtään Palermon vetoisessa palatsissa kai yölläkin, vilustui työn loppuvaiheen aikana ja kuoli anginaan keväällä 1154 — samana vuonna, jona tiedämme teoksen valmistuneen. Nämä murheelliset tapaukset huononsivat varmaankin Idrisin toimitustyön tuloksia.

Nyt katselemme itse teosta: sekä tekstiä, joka on tärkeämpi, että karttaa; meidänhän piti myöskin selvittää, millaisessa asiayhteydessä nimi Ragwalda esiintyy. Tätä varten suomennan ensin tarpeelliset tekstin kohdat. Että niitä on pakko ottaa melko pitkälti, vaikka itse Ragwaldaa koskeva kohta on lyhyt, johtuu tällaisen keskiaikuisen esityksen omasta laadusta. Oli nähtävästi helpompi asiatietoja hankkia kuin saada ne esille oikeassa järjestyk-

sessä. Eihän ollut olemassa minkäänlaista Itämeren karttaa, joten Itämeren muoto oli sangen vaikea tajuta paljaan hajallisen suusanan perusteella. Ja missä Itämeren muoto jäi epäselväksi, siinä meni vikaan koko Pohjolan maantieto.

Meidän on aljettava Ruotsin puolelta, sekavasta ja vaikeuksia aiheuttaneesta luvusta VII 3. Sen tekstistä suomennan seuraavat kohdat toistoinen kaikkineen (mutta nimiä oikaisten):

»*Land Skånen* kaupunki (Skånen maan kaupunki — siis kai Lund) on suuri ja kukoistava. Tästä on 190 peninkulmaa *Qotelw* (Götaälv) joen suulle, joen, jonka varrella on *Sigtuna* niminen kaupunki. *Sigtuna* on kaunis kaupunki. Siitä on 200 pnk. *Kalmariin*. Me esitämme tuonnempana tämän rannikon loppuosan seikkaperäisesti, apunamme ja turvanamme Allah. Mutta nyt palaamme takaisin, ja sanomme, että *Lyybekistä*, rantakaupungista, itään päin on 100 pnk. *Rügenin* kaupunkiin (siis Arkonaan) ... Vastapäätä tätä pohjoisella suunnalla Pimeyksien meren äärellä on *Land Skånen* kaupunki (Lund). Tästä on 190 pnk. *Qotelw* (Götaälv) joen suulle, joen, jonka varrella on *Sigtunan* kaupunki; ja *Qotelw* joen suulta taas *Kalmarin* kaupunkiin on 200 pnk. Me joudumme hetken päästä näille lähirannoille (uudestaan). — *Qotelw* joki, joka on saanut nimensä eräästä sen varrella olevasta kaupungista (kai nykyisen Göteborgin edeltäjä Konghelle, »Götaälvin kaupunki»), on iso kymi, joka virtaa lännestä itään ja laskee sitten Pimeään mereen. Ja joen kahden suuhaaran väliä on 300 pnk.»

Näin kuuluu tuo hapuileva kohta, jota pian tarvitsemme Ragwaldatekstiämme varten ja jossa asiatotuus vain ikäänkuin lepaten elää. Me puolestamme etsimme Idrisin esityksestä asiatotuuutta; tahdomme kysyä, mikä tässä lopulta on Idrisin tietomiehen kertomaa, siis ensi käden ainesta keskellä kaiken toimittuksellisen epäonnistuneisuuden. Ja selvää on, että *Qotelw* nimisen suuren joen, josta sitten puhutaan Suomenkin maantiedon yhteydessä, täytyy olla jokin Ruotsin joki, että tietomies on sanonut sillä olevan 2 suuhaaraa, jotka ovat sangen kaukana toisistaan, että joki (me tulkitsemme: että joen toinen suuhaara) virtaa

länneestä itään, että kummankin suuhaaran varrella on kaupunki, nim. toisaalla Sigtuna, tunnettu Mälär järven kaupunki, ja toisaalla nykyisen Göteborgin edeltäjä. Tällainen joki, jonka toisen haaran siis olisi määrä laskea Itämereen nyk. Tukholman kohdalta (Mälärin suu, Norrström) ja toisen taas Kattegatiin (Götaälv) — tällainen joki sellaisenaan ei tietysti vastaa todellisuutta; mutta Idrisin tietomies, joka kaikesta päättäen on ollut merenkulkija ja joka tuntee Götaälvin ja Mälärin suun, on hyvinkin voinut saada vain vajaan käsityksen vesistöjen yläjuoksusta. Hän on voinut jäädä siihen luuloon, että turkikset, joita hän näki kaupattavan näissä kahdessa markkinapaikassa, ja jotka siis oli veneillä tuotu Keski-Ruotsin sisäosista, muka olivat sieltä tulleet saman joen kahta eri suuhaaraa; hän antaa tuolle Mälär-Götaälv joelle nimen, joka on sama kuin sen toisen suuhaaran nimi todellisuudessa: Götaälv, *Qotelw*, ja puhuu länsi-itä-suunnasta ikäänkuin se kuuluisi koko joelle, vaikka se kuuluukin vain toiselle haaralle, Mälärin suulle. Mälärin suunnalle meidät vie, paitsi tuon länsi-idän maininta, myös nimi *Sigtuna*.

Tässä on harhaa; mutta tässä on myös asiatotuutta.

Kun Idrisi Suomen maantiedon yhteydessä vieläkin nimeää *Qotelw* joen suun ja sanoo *Qotelwista Ragwaldaan* olevan 100 pnk., meillä siis lienee oikeus tulkita sanat näin: »Mälärinsuulta Ragwaldaan on 100 pnk.», eli: Tukholman saaristosta Ragwaldaan on 100 pnk.».

Palaamme tekstiin, ja nyt siirrymme Suomen puolelle, Ragwaldan omaan lukuun VII 4:

»Tässä 4:nnessä lohossa VII. vyöhykettä sijaitsevat enin osa Venäjän alueita, *Finmarkin* alueet (lue »Finlandan»; siis Varsinais-Suomi), ja *Tabastin* maan ja *Estlandan* maa... Nämä maat ovat enimmäkseen autioita ja alavia; kyliä on kylmillään, lumet kauan sulamatta ja (asuin-?)seudut vähäiset (tai: harvalukuiset). Mitä tulee *Finmarkin* maahan (Varsinais-Suo-

meen), siinä (kyllä) ovat lukuisia kylät, viljelykset ja karjat; mutta (varsinaisia väestö-?)seutuja (tai: rakennusseutuja?) ovat ainoastaan *Aboan* ja *Qalamarkin* kaupungit (Qalamark, lue: Qala-land, siis Kaland, Kalanti, siis Kalainen). Molemmat (siis Turku ja Kalainen) ovat suuria kaupunkeja; mutta ympäristö on vain paimentolaiskorpea, ja asukkaita uhkaa puute, sillä kummassakin kaupungissa on (ihmiselle) tarkoitettuja ravintoaineita vähemmän kuin riittämiin. Ja sateet ovat rankat ja ainaiset.

Qalamarkin (Kalaisten) kaupungista on 200 pnk. *Sigtunan* kaupunkiin länteen (oikeampi suunta olisi lounainen). *Finmarkin* (Varsinais-Suomen) kuninkaalla on asutus- ja viljelysalueita *Norjan* saarennessa, josta aiemmin (VII 3) on ollut puhe (viitanee pirkkalaisten retkiin Finmarkin puolelle).

Qalamarkin (Kalaisten) kaupungista on 80 pnk. *Qotelw* joen toiseen suuhaaraan (sanomme: Tukholman saaristoon); ja *Qotelw* joelta on 100 pnk. *Ragwaldan* kaupunkiin. *Ragwalda* on suuri kukoistava kaupunki meren äyräällä ja kuuluu *Tabastin* maahan (Hämeeseen). Siinä maassa ovat lukuisia kylät ja viljelykset, paitsi että (nuo asutus-?)seudut ovat vähäiset. Siellä on pakkanen ankarampi kuin *Finmarkin* maassa (kuin Varsinais-Suomessa), ja hyyn ja sateen valta tuskin hellittää edes silmänräpäyksen ajaksi.

Hanilan kaupungista *Ragivaldaan* on 200 pnk. *Hanila* on kaunis, hieno, kukoistava kaupunki, kuuluva *Estlandan* seutuihin (on Länsi-Virossa). *Estlandan* (muuta) kaupunkeja on *Kolyvan'* (Täilinn), pieni kaupunki, oikeastaan (vain) suuri linnoitus. Asukkaat ovat maanviljelijöitä; heidän ansionsa on niukkaa, paitsi että karjaa on paljon.»¹⁾

(Ylläoleva petiittikappale vastaa samaa arabialaista tekstinosaa, jonka prof. Jaakkola on jäljennyttänyt teoksensa sivujen 184—185 väliin hyvänä faksimilena parhaan käsikirjoituksen mukaan; Turun (ja Kalaisten) nimi näkyy siinä rivillä 4, Ragwaldan nimen ensimmäinen maininta rivillä 8 ja Hanilan rivillä 10).

Vielä on saman luvun (VII 4) lopulla uudestaan puhe Ragwaldasta; mutta kun tämä viimeinen maininta ei anna meille mitään tietoa lisää, sivuutamme sen.

¹⁾ Seuraavat sitten Estlandan osalta *Pärnu*, *Palamuse*, lisäksi pitkäkkö kuvaus tallinnalaisten talvehtimisestä luolissa, joissa koko talven paloi tuli.

Vähällä voimme tässä kuitata myöskin kartan. Huomautan vain taaskin, että prof. Jaakkola niinikään on ottanut teokseensa (sivujen 186—187 väl.) Idrisin kartaston sen sivun, jossa Ragwalda näkyy (mutta huomattakoon: arab. kartoissa pohjoinen on alinna ja etelä ylinnä!). Siltä varalta, että joku haluaisi samalla nähdä Idrisin karttaa laajemmalti, lisään, että sopii verrata Jaakkolan faksimileä vastaavaan kohtaan erästä piirrosta, joka on aivan lopulla (kartta II) uutta Idrisi-kirjaani (josta alempana). Näkyy silloin, että Ragwalda, jonka numero piirroksessani on 4'11, sijaitsee pitkällä rannikolla, jonka Idrisi panee kulkemaan Tanskan niemimaan tyveltä melkein suoraan itään päin kauas tuolle puolen Danzigin, kautta koko Pohjois-Euroopan, sanokaamme Vietnan mereen asti, ikäänkuin ei koko Fenno-Skandiaa olisikaan. Kun Idrisin kartan arvo meille tässä on hyvin vähäinen, mutta se varmaankin voi herättää uteliaisuutta muuten, viittaaan yhäkin uuteen teokseeni, jonka siv. 44—62 osoitetaan, että kartta ainakin koko Pohjois-Euroopan osalta on tekstiä myöhäisempi ja että sillä ei tarvitse olla ollut eikä ole ollut muuta mallia kuin juuri Idrisin oma teksti, johon äsken tutustuttiin. Siksipä Idrisin kartta ei kykene antamaan meille mitään lisätietoa Ragwaldasta. (Turkukin on sijoitettu kauas sisämaahan — ja syy näkyy kirjani sivuilta 55—56).

Siinä koko lähdeteksti asiaympäristöineen. Tähän nyt koko tietomme Ragwaldasta perustuu. Eikä edes nimi itse ole virheetön. Tutkijat ovat näihin asti aina lukeneet »Dagwada» tai »Daghwada» ja aprikoineet nimen tarkoittavan ehkä Eestin Hiiumaata (Dagden, Dagö), joten koko maantieto tältäkin osalta oli täydellisesti sekaisin ja Idrisi tämänkin vuoksi yleisesti syrjäytyi muka arvottomana.

Etä »Dagwada» myös oli luettavissa Ragwalda, sen osoittaa käsialatutkimuksellinen analyysi; ja onhan olemassa Ravani, ruot-

siksi Ragvaldsby. Kun sekä sijainti että muoto ovat näin suotuisat Idrisin paikannimistö muilta osiltaan tutkittuna osoittaa niin täysin todellisuutta vastaavaksi ja tarkaksi, että jo *Qotelw* nimi Mälarin kohdalle asti sovitettuna tuntuu poikkeukselliselta harhalta, on lupa pitää sangen varmana, että Idrisin tietomies on Palermon salissa Idrisille ja hänen tulkilleen sanonut *Ragwalda*, eikä »Dagwada». Jälkimmäinen »nimi» olemattomana ei enää saa askarruttaa tutkijoita, ja Idrisi tai oikeammin kuningas Roger II ansaitsee Satakunnankin muinaishistorian ystävien taholta kunnioittavaa huomiota. Olisipa elossa Heikki Ojansuu!

Ragwalda, meren äyräällä, siis joen silloisella suulla sijainnut kaupunki — kai oikeammin kauppapaikka (markkinapaikka) — on ollut Idrisin tietomiehen näköpiirissä niin nimenomaisesti, että mies on Palermossa muistanut sen mainita; ja panemme merkille, että hän on käyttänyt melko vahvoja laatusanoja: suuri, kukoistava kaupunki, että hän sanoo sen kuuluvan Hämeeseen ja että hän ilmoittaa välimatkat ja ilmansuuntia Ragwaldasta jokseenkin kaukaisiin satamiin: Viron ja Ruotsin puolella oleviin, mutta ei Kalaisiin eikä Turkuun.

Tämän verran Idrisi meille kertoo Ragwaldasta, ja tällainen on hänen tiedonantonsa asiayhteys.

Me panemme tämän johdosta vain merkille, että Ravani, ruots, Ragvaldsby, on laajahko kyläalue, jonka 1100-luvulla on täytyntä olla meren rantaa, ja että jos piirrämme alueen silloisen tulvakartan, se näyttää m.m. pari suistamosaarta Kokemäenjoessa. Toisesta saaresta, nykyisen Liikistön kylän¹⁾ eräästä kummusta, on

¹⁾ Liikistö ei kuulu Ravaniin. Tämä seikka ei kuitenkaan horjuta samastustamme Ragwalda = Ravani, sillä maist. Aina Lähteenojan antaman tiedon mukaan Liikistö oli Ravania vielä v. 1797, jolloin torppari Johan Liikistö, s. 23. 6. 1774, ja äiti otetaan Ulvilan pitäjän manttaaliluetteloon juuri Ragvaldsbyn kyläläisinä (Suomen V.-arkisto, Handl. o. räken-skaper n:o 7707, fol. 431).

1930—31 ja 1933—34 suoritetuissa kaivauksissa löytynyt muinaisjäännöksiä; palautuuko jokin osa näistä 1100-luvulle asti, sitä ei vielä voitane ratkaista. Vrt. teokseni siv. 130 ranskannettua Suomen Muinaistieteellisen toimikunnan erästä lausuntoa v:lta 1935.

Ja tähän tehtäväni päättyy. Ei ole kielimiehen asia mennä tulkitsemaan Idrisin tekstin historiallista puolta: mikä mahtoi olla Ragwaldan todellinen merkitys muinais-Suomessa, miksi Ragwaldaa ei muualla mainita, vaikka Idrisin tietomies sen tunsikin hyvin, miten Ragwalda lopulta sopii ajankohtaiseen arkeologiseen karttaan, jossa Kokemäenjoen suupuoli yleensä on sangen autiona, mitä tietää tuon nimen ruotsinkielisyys, miksi Ragwaldan välimatkaetäisyydet määrätään vain kaukosatamain suhteen. Sen verran saattanee mallikkokin sanoa — ja taisinpa kuulla jonkin historian tutkijan viittaavaan tähän — että Ragwalda on voinut lyhyen aikaa, ehkä parina vuosisatana, joiden kuluessa juuri Idrisin tietomies on sattunut käymään, toimia Kokemäenjoen suusatamana, esi-Ulvilana. Ulvilan kirkon rakentaminen v. 1332 kai merkitsi, että Liikistön — tai käyttäökseni vieläkin tuota varmempaa nimeä — Ragwaldan satama jo tuolloin oli liiaksi maatunutta kaislikkoa, jonne ei matalassa kulkeva uiskokaan enää uinut.

Lopuksi kopioin puheenaolleen uusimman Idrisiteoksen täydellisen nimikkeen: »O. J. Tuulio, *Du nouveau sur Idrisi. Sections VII 3, VII 4, VII 5: Europe septentrionale et circumbaltique, Europe orientale et, d'après quelques manuscrits, centrale jusqu'à la péninsule balkanique au sud. Édition critique, traduction, études*». Sarjassa »*Studia Orientalia*», VI. Helsinki 1936.

Mikko Saarenheimo

Porin kaupungin kaikkia säätyjä loukkaava häväistyskirjoitus vuodelta 1729.

Ennen aikaan olivat tavallisia sekä suorasanaiset että runomittaiset kyhäykset, joilla tarkoitettiin loukata milloin esivallan ja sen mahtimiesten, milloin taas huomaamattomammassa asemassa olevien kansalaisten kunniaa. Toisinaan tällaiseen saattoi olla jonkinlaista ymmärrettävää syytä tapojen parantamisen kannalta, mutta usein ilkeyteen ei tarvinnut olla edes asiallista aiheutta. Ruotsi—Suomessa tällainen herjaava menettely saavutti jalansijaa 1600-luvulla ja siinä määrin, että vuonna 1665 oli julkaistava kuninkaallinen asetus, jossa moinen menettely kaikkine mahdollisine muotoineen ankarasti kiellettiin.¹⁾ Rangaistus oli kohtaava ei ainoastaan herjauksen sepittäjää vaan myös henkilöä, joka tavalla tai toisella sitä levitti muiden nähtäväksi tai kuultavaksi. Syyllisten tuli lisäksi olla läsnä, kun häväistyksen aiheuttanut tuote julkisesti poltettiin, tavallisesti kaupungin torille kyhätyssä roviossa. Pyöveli hankoineen suoritti tämän toimituksen.

Meillä Suomessa häväistyskirjoituksia ja -runoja tavataan myös jo 1600-luvulta, ja on niistä säilynyt vuosisatojen varrelta tietoja ja näytteitä etupäässä oikeuden asiakirjoissa. Näitä oi-

¹⁾ And. Anton v. Stierman: Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar III, 322—324 ss.

keusjuttuja tunnetaan sekä maaseudulta että kaupungeista. Porin osalta on huomattavin tämän alan tapaus vuodelta 1729. Kaupungin historiassa on siitä vain muutamain rivein mainittu, joten ajalleen ja laadulleen kuvaavana tapaus ansainnee hiukan laajemman selostuksen.¹⁾

Niinpä Porissa, käydäksemme suoraan asiaan, talvella 1729 kulkupuheena kerrottiin, että kaupungin asukkaiden kunniaa oli solvaistu jossakin hämäräperäisessä kirjoituksessa. Kaupunginviskaali Antti Skaffarsin näyttää olleen verraten helppo päästä perille, kenen hallussa mainittu kirjoitus oli. Jäljet viittasivat kauppias Claes Bergin renkiin, joka oli nimeltään Aleksanteri Jerf. Hän siis haastettiin 10/3 pidettyyn raastuvanoikeuden istuntoon, jossa häneltä tiukattiin pahennusta herättänyttä kirjoitusta. Tehtyään ensin verukkeita hän lopulta veti sen esiin tasakustaan. Kyhäykseen tutustuttuaan oikeus havaitsi sen niin rienaavaksi, että sitä ei voitu ottaa pöytäkirjaan, joten solvauksen laatua ei siis lähemmin tunneta. Sitä enemmän on sen sijaan säilynyt tietoja kyhäyksen vaiheista ja sen sepittäjästä, joksi renki ilmoitti ylioppilas Niilo Belteruksen. Tämä oli joku aika sitten, kun renki hankkiutui menemään Turkuun, antanut hänelle mainitun kynäntuotteen. Belterus oli pyytänyt renkiä Turussa kirjoituttamaan sen puhtaaksi ja tuomaan jäljennöksen ja alkuperäisen hänelle, jolle kirjoitus oli varsin tähdellinen. Itse hän ei muka voinut jostakin syystä sitä jäljentää. Renkimme teki työtä käskettyä, koska hän ei tietänyt, että kirjoituksessa olisi ollut sopimatonta, sillä hän ei osannut lukea eikä kirjoittaa. Turussa hän tapasi erään helsinkiläisen ylioppilaan, johon laivurin poikaan oli aikaisemmin tutustunut Tukholmassa, ja pyysi häntä suorittamaan kirjoitustyön. Tämä kuitenkin kieltäytyi siitä jyr-

¹⁾ J. W. Ruuth: Porin kaupungin historia, 237 s.

kasti, kun oli lukenut kirjoituksen, jonka jäljentämistä renki ei enää tohtinut pyytää keneltään muultakaan, vallankin kun ylioppilas oli häntä vielä varoittanut pitämästä sitä edes hallussa. Poriin palattuaan renki oli puhunut tästä merkillisestä kirjoituksesta pormestari Pietari Ståhlfootille ja useille muille, joten juttu tietenkin sai pian siivet.

Pahaa aavistaen Belterus oli äitinsä kanssa käynyt tapaamassa renkiä, kun tämä kotiutui Turusta, ja varoittanut häntä antamasta kirjoitusta kenellekään. Kun renki sai haasteen, Belterus oli uudestaan pyytänyt, että hän ei ilmaisisi kirjoitusta eikä antaisi sitä vieraisiin käsiin. Renki ei liioin halunnut antaa sitä takaisin Belterukselle, jolle hän keksi selittää, että oli sen muka jopolttanut. Oikeudelle hänen kuitenkin täytyi siis se luovuttaa. Kirjoitusta tutkittaessa ja verrattaessa käsialaa oikeuden käytettävissä olleisiin Belteruksen kirjoittamiin papereihin päästiin kohta varmuuteen, että kunniaton sepustus («detta ähreförgätna skalckestycket») oli todella ylioppilas Niilo Belteruksen kirjoittama. Hän oli siis haastettava vastaamaan.

Belterukselle tuli hätä käteen ja todennäköisesti juuri haastepäivänä eli 13/3 laadittu katumuskirjelmä matkassa hän kiersi eräiden porilaisten luona pyytämässä anteeksi tekoaan ja siten hellyttämässä heitä, jotta asia saataisiin painetuksi villaisella. Juttu tuli kuitenkin 27/3 jatkokäsittelyyn, johon asianosaisina oli kutsuttu kaupungin kaikki asukkaat, niin säätyläiset kuin porvarit. Aluksi heille luettiin mainittu katumuskirjelmä, jossa Belterus vakuutti, että hän ei mitenkään voinut muistaa sepittäneensä oikeudelle jätettyä häväistyskirjoitusta. Hän lienee siis sen laatinut humalapäissään, joten varsin pahoitteli, että saatana oli saanut hänessä niin suuren vallan ja saattanut hänet moiseen kirottuun tekoon. Hän pyysi siten nöyrästi, että kaikki, joita oli kyhäyksellään loukannut, antaisivat hänelle Kristuksen tähden

anteeksi. Jumalan avulla hän halusi vastaisuudessa välttyä moisesta synnistä ja paheesta. Lopuksi hän katsoi voivansa uudestaan vedota sekä ylhäisten että alhaisten armahtavaisuuteen, koska kyseessä oli siis harkitsematon teko, jota hän ei edes muista aiheuttaneensa.

Jos Belterus olisi tyytynyt esittämään vain tämän anteeksi-pyyntönsä, joka liitettiin pöytäkirjaan, olisi hän kenties selviytynyt jutusta lieventävin asianhaaroin ja saanut mahdollisimman helpon tuomion. Mutta oikeuspäivän lähestyessä hän rupesi miettimään kosta rengille, jonka paljastukset olivat saattaneet hänet tähän kiusalliseen asemaan. Belterus tiesi, että asetuksen mukaan kielletyn tuotteen levittäjä oli myötäsyyllinen, ja hänen oli yritettävä tehdä varsinainen syntipukki rengistä. Tätä varten hän oli laatinut oikeudelle toisenkin kirjelmän, joka myös luettiin kaiken kansan kuullen ja otettiin pöytäkirjaan.

Kun Belterus ensimmäistä kirjelmää laatiessaan ei lainkaan muistanut, miten hän oli tullut häväistyksen sepittäneeksi, oli tämä seikka hänelle sitä vastoin täysin selvinnyt, kun hän kyhäsi oikeudelle jättämänsä toisen kirjelmän. Jonakin päivänä ennen oikeudenistuntoa näet hänen mieleensä oli muka välähtänyt erään juopottelumatkan usvista yksityiskohtineen ja aiheutumisineen teko, josta häntä syytettiin. Hän oli ollut kerran myöhään illalla Malmitteljänneksessä sijaitsevassa kauppias Simo Bergbomin majatalossa, jossa oli nauttinut itsensä päihdyksiin («beskiäncker») eli «känniin», kuten termi lienee jo silloin kuulunut. Matkalla Kirkkoneljänneksessä olevaan kotiinsa Belterus tuli ohittaneeksi erään kadunkulman, jossa seisoskeli kolme suomea puhuvaa henkilöä. Heidän keskensä virisi, kuten ymmärtää saattaa, ohitse luovivasta ylioppilaasta, joka pimeään vuoksi ei heitä tuntenut, sananvaihtoa, josta hänen korviinsa kantautui, kuten oli kai tarkoitettukin, seuraavaa: »o Jumala nähkön, koska tuokin

tälä wielä borin catula käy, kaicki ihmiset sano että hän on Aca-
demiasta ulos ajettu». Tällainen puhe, jonka voidaan sanoa si-
sältäneen ennenaikaisen väitteen, pisti Belterukselle vihaksi.
Koska porilaiset hänestä puhuivat tuollaista, niin hän antaa hei-
dän myös kuulla kunniansa. Kotona hän siis kiivastuksissaan
rupesi kyhäämään häväistyskirjoitusta. Sitä sepittäessään hän
ajatteli, että oikeamieliset porilaiset eivät hänestä moista pahaa
ole koskaan puhuneet, joten he eivät liioin voi sovittaa häväis-
tyskirjoitusta itseensä eikä siitä loukkautua. Tällaisin ajatuk-
sin hän sommitteli kirjoituksensa valmiiksi ja paneutui vihdoin
vuoteeseen. Aamulla herättyään hän luki kyhäyksensä uudes-
taan ja tällöin huomasi, että hän oli siinä kaikkia säätyjä pahasti
häväissyt. Siksi hän aikoi heittää sen tuleen, mutta kun sellai-
nen oli vielä tekemättä, pisti hän kirjoituksen siihen mennessä
taskuunsa, revittyään sen rikki, mikäli muisti. Jollakin hänelle
tuntemattomalla tavalla renki Aleksanteri Jerf oli sen sitten hä-
neltä muka keinotellut. Niin totta kuin hän oli syntinen, hän ei
ollut antanut sitä rengille ja vielä vähemmän kehoittanut häntä
viemään sitä Turkuun ja kirjoittuttamaan sitä siellä puhtaaksi.
Kun renki sai siellä kuulla, että kirjoitus oli vaarallinen sisällöl-
tään, olisi hänen tullut se heti hävittää eikä levittää siitä selos-
tusta enää Porissa, kuten Belteruskaan ei ollut siitä täällä virk-
kanut mitään. Sitäpaitsi renki, jos olisi saanut kirjoituksen
Belterukselta, olisi ollut velvollinen heti antamaan asian ilmi
eikä viemään kynäntuotetta muassaan Turkuun. Kun kuitenkin
Belterus oli omasta mielestään osaksi syyllinen, koska oli kir-
joituksen sepittäjä, hän edellen pyysi kaikilta anteeksiantoa
vedoten siihen, että hän oli kirjoituksen kyhännyt pikaistuksis-
saan mutta ei ollut sitä levittänyt. Kaikki paha siis muka aiheu-
tui vilpillisestä rengistä.

Kun oli luettu edellä selostettu kirjelmä, jossa ilmeisesti on

myös tekaistua joukossa, tuli vihdoinkin varsinaisen häväistyskirjoituksen vuoro. Se oli varmaan suomenkielinen, koska ei mainita sitä käännöksenä esitetyn kokoutuneille kaupunkilaisille, joista sentään ainoastaan harvat osasivat ruotsia. Kun kirjoituksessa oli loukattu jokaista säätyä, tiedusteltiin lukemisen jälkeen kultakin säädyltä erikseen, antoivatko he anteeksi Belterukselle. Kumpikin papeista, kun heitä ei siinä erikseen mainittu ja Belterus kysyttäessä kielsi heitä tarkoittaneensa, oli anteeksiannon kannalla sitä suuremmalla syyllä, koska he pitivät itseään kunniallisina henkilöinä, jollaisia Belterus tunnustuksensa mukaan ei aikonut loukata, kun hän kirjoituksen kyhäsi. Papiston esimerkkiä seurasivat kaikki muutkin säätyläiset ja jättivät asian yleisen syyttäjän varaan, joten oikeus oli siitä päättävä lakien ja kuninkaallisten asetusten mukaan. Porvaristo niinkään oli valmis luopumaan kanneoikeudestaan, sillä siitä saattoi aiheutua oikeudenkäyntikuluja, mutta oli kuitenkin sitä mieltä, että juttua ei saanut jättää sikseen. Erittäin huomautti kauppias Niilo Gabrielinpoika, että vihdoinkin olisi päästävä moisista häväistyskirjoituksista, joilla melkein jokaista oli joskus aikanaan loukattu — todistus, josta päättäen häväistyskirjoitukset ja pilkkalaulut mahtoivat olla tavallisia silloisessa Porissa, vaikka kulujen takia harvoin vedottiin raastuvanoikeuteen. Samaisen kauppiaan mielestä Belterus ei lainkaan ansainnut anteeksiantoa, sillä hän oli vielä äskeisinä päivinä Maria Passin kapakassa ja monessa muussakin paikassa lukenut saman häväistyskirjoituksen, joka siitäkään päättäen oli suomenkielinen, ja lisäksi oli kerskunut, että tässä jutussa häntä ei kukaan voita.

Tämän todistuksen jälkeen voi sanoa Belteruksen menettäneen pelinsä. Niinpä rovasti Jacobus Garvolius, joka jo oli ollut valmis armahtamaan naapuruudessaan asuvaa ylioppilasta, huomautti, että koska tämä oli vieläpä uhmaten ylvästellyt paheel-

lisesta tekosestaan, hän ei ansainnut anteeksiantoa, vaan oli asia ajettava ankarimman mukaan.

Lopuksi raatimiehet panivat Belteruksen ahtaalle ja vaativat häntä ilmaisemaan, ketä heistä hän oli kirjoituksessaan tarkoittanut. Belterus kielsi ketään heistä tarkoittaneensa. Kun oikeus tiukasti vaati, että hänen tuli tietää ja ilmaista, keneen raatimiehistä, joita ei ollut useampia kuin kuusi, hän oli solvauksensa kohdistanut, Belterus vihdoinkin myönsi tarkoittaneensa ylimääräistä raatimiestä Tuomas Kellanderia, joka tällöin oli matkoillaan maaseudulla. Viiden läsnäolleen raatimiehen Belterus vakuutti siis jäävän häväistyksestä oheen, joten hän hartaasti pyysi heitäkin luopumaan kanneoikeudestaan.

Asia oli sitä myöten valmis raastuvanoikeuden ratkaistavaksi. Päätöksessään oikeus aluksi lausui, että Belterus on loukannut kaikkia raadin jäseniä samoin kuin muitakin kaupunkilaisia, vaikka kieltääkin tarkoittaneensa läsnäolevia raatimiehiä, jotta he voisivat istua oikeutta ja päästää hänet rangaistuksesta. Mutta kun hän varmaankin, jos tuomio häneen kohdistuisi ankarana, vaikka ansion mukaan, tulisi väittämään, että se on vihan sanelema ja hänen riitaveljiensä langettama, raastuvanoikeus päätti alistaa hovioikeuden harkittavaksi, onko juttua ratkaisemaan asetettava ylimääräinen oikeus yleisellä kustannuksella, koska kaupunkilaisia, jotka olivat kanneoikeudesta luopuneet, ei voitu pakottaa sitä kustantamaan ja Belterus ei liioin köyhänä siihen kyennyt. Oikeushyvä kuitenkin vaati, että kokonaista yhteiskuntaa häpäisevä kyhäys ei saanut jäädä rankaisematta.

Asia siis siirtyi hovioikeuteen, ja kahden porvarin oli mentävä Belterusta takaamaan, koska kaupunginviskaali muuten uhkasi panna hänet irtolaisena kiinni odottamaan hovioikeuden ratkaisua.

Sitä ennen Belteruksen juttu tavallaan kahdestikin tuli vielä

esille Porin raastuvanoikeudessa. Muistamme edellisestä, että hän oli häväistyskirjoituksessaan myöntänyt tarkoittaneensa raatimies Tuomas Kellanderia. Tämä tietenkin viipymättä vaati Belteruksen tilille raastuvanoikeudessa. Siellä hän 31/3 syytti Belterusta 27/3 tapahtuneesta solvauksesta, joka oli tehty raadin edessä ja koko porvariston läsnäollessa. Belterus väitti heidän välillään olleen joskus riitaa, minkä vuoksi hän tuli niin sanooneksi, mutta tarjoutui pyytämään anteeksi. Kellander ei kuitenkaan tähän suostunut, koska hän Belteruksen solvauksen johdosta oli joutunut olemaan joka miehen hampaissa ei vain kaupungissa vaan laajemmaltikin, minne jutusta oli tieto levinnyt. Oikeus ei kuitenkaan katsonut voivansa asialle tehdä mitään, koska hovioikeudelta oli pyydetty ylimääräisen oikeuden asettamista ja pääasian tullessa siinä esille myös Kellanderin asia oli siihen kytkeytyvä. Tätä päätöstä kaikki porilaiset eivät oikein oivaltaneet, minkä vuoksi ehkä muutkin kuin Simo Bergbom, jonka kapakassa muistamme Belteruksen saaneen kohtalokkaan humalansa, ilkeilivät, että Kellanderia oli pidettävä kelvottomana istumaan raadissa, koska oli tehty hänen kunniaansa koskeva syytös ja hän oli muka jättänyt sen johdosta nostamansa kanteen kesken. Raastuvanoikeudessa 12/11 tämä asia selvitetiin, ja Kellander sai kunniansa, kuten hänelle kuului.

Belteruksen jutun ratkaisu siirtyi seuraavaan vuoteen 1730. Ratkaisua odottaessa raastuvanoikeus ei edes tohtinut tai tahtonut antaa Belterukselle otetta häväistyskirjoituksen käsittelyä koskevasta pöytäkirjasta, kun tämä 20/6 mainittuna vuonna sitä pyysi. Vihdoin hovioikeus 5/11 julisti tuomion Belteruksen asiassa, johon liittyi myös nimenväärennys. Kyseessä oli Turun katedraalikoulun maisterin Georg Stenmanin nimi, jonka Belterus oli siis tekaissut papereihinsa.

Hovioikeuden tuomion ja maaherran toimeenpanomääräyk-

sen saavuttua 1/12 Poriin, kaupungin maistraatti heti seuraavana päivänä kokoutui harkitsemaan tuomion täytäntöönpanotapaa. Tämä kysymys kävi tärkeäksi, koska hovioikeuden päätöksessä ei mainittu ruumiillista rangaistusta rahasakon korvikkeena ja Belterus ei kyennyt sakkoa maksamaan eikä hän arestiin suljettuna voinut sitä muualtakaan hankkia. Äitinsä kanssa hän pyysi lykkäystä sitä varten uuteenvuoteen tai kynttilänpäivään.

Maistraatti, jonka jäsenet olivat samoja kuin raastuvanoikeudessaakin, ei halunnut Belterusta vähällä päästää, kuten sen päätöksestä ilmenee. Sitä olisi epäilyttänyt tällaisessa karkeassa tappauksessa lainkaan edes suostua sakkorangaistukseen, vallankin kun hovioikeuden päätöksessä sanottiin Belteruksen täysin ansainneen rangaistuksen ja määrättiin muiden varoitukseksi maksamaan 60 hopeamarkkaa. Maistraatin mielestä taas oli ruumiillinen rangaistus omansa tehokkaammin varoittamaan kuin rahasakko. Liioin ei voitu jäädä odottamaan sen maksamista, koska sitä ennen ei voitu häväistyskirjoitusta polttaa, jota varten pyöveli jo oli tullut saapuville. Kun lisäksi maaherra oli määrännyt hovioikeuden tuomion pantavaksi täytäntöön, josta maistraatin oli tehtävä hänelle ilmoitus, se ei nähnyt muuta mahdolliseksi kuin, että Belteruksen tuli varojen puuttuessa 25 hopeatalarin sakon asemesta saada 10 paria raippoja, joten lykkäystä ei voitu myöntää.

Belterus joutui siten kärsimään ruumiillisen rangaistuksen ja olemaan samana päivänä kaupungin torilla läsnä, kun pyöveli, luultavasti tällöinkin punaisiin pukeutuneena, hangollaan toimitti rovioon häväistyskirjoituksen, joka oli niin paljon pahennusta saattanut matkaan.

Niilo Henrikinpoika Belterus ei ollut syntyjään porilainen. Tämä seikka ja paljon muuta miestä valaisevaa ilmenee hänen äitinsä Anna Wollingin todistuksesta, jonka tämä jälkisäädöstään

perustellen antoi 17/4 1751 Porin raastuvanoikeuden pöytäkirjaan.¹⁾ Siitä selviää, että suutari Henrik Belterus ja hänen vaimonsa olivat Nevanlinnasta lähteneet isonvihan kauhuja pakoon ja vaikeuksien jälkeen päässeet vihdoin Turkuun. Siellä syntyi vuonna 1704 suutarille poika, jonka nimeksi pantiin Niilo. Puutteellisen toimeentulon vuoksi suutari appivanhempineen muutti paremmille ansioille Poriin, jonka maistraatti salli pakolaisten asettua kaupunkiin ilman maksuvelvollisuutta. Syntyneiden luetelon mukaan perhe lisäytyi täällä 17/8 1709 pojalla, joka oli varmaan toinen järjestyksessä, koska hänestä tehtiin Henriikki eli siis isän kaima. Porista oli perheen v. 1713 jälleen paettava vihollisen jaloista, ja matka kävi tällöin Tukholmaan. Siellä Niilo poika sai oppia lukemaan ja kirjoittamaan. Hyvien ihmisten avulla poika sai sitten paikan kuninkaallisessa postikonttorissa, jossa hän ei kuitenkaan menestynyt vuotta enempiä hurjastelunsa vuoksi. Sittemmin kruununvouti Gabriel Rydeen, joka ennen ja jälkeen pakoaan toimi Porissa tullimiehenä, otti nuoren Belteruksen palvelukseensa, josta hän puolentoista vuoden perästä karkasi kannossa tapahtuneen syyllistymisen vuoksi erään talonpojan luo. Sieltä kruununvouti nouti hänet rauhan tultua ja lähetti äidin luo Poriin. Tällä välin hän oli jäänyt leskeksi miehensä, josta hän ei lausunnossaan puhu mitään mutta jolta Porin manttaaliluettelon (1709) mukaan oikea käsi oli rampana ja joka tämän vuoksi työkyvyttömänä oli appivanhempiensä elättävänä.²⁾ Uurastava äiti pani poikansa, kun hänellä kertomansa mukaan ei ollut muutaakaan neuvoa, Porin trivaalikouluun, jota Niilo Belterus kävi muutaman vuoden. Äidin kustannuksin poika pääsi vihdoin myös Turkuun, jossa hänestä tuli ylioppilas,

¹⁾ Anna Wollingin lausuntoon on kiinnittänyt kirjoittajan huomiota sukututkija Arvi Ilmoniemi.

²⁾ S.V.A. 7447, 4416 s.

mutta tavalla, jota äiti ei hennonut mainita julki, vaikka se Porissa oli kyllin tunnettu. Ylioppilaana hän vuonna 1727 kirjoitettiin turkulaiseen osakuntaan.

Akateemiset opinnot, mikäli Niilo Belterus niitä lienee lainkaan vakavasti harjoittanut, keskeytti häväistyskirjoituksesta aiheutunut oikeusjuttu ja sen alistaminen hovioikeuteen, josta seikasta mainitaan konsistorin pöytäkirjassa 3/11 1729. Kunniansa menettäneenä Belterus oli kelpaamaton harjoittamaan yliopistossa opinnoita, joten hän vasta tällöin oli todella »Academista ulos ajettu». Kuninkaallisella päätöksellä Belterus sittemmin sai kunniansa takaisin, kuten ilmenee konsistorin pöytäkirjasta 28/7 1735. Kun akateemiset isät samalla päättivät, että Belteruksen, joka oli ollut liian kauan poissa yliopistosta, tuli suorittaa uusi tutkinto, hän esitti 28/10 samana vuonna heille vastalauseensa ja vetosi kansleriin. Konsistorin pöytäkirja 23/8 1736 osoittaa, että kansleri vaati yksityiskohtaisia tietoja Belteruksen rikkomuksesta. Yliopisto ei hänelle kuitenkaan enää myöhemminkään oviansa avannut.¹⁾

Belterus asui edelleen Porissa ja harjoitti hieman sekavaa asioimista, jonka vuoksi hänen nimensä usein esiintyy sikäläisen raastuvanoikeuden pöytäkirjoissa. Kuvaavana mainittakoon 26/1 1736 ajettu juttu, jossa häntä syytettiin siitä, että käsirahan ottaen oli sitoutunut erään henkilön puolesta pestamaan Pohjanmaan rykmenttiin kolme sotamiestä mutta ei täyttänyt sitoumustaan. Belterus kieltäytyi vastaamasta, koska ylioppilasta syytetäessä tuli konsistorin asiamiehen olla läsnä. Kun hänen akateemista kansalaisuuttaan epäiltiin, hän ei empinyt vastoin parempaa tietoaan väittää, että suuri konsistori muka oli hänet ottanut yliopiston yhteyteen, ja viittasi väitteensä tueksi kunin-

¹⁾ Vilh. Lagus: Åbo akademis studentmatrikel I, 387 s.

kaalliseen päätökseen, jolla oli saanut kunniansa takaisin. Väitöksellään Belterus sai asian lykättyksi hankkiakseen todistuksensa, joiden sanoi olevan Turussa, mutta hankkimatta ne tietenkin jäivät.

Porin raastuvanoikeus puolestaan sai vähän myöhemmin aiheutta ottaa itse selville, oliko Belterus todella päässyt takaisin yliopiston kirjoihin. Hän näet yritti ruveta Porissa harjoittamaan asianajoa, ja kaikesta päättäen hänellä oli taipumusta verukkeiden keksimiseen, minkä vuoksi raastuvanoikeus ei häntä tahtonut hyväksyä asianajajaksi. Istunnossaan 18/4 1737 raastuvanoikeus nimenomaan epäsi häneltä tämän oikeuden osittain sen vuoksi, että vaikka hänen kunniansa olikin palautettu, häntä ei oltu hyväksytty yliopistoon, kuten raastuvanoikeuden sama akatemian kirje 16/12 1736 osoitti, mutta semminkin vedoten siihen, että hän ei ollut käytökseltään tunnettu sellaiseksi henkilöksi, jonka oikeudenkäyntikaaren mukaan voitiin sallia harjoittaa asianajoa. Kun Belterus myöhemmin uudestaan yritti toimia asianajajana Porin raastuvanoikeudessa, tämä sen häneltä 27/3 1738 kielsi 10 hopeatalarin sakon uhalla, viitaten edellä mainitun perustelun lisäksi hänen kypsymättömään kirjoitteluunsa ja kieroon asianajotapaansa («oartade advocatur»).

Niilo Belterus oli tällä välin oppinut kutojan ammatin, joten äiti toivoi, palataksemme hänen kertomukseensa, pojan vihdoin tasaantuneena elättävän itsensä ja vanhan äitinsä tällä ammatilla. Mutta Belteruksella oli parantumaton tuhlaajapojan luonne, joka ei sallinut hänen antautua säännölliseen elämään ja kunnolliseen työntekoon. Äidin surua kartuttaen hän vihdoin otti Merikarvialla ruotumiehen pestin, mutta ei pysynyt ruotunsa elätettävänä vaan tuli vetelehtimään Poriin, jossa heittäytyi vanhuuttaan raihaan äidin ja tämän sisaren niskoille. Silloin oli äidin mitta täysi. Kahdeksannellakymmenennellä ikävuodellaan hänen siis täy-

tyi kieltää äidillinen rakkautensa ja raastuvanoikeuden pöytäkirjaan 17/4 1751 otetussa jälkisäädöksessään määrätä vähäinen jäämistönsä sisarelleen ja tämän perillisille, joiden avulla hän oli elämänsä taakasta siihen asti selviytynyt ja joilta hän oli saava hoivaa elämänsä loppuun saakka ja sen jälkeen kunniallisen hautauksen.

Niilo Belterus ei olisi ollut laisensa, ellei hän olisi tullut moittimaan äitinsä jälkisäädöstä, jonka hellävaraisiin perusteluihin hän ei tietenkään voinut yhtyä. Oikeus ei kuitenkaan voinut muuta kuin viitata perintökaaren osoittamaan menettelyyn. Äiti vaipui kuoleman uneen 84 vuoden ja 13 päivän ikäisenä 16/12 1755 ja pääsi haudan lepoon ensimmäisenä joulupäivänä. Onneton Niilo Belterus kuoli 21/11 1766 sydänhalvaukseen 62 vuoden vanhana.

Tarkatessa Belteruksen kirjavia tekemisiä ja tekemättä jättämissä, jotka enimmäkseen ovat ainutlaatuisia Porin silloisissa oloissa, joutuu toisinaan epäilemään, mahtoiko hän olla täysin tasapainoinen henkilö. Hänen holtittomuudestaan ilmenee veren levottomuutta, jollainen tuntuisi viittaavan hermostolliseen sukurasitukseen. Hänen isästään, jonka rampa oikea käsi tosin heittää joitakin epäilyksiä, emme vielä voi tehdä johtopäätöksiä. Mutta suvun nimestä ja Belteruksen opintiestä päättäen voimme arvoitukselle etsiä jonkinlaista ratkaisua aikaisemmin tunnetusta samannimisestä suvusta, joka niinikään häipyi sivistyneistön kirjoista.¹⁾

Janakkalassa vaikutti Matti Laurinpoika Belterus kirkkoherrana vuosina 1645—1666. Tuomiokapituliin tehdystä valituksesta, johon on täytynyt olla painavat syyt, ilmenee, että hän oli tavoiltaan sivistymätön ja käytökseltään väkivaltainen. Hedel-

¹⁾ Veikko Kerkkonen: Janakkalan historia, 406 s. Vilh. Lagus: e.m.t, 76 s.

mä ei siis pudonnut kauaksi puusta, kun hänen poikansa Turussa opiskellessaan joutui usein istumaan akatemian putkassa ja sitä tehden sortui lukutieltä. Samoin kävi hänen veljensä. Heidän myöhempiä vaiheitaan ei tunneta, mutta Belteruksen isä saattaisi ikäsuhteiltaan olla jommankumman poika.

Jos Niilo Belterus liittyy sukulaisuuden siteillä Janakkalan Belteruksiin, saa olettamuksemme, että hänellä oli perinnöllistä rasitusta, todennäköisyyden tukea, ja hänen elämäntaloonsa lankeaa sukutragedian varjoja. Oikeudenmukaisuus vaatii meitä ottamaan tämän seikan huomioon lieventävänä asianhaarana, kun eettiseltä kannalta arvostelemme isonvihan sekasortoisissa oloissa kasvaneen Niilo Belteruksen esiintymistä yleensä ja erittäin häväistyskirjoitusta, jolla hän loukkasi Porin kaupungin kaikkien säätyjen kunniaa.

L. I. K a u k a m a a

Muudan kasvatusohje vuodelta 1785.

I.

Ruotsin kirkon ja yleiseen kulttuurihistoriaan on Wallin-suku, joka v. 1756 aateloitiin ja jonka jäsenet siitä pitäen käyttivät Wallenstråle-nimeä, jättänyt pysyvän jäljen. Suvun kantaisä oli 1600-luvun alkupuolella Dockstan kylässä Vibyggeråsa kruununnimismiehenä ja majatalonpitäjänä toiminut Nils Göransson. Hänen jälkeläisistään ovat useat olleet pappeja ja kohonneet piispan arvoon saakka. Nils Göranssonin poika Göran oli ensimmäinen, joka käytti Wallin-nimeä. Hän tuli ylioppilaaksi Upsalassa 1665 ja alkoi opiskella sikäläisessä yliopistossa. V. 1676 hän suoritti maisterintutkinnon. Samana vuonna hänet myös vihittiin papiksi, minkä jälkeen hän toimi ensin kreivien Kustaa Banérin ja Niilo Brahen kotipappina, sitten hovisaarnaajana ja Gävlen kirkkoherrana, kunnes v. 1690 tuli nimitetyksi ylihovi-saarnaajaksi ja kuninkaan rippi-isäksi. Hänen käsivarsillaan mainitaan Kaarle XI:n heittäneen henkensä. Paitsi tämän kuninkaan oli Göran Wallin myös Kaarle XII:n sekä useiden kunin-gattarien rippi-isänä. V. 1701 hänestä tuli Göteborgin hiippakunnan piispa sekä seuraavana vuonna Härnösandin superintendentti. Tässä virassa hän kuoli 1723. Hän oli v. 1680 solminut avioliiton Örebron komministerin B. Gaddin tyttären Ingrid

Gaddin kanssa. Tästä avioliitosta syntyi v. 1686 poika Göran, josta tuli sekä yliopisto- että kirkonmies. Hänen elämänsä ääripiirteet ovat hyvin samantapaiset kuin isän. Tultuaan ylioppilaaksi ja maisteriksi Upsalassa hänet nimitettiin v. 1718 teologian lehtoriksi Härnösandin kymnaasiin. Saavutettuaan v. 1723 juraluusopin tohtorin arvon Wittenbergissä hänestä tehtiin seuraavana vuonna hovisaarnaaja. Pitkäksi ei hänen vaikutuksensa hovissa kuitenkaan tullut, sillä v. 1727 hänet nimitettiin Upsalan yliopiston kirjastonhoitajaksi ja v. 1732 saman yliopiston teologian professoriksi. V. 1735 päättyi vuorostaan Göran Wallin nuoremman toiminta yliopistomiehenä, kun hänet nimitettiin Gotlannin superintendentiksi. Vihdoin v. 1744 hänestä tuli Göteborgin hiippakunnan piispa, missä virassa hän oli aina kuolemaansa saakka v:een 1760.

Göran Wallin nuorempi oli kahdesti naimisissa. Hänen toisesta avioliitostaan rovastin ja lehtorin Georg Schröderin tyttären Margareta Schröderin kanssa syntyivät pojat Fredrik Ulrik (v. 1730) ja Märten Göran (v. 1733), joista edellinen antautui hallinnolliselle alalle, jälkimmäisestä taas tuli piispa. Fredrik Ulrik suoritti ylioppilastutkinnon Upsalassa, minkä jälkeen hän palveli v:sta 1749 kuninkaallisessa kansliassa ylim. kanslistina, kopistina, kanslistina ja reistraattorina. V. 1763 hän sai sihteerin arvonimen sekä v. 1773 ottaessaan eron virastaan kanslianeuvoksen arvon. Hän kuoli Tukholmassa v. 1795. V. 1756 hänet aateloitiin isän ansioiden perusteella, jolloin hän otti nimen Wallenstråle.

V. 1763 Fredrik Ulrik Wallenstråle solmi avioliiton Märta Silfverstedtin, ylijuhlamenojenohjaaja Jakob Silfverstedtin ja hänen ensimmäisen vaimonsa Ulrika Ulfhielmin tyttären kanssa. Heillä oli kaikkiaan kaksitoista lasta, joista neljä poikaa ja kah-

deksan tytärtä ¹⁾). Näistä eli kauimmin poika Fredrik Frans. Hänen elämäntyöstään suoritettiin merkittävä osa Suomessa, tarkemmin sanoen Porissa, minkä vuoksi Wallenstråle-suku kannattaa meidänkin maamme historiassa muistaa. Tarkoitus ei ole kuitenkaan tässä esittää F. F. Wallenstrålen elämäntyötä, vaan ainoastaan selostaa muuatta mielenkiintoista asiakirjaa, joka alkuperäisenä on säilynyt hänen paperiensa joukossa Satakunnan Museossa.²⁾ Tämä asiakirja on Fredrik Ulrik Wallenstrålen pojalleen lokakuussa 1785 kirjoittama kasvatusohje pojan lähtiessä pitkälle purjehdusmatkalle Itä-Intiaan ja Kiinaan. Lienee kuitenkin paikallaan muutamien lausein kuvata Fredrik Frans Wallenstrålen elämänjuoksua sekä osoittaa, mikä merkitys tällä miehellä on ollut yhtenä Porin taloudellisen kehityksen huomattavimmista uranuurtajista.

Fredrik Frans Wallenstråle syntyi Tukholmassa 30 p:nä tammiukuuta 1771. Vaikka suku olikin kahden miespolven ajan ollut ennen muuta papillista, ei hallinnolliselle virkauralle joutunut isä näytä tästä pojastaan ajatelleen pappia. Kasvatusohjeesta päätellen isä toivoi hänestä joko sotilasta tai kauppamiestä. Jo 9-vuotiaana poika on sotilaan ammattiin harjaantumassa henkivartioväen ratsurykmentissä. V. 1785 hän lähtee sitten sille pitkälle purjehdusmatkalle, jota varten isä panee paperille elämänohjeita. Matkalta palattuaan Fredrik Frans jää edelleen laivastoon, kohoaa vänrikiksi ruotsalaisessa eskaderissa v. 1789 ja seuraavana vuonna luutnantiksi. Mutta sotilasammatti ei sitten-

¹⁾ Gustaf Elgenstierna: Den introducerade Svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser. VIII, s. 668 ja seur. Tukholma 1934. Siinä mainitaan F. U. Wallenstrålen tulleen ylioppilaaksi v. 1735, po. nähtävästi 1745.

²⁾ Asiakirjan samoin kuin F. F. Wallenstrålen säilyneen kirjeenvaihdon on museosta »löytänyt» prof. Jalmari Jaakkola, joka ne on ystävällisesti jättänyt käytettäväkseni laajempaa tutkimusta varten.

kään tule hänen elämänurakseen, vaan hän kääntyy ennen pitkää sille toiselle tielle, johon isä kasvatusohjeessa viittaa ja jolle tämä myös tuntuu antavan etusijan. Emme tiedä, mikä tähän on ollut syynä: kyllästymisenkö meriupseerin vaivalloiseen elämään, epäsuosioon joutuminen vaiko paremman ja mukavamman toimeentulon tavoittelu. Ehkä ei sotilaan ammatti tarjonnut kylliksi liikkuma-alaa yritteliäälle ja tarmokkaalle luonteelle. V. 1804, kun Wallenstråle ottaa eron laivastosta — jäämällä kuitenkin edelleen sen luetteloihin — hän on yhä luutnantti. Seuraavana vuonna heinäkuussa hän eroaa lopullisesti armeijasta saaden kapteenin arvon. Syyskuussa hän solmii avioliiton Suomessa Lyttylän kartanossa Porin lähellä vapaaherra Carl Constantin de Carnallin ja hänen puolisonsa Ulrika Charlotta Renströmin tyttären Catharina Maria Charlotta de Carnallin kanssa.³⁾ Kahta vuotta myöhemmin (1807) Wallenstråle muuttaa Suomeen ja saa Porissa veroporvarin oikeudet. Tästä alkaa hänen toimintansa porilaisena laivanvarustajana ja ulkomaankaupan harjoittajana, toiminta, jolla hän on laskenut perustan Porin taloudellisen kehityksen ensimmäiselle suurelle nousukaudelle, jota J. W. Ruuth onnistuneesti nimittää »suuren laivanvarustustoimen ajaksi». Wallenstråle ostaa ensinnäkin v. 1816 apeltaan tämän hallussa olleen Lyttylän säterirusthollin hoidettuaan sitä jo v:sta 1809 alkaen ja perustettuaan sinne laivaveistämön.⁴⁾ V. 1812 hän rakennuttaa siellä ensimmäisen laivansa⁵⁾ ja harjoittaa siitä pitäen vilkasta ulkomaankauppaa. Hänen laivansa käyvät ensin Ruotsin satamissa, mutta ulottavat ennen pitkää

³⁾ Elgenstierna: mt. VIII, s. 670.

⁴⁾ Talousos. KD. 150/104 1853. Valtionarkisto (=VA). Vrt. Niilo J. Avellan : Tietoja muutamista entisen Ulvilan pitäjän maatiloista (Satakunta Is. 173. H:ki 1907).

⁵⁾ Talousos. KD. 69/171 1813. (VA).

matkansa Englantiin ja Välimeren satamiin. Ne tuovat suolaa ja muita tarvetavaroita, vievät etupäässä puutavaraa ja kuljettavat sitäpaitsi rahteja eri maiden satamista toisiin. Hänen merkitystään liikemiehenä kuvaa parhaiten Porin kauppiasten lausunto, että he eivät puutavarakaupasta ymmärtäneet mitään, ennenkuin Wallenstråle kaupunkiin tultuaan sen heille opetti.⁶⁾ Ruotsisahan sahateollisuus ja puutavaranvienti olivat jo 1700-luvulla kehittyneet varsin huomattaviksi elinkeinonhaaroiksi, kun sensijaan Suomessa — Vanhaa Suomea lukuunottamatta — ne olivat vasta alulla. Ruotsalaisena Wallenstråle ymmärsi, mitkä mahdollisuudet Porin seudulla oli tässä suhteessa. 1820- ja 1830-luvuilla hänen laivanvarustus- ja liiketoimintansa olivat suurimmillaan. Hänellä oli kaupungissa tupakkatehdas, joka oli käynnissä v:een 1825. 1830-luvulla hän sai vaimonsa perintönä haltuunsa puolet Noormarkun rautaruukista ja siihen kuuluvista monista tiluksista. Toisen puoliskon haltijana oli hänen lankonsa senaatin oikeusosaston varapuheenjohtaja, salaneuvos Axel Gustaf Mellin, josta siten tuli hänen liikekumppaninsa monissa yrityksissä.⁷⁾ 1840-luvulla, jolloin puutavaranvienti Porista lisääntyi suuresti, ei Wallenstråle enää ollut johtava liikemies. Hänen aluksensa olivat toinen toisensa jälkeen tehneet haaksirikon merenkulun ollessa tänä purjelaivojen suurena valtakautena vielä varsin kehittymätöntä. 1840-luvulla hänellä olikin enää vain yksi laiva, 326 raskaan lastin kantoinen fregatti »Pollux», joka sekin v. 1851 tuhoutui.⁸⁾ Aina kuolemaansa saakka v. 1857 hän kuitenkin harjoitti puutavaran vientiä Porista rahdatuilla laivoilla. V. 1853 hän osti perintötilaksi Lyttylän kartanon, jonka viljelykset hän oli saattanut hyvään kuntoon ja jonka talousrakennukset hän oli

⁶⁾ J. W. Ruuth: Porin kaupungin historia, s. 355. (H:ki 1890).

⁷⁾ Avellan: mt. s. 184.

⁸⁾ Talousos. KD. 90/100 1852 (VA).

kokonaan uusintu.⁹⁾ Viimeiset vuotensa hän eli Ruotsissa Ekebyn tilalla Ösmon pitäjässä. Kirjeissään, joita on säilynyt 1840- ja 1850-luvuilta, Wallenstråle osoittautuu tarmokkaaksi, omanarvontuntoiseksi sekä perin taloudelliseksi, ellei sanoisi suorastaan saidaksi mieheksi. Lakkaamatta hän kehottaa kirjanpitäjäänsä lyömään kokoon rahaa ja olemaan pikkuasioissakin säästäväisen.

Wallenstrålen merkitys Porin taloudellisessa kehityksessä on ollut suuri. Hänen esimerkillinen uusia uria aukova liiketoimintansa — ensimmäinen suurisuuntainen tämän seudun taloudellisten mahdollisuuksien hyväksikäyttö — synnytti ja kasvatti yritteliään ja rohkean porilaisen kauppiasluokan, jonka työtä nerokkaat ja laajakatseiset liikemiehet meidän päiviimme asti ovat jatkaneet. Tunnustukseksi Wallenstrålen työstä suotiin hänelle v. 1819 kauppaneuvoksen arvo, mitä hän ei kuitenkaan ottanut vastaan, jota paitsi hänen sukunsa merkittiin v. 1820 Suomen aateliston matrikkeliin.¹⁰⁾ Monia vaikeuksia hän sai kokea, kuten uranuurtajan tavallinen kohtalo on. Säilyneissä kirjeissään hän on porilaisista antanut ankaran arvostelun, mihin osalta on vaikuttanut nousevan kotoperäisen kauppiasluokan kauteus. Unohtaa ei kuitenkaan sovi, että hän itse monilla otteillaan oli syynä siihen, että välit muodostuivat viileiksi.

II.

Fredrik Ulrik Wallenstrålen pojalleen kirjoittama kasvatusohje sisältää pääkohdittain seuraavaa:

Johdannossa isä selostaa ensin, miksi hän on ryhtynyt panemaan paperille muutamia neuvoja ja ohjeita. Hän viittaa siihen vanhempain tekemään päätökseen, että Fredrik Frans nyt neljä-

⁹⁾ Talousos. KD. 150/104 1853. (VA).

¹⁰⁾ Elgenstierna: mt. VIII, s. 670.

toista vuotta täytettyään saisi koettaa onneansa omin voimin. Poika on nyt saavuttanut sen iän, jolloin hänen ymmärryksensä ja oma kypsä harkintansa sanovat, mikä on hyvää, mikä paha, miten hänen on käyttäydyttävä voittaakseen toisten ihmisten kunnioituksen ja ystävyyden, joitten avulla yksistään hän pystyy tulevaisuudessa menestymään. Pojan omasta tahdosta on tämä onnen etsiminen ja voimain koettaminen tapahtuva pitkällä Itä-Intiaan tehtävällä merimatalla, koska hänellä silloin on tilaisuus tutkia ja päättää, mille uralle, siviili- vaiko sotilasammattiin, meriupseerin vaiko kauppiaan, hän on kykenevin. Molemmat tiet luovat edellytyksen toimeentulolle, kunhan vain on ahkeruutta ja intoa. Kaikki alussa kohtaavat vaikeudet ovat voitettavissa vain lujudella ja vakaalla päätöksellä tulla hyväksi mieheksi. Siksi isä onkin kotona saadun kasvatuksen päätökseksi tahtonut antaa hänelle seuraavat elämänohjeet siinä varmassa uskossa, että niistä ja hänen saamistaan suullisista opetuksista on suurempi hyöty kuin kullalla ja ylen runsailla matkarahoilla täytetystä arkusta.

1 §. Koska jumalanpelko on viisauden, ajallisen menestymisen sekä ikuisen autuuden alkulähde, on Fredrikin tärkein tehtävä muistaa Jumalaansa, luojaansa ja ylläpitäjänsä, ainakin aamuin ja illoin pyytämällä häneltä sydämestään apua ja siunausta. On kaunista ja tuiki välttämätöntä suorittaa rukouksensa ja olla läsnä jumalanpalveluksessa tarkkaavaisena ja hartaana, mutta pojan on myös muistettava, että Jumalalle otollisin palvelus on hyveellinen ja nuhteeton elämä sekä velvollisuuksien tarkka täyttäminen. Jotta hän oppisi tuntemaan velvollisuutensa kaikessa laajuudessa, on hänen tarpeen tietojen lisäksi lukea kirjallisuutta ja olla tarkkaavainen. Raamatusta, virsikirjasta ja katkismuksesta Fredrik saa joka päivä lohduttavia neuvoja ja kristilliseen vaellukseen tarpeellisia tietoja, mutta sitäpaitsi hän saa matkalleen isän kirjastosta lainaksi apotti Duval Pyraun kirjan » Catéchisme de l' homme social », joka käsittelee velvollisuuksiamme ihmisinä ja valtion kansalaisina. Hänen on tämä kirja luettava niin monta kertaa, että hän kaiken ymmärtää. Kun laivalla on oma pappinsa, on Fredrikin pyhälle ehtoolliselle käydesään pyydyttävä päästä hänen kanssaan keskustelemaan.

Kun Fredrik siis etsii parhaita tyydytystä ja todellista viisautta, on hän ne löytävä uskonnon tuntemuksesta, oikeasta kristillisyydestä sekä yleisten ja yksityisten inhimillisten velvollisuuksien täyttämisestä. Silloin hänellä on hyvä ja rauhaisa omatunto, joka on suurin onnemme.

2 §. Velvollisuuksistaan muita ihmisiä ja itseään kohtaan Fredrik on lukenut kauniista Gellertin moraalista sekä saanut kuulla joka päivä annettujen neuvojen kautta. Kun hän nyt jou-

tuu oman onnensa nojaan ja vieraitten pariin, on hänen mitä huolellisimmin tarkattava itseänsä, ettei puhuisi eikä tekisi mitään, mikä ei edeltä käsin ole tarkoin mietittyä. Kaikkiin tilanteisiin päteviä neuvoja on mahdoton antaa. Vanhemmille riittää se usko, että poika tahtoo heille tuottaa iloa, että hän ei halua nimeänsä häpäistä ja että hän on päättänyt tulla hyväksi mieheksi. Kuinka vaarallista pieninkin poikkeaminen velvollisuuksien täyttämisestä on, sen Fredrik on saanut todeta veljensä surkuteltavasta esimerkistä, veljen, jota vanhemmat toistaiseksi pitävät kadotettuna poikanaan, jota he surevat, mutta jota he eivät myöskään pojakseen tunnusta, ennenkuin katumus ja parannus on tapahtunut.

3 §. Jos Fredrikin palatessa toinen tai kumpikaan hänen vanhemmistaan ei enää olisi elossa, on hänen oltava sisarustensa apuna ja tukena samoinkuin vanhempien lohtuna, jos he hänet vielä saavat nähdä. Pojasta tulee varmaan perheen tuki ja vanhempain ilo, jos hän lähinnä Kaikkivaltiaan apua harrastaa kaikkea hyödyllistä ja tarpeellista, lukee rakentavia kirjoja ja ennen muuta etsii viisaitten ihmisten seuraa.

4 §. Ajallinen onni ja varallisuus ovat katoavaista, niin että ilman niitäkin voi olla onnellinen. Mutta jos Fredrik ahkeruudella, uutteruudella ja harkinnalla voi jotakin koota kunnian siitä kärsimättä, niin hän tietää, että se on hänelle ja hänen monille sisaruksilleen hyvään tarpeeseen. Tästä hetkestä pitäen on vanhempien vaikeata auttaa häntä runsaammilla raha-avustuksilla. Siksi tulkoot työteliäisyys, harkinta ja taloudellisuus hänelle tästä lähin pääasiaksi. Ora et labora!

5 §. Matkalla pitää Fredrikin tulevaisuuttaan ajatellen koettaa oppia paitsi merenkulkua myös kirjanpitoa ja laskentoa. Hän tapaa laivassa varmaan jonkun, joka haluaa häntä opettaa. Kirjoitusta hän voi itsekseen harjoitella joka päivä selvään ja hitaasti kirjoittamalla päiväkirjaansa, suorittamalla käännöksiä ja muistiin merkitsemällä mitä matkalla oppii. Kun hän pääsee hyviin väleihin päällystön kanssa, saa hän varmaan luvan istua kirjoittamassa heidän hyteissään. — Englantia on hänen palatessaan osattava, ainakin yhtä hyvin kuin ranskaa lähtiessään.

6 §. Joka päivä tehdyt tarkat muistiinpanot eivät vain kehitä kirjoitustaitoa ja ajatusten paperillepanokykyä, vaan ovat myös hyödyksi, jotta hän ajoissa oppisi tekemään tapahtumista johtopäätöksiä.

Kun Fredrik menee jossakin satamassa — kuten nyt ensin Cadizissa — maihin, on hänen jonkun vakavan ja siivon matkatoverinsa seurassa, joka ennen on siellä ollut, tarkasti tutustuttava kaupunkiin, koetettava kenraalikonkoli Gahnin väli-

tyksellä tehdä tuttavuutta jonkun hyvän perheen kanssa sekä käyskenneltävä puutarhoissa ja maaseudulla tarkastamassa seutua, joka hänen kotimaansa tapoihin ja oloihin verraten on niin erilainen. Ennen muuta hänen on koetettava hankkia hedelmien, kasvien ja kukkien siemeniä, joitten säilyttäminen ei vaadi kustannuksia eikä suuria tiloja. Samoin on meneteltävä Kanarian saarilla, Hyväntoivon niemellä ja monissa paikoissa, jonne laiva poikkeaa.¹¹⁾

Hyväntoivon niemellä Fredrikin on tiedusteltava veljeään ja jätettävä tälle kirje.¹²⁾

7 §. Koskaan ei Fredrikin ole mentävä yhteisen kansan tai matruusien kanssa kävelyille pysähdyspaikoissa. Monet syyt tähän kieltoon isä on jo aiemmin esittänyt. Muussa tapauksessa saattavat seuraukset olla sangen vaaralliset sekä tavoille että terveydelle. Kantonissa, jossa viivytään puoli vuotta, Fredrikin on suoritettava kaikki velvollisuutensa, mutta niitten lomassa hänelle voi olla mahdollista — jos hän silloin osaa englantia — tutustua kunniallisiin ulkomaalaisiin, joista saattaa olla paljon hyötyä tietojen lisäämiseksi. Silloin hän voi tutustua kotimaastaan suuresti eroavaan maahan. Ruotsin sikäläisen superkargon kanssa Fredrik ehkä saa tehdä tuttavuutta päälliköittänsä avulla ja tietää tämän välityksellä paljon, ehkäpä saa häneltä lahjaksi joitakin harvinaisuuksia, joita tämä on kerännyt kaksoiskappaleina. Hänen on ne otettava vastaan mitä suurimmalla kiittolaisuudella isänsä puolesta, jonka hän esittää asiantuntijaksi ja keräilijäksi. Harvinaisuuksien kerjäämistä ei pidetä pahana eikä ahneutena, jos ei muulla tavoin niihin pääse käsiksi.

Fredrik saa isältä lainaksi ne kaksi osaa Raynalin »Histoire philosophique»-teosta, jotka käsittelevät Kiinaa, lukeakseen ne yhdessä päälliköittänsä kanssa laivassa ja lainatakseen ne Kantonissa jollekulle, joka ei ole niitä lukenut. Isä saa sitten pojan

¹¹⁾ Itä-Intiaan ja Kiinaan menijät poikkesivat säännöllisesti Cadizissa varustautumassa Espanjan rahalla, joka Kiinassa oli käypää kaupparahaa. Täällä saatettiin viipyä kymmenenkin viikkoa. Jaavassa taas täydennettiin muonavarastoa. Myöhemmillä retkillä käväistiin sitäpaitsi säännöllisesti Kapkaupungissa. Sven T. Kjellberg: Svenska Ostindiska Compagniet (Sigurd Erixonin ja Sigurd Wallinin toimittamassa Svenska Kulturbilder-sarjassa, 2. nide, III osa, ss. 67—94. Tukholma 1930).

¹²⁾ Tämä perheen surunlapsi oli nähtävästi vanhin veljeksistä Fredrik Göran, s. 1766. Hän tuli vänrikiksi laivastoon 1788 ja osallistui vv. 1788—90 sotaan. Sitten hän häviää ulkomaille, ja mainitaan olevan elossa v. 1796. Kuolinvuosi on tuntematon. Vrt. Elgenstierna: mt. VIII, s. 669.

palattua tältä kuulia näiden mielipiteet siitä, pitävätkö Raynalin kirjoitukset maasta, teestä, porsliinista jne. paikkansa. Jos Fredrik voisi saada yhden tai useamman henkilön esittämään ajatuksensa kirjallisesti, olisi se verratonta. Samasta syystä poika saa matkalleen Kiinan nykyisen keisarin kirjoittaman kuvauksen Mukdenin kaupungista, minkä harvinaisen kirjan hän voisi isän puolesta esittää Kantonissa olevalle Ruotsin superkargolle, jotta tämä kirjan luettuaan lausuisi siitä ajatuksensa. Tämän herran välityksellä hän voi, kentiesi, päästä Kantonin kaupunkiin ja lähiympäristöön sekä tehdä tuttavuutta rikkaitten kiinalaisten kanssa. Kaikki, kaikki voi olla Fredrikille eduksi, jos hän vain pääsee suhteisiin.

8 §. Siisteyttä isä suosittelee mitä hartaimmin noudatettavaksi sekä laivassa että maalla oltaessa. Aina on esiinnyttävä peseytyneenä ja puhtain liinavaattein. Kantonissa, jossa merimiehen vaatetusta ei tarvita, on pojan hankittava sangen sievä puku, joka on sikäläistä kuosia ja sikäläiseen ilmastoon sopiva sekä pojan aatelisen syntyperän ja kunniallisen isän pojan arvon mukainen. Fredrikin on kuitenkin muistaminen, että hänen käyttäytymisensä ennen muuta tekee hänet mainittavaksi ja hienoksi. Jos sitä puuttuu, eivät vaatteet ole minkään arvoiset.

9. Ryhti ja miellyttävä esiintymistapa yhdessä puheessa ilmenevän kohteliaisuuden ja ystävällisyyden kanssa vaikuttavat nykyään paljon menestymiseen. Niillä voi voittaa ihmisten suosion ja paremmin kuin muilla keinoin saavuttaa sen, mitä haluaa ja tarvitsee. Pojan on ennen muuta harjoitettava kallisarvoista suhteiden hankkimiskykyä ja oltava kohtelias ja ystävällinen kaikille. On oltava aina iloinen ja puhelias niitten seurassa, joitten mielenlaatu sietää hilpeän olemuksen. Älköön hän koskaan pelätkö kohteliaisuuksien käyttämistä, sillä ne eivät paljoa maksa, mutta ovat sensijaan mitä suurimmassa määrässä omiansa hankkimaan ystäviä ja suosijoita, joita ei koskaan ole liian paljon.

10 §. Jos joku tekee Fredrikille hyvää, on hänen osoitettava mitä kiitollisinta mieltä, kunnes hän kerran voi osoittaa sitä teoin. Sillä tavoin hän saa osakseen ennen pitkää uuden hyvyyden osoituksen.

11 §. Jos joku sattuisi tekemään Fredrikille todellista vääryyttä ja pahaa, jota Jumalan avulla hänelle ei sattune, ellei hän itse anna siihen aihetta, on hän sen ikäinen, että hänen on se välttämättä kestettävä. Ellei hän sitä tee, aiheuttaa hän itselleen paljon suurempia ikävyyksiä. Siksi hänen on vaiettava, unohdettava ja oltava yhtä kohtelias sekä vältettävä ikävyyksien uudistumista. Jos hän tällä tapaa kostaa kärsimänsä vääryyden, on

hän jo nuoruutensa keväässä oppinut käyttämään hyväksensä vanhuuden kokemusta, jonka hankkiminen muuten maksaa niin paljon. Hän on varmasti onnellinen saadessaan jo hyvissä ajoin elämänohjeita. Hänelle käy hyvin, kunhan vain hänen oma halunsa ja luonnonlaatunsa niin tahtoo.

12 §. Kun Fredrik syystä saa nuhteita, on hänen niitä mitä tarkimmin pyrittävä noudattamaan ja kaiken lisäksi kiitettävä ojennuksesta. Näin menetellen nuhteet ovat seuraavalla kerralla myös lievempiä.

13 §. Omaa pikku irtaimistoaan samoin kuin kaikkea, mikä hänen haltuunsa uskotaan, hänen on mitä suurimmalla tarkkuudella huollettava, jotta ei mitään joutuisi hukkaan tai turmeltuksi.

14 §. Älköön Fredrik koskaan luvatta koskeko mihinkään, mikä ei ole hänen omaansa, oli sitten kysymys esineistä, ruokatarpeista tai väkijuomista. Kun isä ei hänessä ole havainnut taipumusta pitkäkyntisyyteen tai ahneuteen, ei hänen tarvitse sanoa, että sellaiselta johtuvat suurimmat ikävyydet.

15 §. Sellaiselle nuorukaiselle kuin Fredrikille olisi hyödyksi, jos hän voisi tulla toimeen ilman viinaa, joka on vahingoksi sekä ruumiille että sielulle ja joka vain joissakin tilanteissa voi olla vanhoille hyödyllistä. Sen käyttämiseen hänen ei pidä koskaan antaa toveriensa itseänsä viekoitella, paitsi joskus merellä, kun hätä ei lue lakia.¹³⁾

16 §. Valehteleminen on pahe, joka on läheistä sukua varastamiselle. Siksi Fredrikin on tarkoin varottava koskaan päästävästä valhetta suustaan. Häneen luotetaan juuri siinä määrin kuin hän on luotettava ja totuudessa pysyvä. Jos hän on päinvastainen, menettää hän toisten luottamuksen ja kunnioituksen.

17 §. Koskaan ei Fredrikin pidä puhua pahaa kenestäkään, vaikka hän tietäisikin jonkun olevan puutteellisen, ei koskaan pitää ketään pilkkanaan eikä juoruta kenestäkään, jota hän ei yllätä jotakin pahetta harjoittamasta tai todella huonoa tekoa tekemästä. Viimemainitussa tapauksessa hänen on velvollisuus paljastaa se esimiehelleen, sillä muuten häntä voitaisiin pitää rikokseen osallisena. Jos tällaiseen menettelyyn ei ole aihetta, on hänen annettava anteeksi ja käännettävä kaikki parhain päin tai vaieten sivuutettava merkityksettömät virheet.

¹³⁾ Tämän kohdan tarpeellisuuden ymmärtää sitäkin paremmin, kun tietää, että näillä kaukoretkillä miehistö sai joka päivä viinaryypyn, että laivassa kahdesti viikossa sitä varten valmistettiin punssia ja että päällystön käytettäväksi oli hankittu runsas varasto erilaisia viinejä. (Kjellbergin edellä mainittu tutkielma).

18 §. Jos jotakin salassa pidettävää on Fredrikille uskottu, on hänen siitä vaiettava eikä vähäisimmälläkään tavalla näytettävä sellaista saaneensa tietää. Muuten hän on onneton, jota paitsi ei kukaan halunne enää toista kertaa luottaa kielipiettiin. Hänen on kuitenkin muistaminen edellisen kohdan mukaisesti, ettei luottamus tarkoita minkään pahan tekemistä samoinkuin ei luottamuksesta kieltäytyminenkään.

19 §. Älä puhu varomattomia! Ei ole koskaan laverreltava sellaista, mitä kohta saa katua, vaan punnittava tarkoin kaikki, minkä aikoo sanoa, jotta se olisi soveliaista eikä ketään vihastuttaisi. Fredrik joutuu nyt vieraitten pariin, jotka tutkivat ja huomioivat vähäisimmänkin, minkä hän puhuu. On paljon parempi ennakolta harkita kaikkea, minkä tekee ja puhuu, kuin kohta katua.

20 §. Mitä lupaa, on myös täytettävä tai oltava lupaamatta. Silloin ei tarvitse hävetä eikä tulla pidetyksi pettäjänä.

21 §. On kiitettävää avustaa jotakuta todella köyhää, joka ilman omaa aihetta on joutunut hätään, jos se vain voi tapahtua tuntuvatta vahingotta. Muussa tapauksessa Fredrikin on oltava hyvin tarkka vähäiseen omaisuuteensa nähden. Toista on olla antelias (généreux), toista kohtuullinen (raisonnable), kun sitä vaaditaan, ja Fredrik on huomaava, että hän on saava takaisin samassa määrin ja välistä monin kerroin. Siihen vaaditaan hyvää älyä.

Ei pidä keltään lainata rahaa tai esineitä, ellei varmasti tiedä voivansa niitä suorittaa takaisin. Jos siitä on varma, on oltava hyväntekijälle sangen kiitollinen ja maksettava hänelle sovitulla ajalla. Sillä lisää luottoansa, jota ilman ei mitään liiketoimintaa ole.

On selvää, ettei Fredrikillä vielä ole mitään, minkä antaisi lainaksi, jota paitsi hän on siinä iässä, jolloin joko on herkkäuskoinen tai saa olla varma sen henkilön vihoista, jolta vaatii lainaa takaisin.

22 §. Pelaamiseen Fredrikillä ei koskaan ole ollut halua, minkä vuoksi hän ei myöskään ole oppinut yhtään peliä. Siksi isän ei tarvitse nyt mainita, mitenkä vahingollista pelaaminen nuorille on, eikä sitä kieltää.

Mutta jos joku vanhoista herroista tarvitsee häntä joskus neljänneksi mieheksi vistiin, ja jos he haluavat pelata niin pienen panoksin, että hänellä on siihen varoja, niin silloin hänen on otettava kunnia vastaan, kun vain koettaa pelata parhaan kykynsä mukaan. Muuten on hänen muistettava, että hänen

aikansa on kallista ja että jokainen lomahetki on hänelle hyödyksi.¹⁴⁾

23 §. Fredrikin on kunnioitettava todellisia ystäviään, niitä, jotka todella edistävät hänen menestystään, sekä kuunneltava heidän neuvojaan. Muuten hänen käy huonosti.

Vielä isä kehottaa poikaa lukemaan ja miettimään näitä hyviä ja perusteellisia neuvoja, joita ei ole pantu paperille huihin vuoksi, vaan pojan hyödyksi ja onneksi. Älköön hän koskaan tuottako isälle sitä surua, että tämä saisi kuulla pojan rikkoneen yhtäkään näistä kohdista, vaan pikemminkin tuottakoon sen ilon, että hän kaiken on täyttänyt ja siivosti ja hyvin käyttäytynyt siinäkin, mitä tässä ei ole mainittu.

Lopuksi isä jättää pojan Herran haltuun ja sanoo hänelle hellet hyvästit.

III.

Tämä kasvatusohje on siksi mielenkiintoinen, että kannattaa lähemmin tarkastella sitä eräiltä puolilta. Sen mukaan Fredrik Frans on itse halunnut juuri Itä-Intiaan ja Kiinaan tehtävän matkan avulla päästä selvyyteen elämänurastaan. Tällainen valinta ei mitenkään kummastuta. Ruotsin Itä-Intian kauppaseuralla oli juuri näihin aikoihin — v:sta 1732 — kiinteät suhteet noihin kaukaisiin maihin. Vuosisadan lopulla oli mainitun kauppaseuran vienti Kiinasta kaikkein huomattavimpia. Näitten vilkkaitten kauppasuhteitten lisäksi oli Linnén aikakauden tiedemiehissä ja yleensä kulttuurihenkilöissä syntynyt ennen tuntematon into vieraitten maitten tutkimiseen, harvinaisuuksien keräilemiseen ja tietojen välittämiseen. Tämän perimmältään kotimaan hyötyä tarkoittavan uurastuksen ansiosta mm.

¹⁴⁾ Tämä opetus ei liene kaikunut kuuroille korville. Niin ainakin voi päättää siitä kirjeestä, jonka F. F. Wallenstråle 28. III. 1853 Ekebystä kirjoitti kirjanpitäjälleen A. G. Hagnérille Poriin. Hän kertoo näet Itä-Intiaan tehdyllä matkalla olleensa vartiopalveluksessa 12 tuntia, opiskelleensa kieliä ja merenkulkua 8 tuntia ja vain jäljellä olevat 4 vuorokauden tuntia levanneensä.

Pietari Kalm teki kuulun matkansa Pohjois-Amerikkaan vv. 1747—51. Luonnollisesti myöskin Intia ja Kiina, nuo Ruotsin uudet kauppa-alueet, vetivät monen mielenkiinnon puoleensa. Kotimaahan palattuaan tutkimusmatkailijat selostivat havaintojaan vasta perustettujen tieteellisten seurain, kuten Tiedeakatemian sekä Upsalan ja Göteborgin tiedeseurojen, kokouksissa. Lisäksi he saivat näitten seurojen aikakauskirjoissa julkaistuksi tutkimuksia, joihin matkat olivat antaneet aiheita. Näin oli julkisuuteen saatettu kokonainen pieni kirjallisuus, joka käsitteli Itä-Intiaa ja Kiinaa. V. 1757 oli ilmestynyt Per Osbeckin »Dagbok öfver en ostindisk resa åren 1750, 1751, 1752», joka ennen pitkää käännettiin myös saksaksi ja englanniksi. Osbeck oli tehnyt matkansa laivapappina eräällä kauppakomppanian laivalla. Hänen oli onnistunut kerätä huomattavat kokoelmat Hyväntoivon niemeltä, Jaavasta ja etelä-Kiinasta.¹⁵⁾ Samoihin aikoihin Linné oli saattanut julkisuuteen muutaman toisen laivapapin Olof Torénin kertomuksen »Resa tili Kina 1750—52». ¹⁶⁾ Tunnetuiksi tulivat myös kuulun merenkävijän Carl Gustaf Ekebergin »Berättelse om den kinesiska landthushållningen» (1757) ja »Ostindisk resa 1770—71» (1773) sekä useat hänen tieteellisiin julkaisuihin kirjoittamansa tutkielmat.¹⁷⁾ Luetuin noitten kaukoretkien kuvauksista oli kuitenkin Jakob Wallenbergin »Min son på galejan», joka v. 1781 tekijän kuoleman jälkeen julkaistiin. Wallenberg teki kaikkiaan kolme matkaa Itä-Intiaan laivapapin ominaisuudessa. »Min son på galejan» ei ollut mikään tieteellinen tutkimus, vaan humoristinen, vapaa ja raikas matkakuvaus. Se jos mikään oli omiansa herättämään lukevassa ylei-

¹⁵⁾ Ks. artikkelia Osbeck, Per, Nordisk Familjebok, 20. osa, palstat 988—89. (Uusi painos).

¹⁶⁾ Nordisk Familjebok, 29. osa, p. 379, artikkeli Torenia.

¹⁷⁾ Mt. 7. osa, p. 84.

sössä mielenkiintoa noihin salaperäisiin ja rikkaisiin maihin.¹⁸⁾ Vaikka emme nimenomaan voikaan osoittaa F. U. Wallenstrålen kirjastossa olleen näitä Itä-Intiaa käsitteleviä teoksia, on varmaa, että niin valistunut ja paljon lukenut mies tunsi niistä jonkun tai kaikkikin. Onhan todennäköistä, että oman maan miesten kuvauksien herättämä tiedonhalu on hänet saanut hankkimaan sellaiset kirjat kuin Kiinan keisarin kuvauksen Mukdenin kaupungista¹⁹⁾ ja Raynalin historiateoksen. Siten myös poika oli joko lukenut tai ainakin isältään kuullut noista kiehtovista purjehdusretkistä ja ihmemaista. Tämäkin jo riittää selittämään pojan päätöksen. Mutta osaltaan on siihen myös ollut vaikuttamassa se, että Itä-Intian komppanian laivalla tehdystä matkasta oli kahtalainen hyöty. Ensinnäkin mukaan päässyt sai perehtyä vieraisiin maihin, merenkulkuun ja kaupankäyntiin. Toiseksi on syytä muistaa, että noilla kaukoretkien laivoilla vallitsi sotilaallinen kuri. Päälystöllä oli järjestyksenpitoon nähden samat oikeudet kuin laivaston upseereilla, sillä milloin tahansa saatettiin joutua aseelliseen otteluun merirosvojen tai kilpailevien kauppakomppaniani — Hollannin, Englannin tai Ranskan — laivojen kanssa. Täten matkalla sai myös sotilaallista koulutusta. Kasvatusohjeesta jo huomasimme Fredrik Ulrik Wallenstrålen ajatelleen pojastaan joko liikemiestä tai sotilasta. Emme näinollen ihmettele, vaikka hän kaikki vaarat ja vaikeudetkin huomioonottaen mielellään näki poikansa päättäneen elämänuransa valinnan suorittaa juuri Itä-Intiaan ja Kiinaan tehtävällä purjehdusmatkalla.²⁰⁾

¹⁸⁾ Mt. 31. osa, p. 472—74.

¹⁹⁾ Vv. 1722—95 hallitsi Kiinassa suuri valloittajakaisari Kao-tsung (Chien- 1. Kien-lung), joten hän lienee puheenaolevan kuvauksen kirjoittaja.

²⁰⁾ Ks. Kjellbergin edellä main. kirjoitusta. — J.F. Nyström: De svenska ostindiska kompanierna (Göteborgin tiedeseuran »Handlingar» 18,

Fredrik Ulrik Wallenstråle on kasvatusohjeen antaman kuvan perusteella ollut mies, jolla on ollut harrastusta mitä moninaisimpiin asioihin. Hän osoittautuu tyypilliseksi valistusajan polyhistoriksi. Hän tuntee ajan uusia aatteita sen kirjallisuuden välityksellä, joka silloin oli muotikirjallisuutta. Apotti Duval Pyraun katkismuksesta hän on omaksunut kasvatusopillisen peruskatsomuksensa, johon kohta lähemmin palaamme. Tähän kirjaan hän on perinpohjin tutustunut ja arvostaa sen korkealle.²¹⁾ Kasvatusohjeen kirjoittaminen todistaa jo, että hän on poikansa kasvatukseen kiinnittänyt suurta huomiota. Siinä hän kertoo pojan saaneen kotona joka päivä moninaisia neuvoja ja opetuksia. Niinikään hän sivumennen mainitsee tämän tutustuneen Gellertin moraalioppiin. Christian Fürchtegott Gellert, Saksan suurin runoilija ennen Schilleriä ja kuulu moraalifilosofi, julkaisi useita teoksia, mm. »Fabeln und erzählungen» (I 1746, II osa 1748). Mainittu teos, joka hänen kasvatusopillis-kaunokirjallisista julkaisuistaan on tunnetuin, saavutti laajan levikin. Sen ensimmäinen osa käännettiin v. 1763 ruotsiksi nimellä »Fabler och berättelser».²²⁾ Juuri tämän kirjan välityksellä Fredrik Frans oli varmastikin saanut perehtyä Gellertin siveys-

V. 1883). Hauskan kuvauksen kaukoidän-kävijästä antaa Ernst Klein tutkielmassaan Matts Holmers (Svenska Kulturbilder, 4. nide, VII osa, ss. 65—90. Tukholma 1931.) Kiinan vaikutuksesta Ruotsin taiteeseen saa hyvän käsityksen samassa sarjassa (I. nide, II osa, ss. 185—202. Tukholma 1929) julkaistusta Gunnar Mascoll Silfverstolpen kirjoitelmasta Kina slott.

²¹⁾ »Catéchisme de l'homme social» ei silloinkaan liene ollut mikään yleisesti tunnettu teos. Se ilmestyi Frankfurtissa v. 1775. Varmasti siinä esitetyt ajatukset ovat saaneet voimakkaita vaikutteita Rousseaulta. Kiintoisaa olisi ollut osoittaa, missä määrin näin on laita, mutta teosta ei ole yliopistomme kirjastossa, ei edes Upsalan yliopiston kirjastossa. — Tämä belgialainen apotti on edellisen lisäksi julkaissut mm. seuraavat teokset: Aristide (1777), Agiatis (1778) ja l'Éducation virile (Frankfurt 1777). Vrt. G. Va-pereau: Dictionnaire universel des Littératures (s. 686). Pariisi 1884.

²²⁾ Nordisk Familjebok, 9. osa, palstat 884-85.

opillisiin käsityksiin, jotka isä mainitsee »kauniiksi». — Kasvatuskysymysten ohessa Fredrik Ulrik Wallenstråle oli myös tutustunut ajan vapaisiin valtiollisiin mielipiteisiin sekä maantieteellisiin esityksiin. Edellä jo huomasimme hänen kirjastossaan olleen Raynalin teoksen »Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes». Tämä suurta huomiota herättänyt kirja ilmestyi v. 1780, mutta kun siinä esitettiin Ranskan hallituksen mielestä vaarallisia poliittisia oppeja, määrättiin se otettavaksi takavarikkoon. Tekijä — Guillaume Thomas François Raynal — joka jo aikaisemmassa tuotannossaan oli osoittanut vapaamielistä ajattelutapaa, tuomittiin vankeuteen, minkä hän kuitenkin pakenemalla maasta vältti.²³⁾ Tämä harvinainen teos oli löytänyt tiensä Wallenstrålen kirjastoon. Siitä samoin kuin Kiinan keisarin Mukdenin-kuvauksesta tämä sai arvokkaita tietoja noista kaukaisista maista.

Näitten teosten mainitseminen osoittaa miehen lukeneisuutta ja monipuolisia harrastuksia. Mutta sitäpaitsi näemme hänen kasvatuserityksessään kiihkeästi kehottavan poikaansa keräilemään harvinaisuuksia missä vain tilaisuus siihen ilmaantuu. Käyttääpä hän itsestään nimityksiä keräilijä ja asiantuntija. Ei mikään tunnu hänelle olevan vierasta. Kaikkeen hän neuvoo poikaansa-kin suhtautumaan mielenkiinnolla, kaikesta etsimään hyötyä.

Kasvatuserityksen ensimmäisestä pykälästä käy ilmi, että F. U. Wallenstråle on suvun traditioiden mukaisesti mies, joka pitää jumalanpelkoa kaiken menestymisen perusedellytyksenä. Hä-

²³⁾ Mt. 22. osa, p. 1098:—99. — Uusin tutkimus on saanut selville, että tämän teoksen parhaiten kohtien kirjoittaja on ollut itse Encyclopedien päätoimittaja Diderot, mies, jolla on ollut »suoranainen halu laskea käenmuniaan muiden pesiin». Yrjö Hirn: Diderot (Merkkimiehiä-sarjan 6. nide, Porvoo 1917), s. 83.

nen mukaansa kristillisyyttä ei kuitenkaan saa jäädä vain pelkäsi sananluvuksi ja rukoukseksi, vaan siihen kuuluu ennen kaikkea velvollisuuksien täyttäminen kanssaihmissä ja yhteiskuntaa kohtaan. Hän ei toivo pojastaan oikeauskoista luterilaista, vaan kunnan ihmistä ja kunnan kansalaista. Hän antaa poikansa käteen katolisen apotin kirjoittaman sosiaalisen ihmisen katkismuksen ja vaatii tätä lukemaan sen niin monta kertaa, että sen täysin ymmärtää. Hänen ihanteenaan on siten kristillisen hengen elähtyttämä kansalainen. Tällaisen käsityskannan muodostumiseen Wallenstråle oli varmaankin saanut herätteitä ajan uusista valistuneista ajatuksista. Olihan jo Locke esittäessään gentleman-ihanteen ylimysnuorukaisten kasvatuksen päämääräksi teroittanut, ettei uskontoa saa pojille opettaa minkään kirkkokunnan kaavan mukaisesti. Riittää, kun he aamuin illoin kääntyvät rukouksessa Jumalansa, kaiken luojan, kaikkinaisen hyvän suojan ja ihmisten isällisen rakastajan, puoleen.²⁴⁾ Rousseau sekä häneen nojautuen filantropistit vaativat myöskin tunnustuksetonta uskonnonopetusta.²⁵⁾ Vaikka Wallenstråle hartaana kristittynä antaakin uskonnolle paljon suuremman merkityksen kuin monet ajan kasvatustieteilijöistä ja valistusfilosofeista, on hänessäkin heidän vaikutustansa havaittavissa. Sama ilmenee vielä selvemmin itse kasvatuspäämäärään nähden, joka Wallenstrålella on sama kuin Miltonilla: täydellistä ja arvokasta on vain se kasvatusta, joka kehittää miestä täyttämään sekä yksityiset että julkiset velvollisuu-

²⁴⁾ Karl Schmidt: Die Geschichte der Pädagogik in weltgeschichtlicher Entwicklung und im organischen Zusammenhange mit dem Culturleben der Völker. III osa, s. 263 (Göthen 1861).

²⁵⁾ Schmidt: mt. ss. 467 ja 524. Friedrich Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten, toinen painos. II s. 53, (Leipzig 1897).

tensa.²⁶⁾ Kaikki 1700-luvun kasvatusopillisiin virtauksiin vaikuttaneet miehet ovat käsitelleet yksilön suhdetta yhteisöön. Sellainen individualisti kuin Locke kehottaa nuorta miestä lukemaan Rooman klassikoita, Pufendorfia ja Grotiusta, koska siten perehtyy yhteiskuntaelämän alkuun ja tarkoitukseen sekä oppii tuntemaan, mitä yksilöltä yhteisön jäsenenä vaaditaan. Rousseau määrittelee ainoan oikean uskonnon käsitteellä »sentimens de sociabilité», jota ilman ei yksikään ole kunnan kansalainen eikä uskollinen alamainen. Hän korostaa myös viisitoista vuotta täyttäneellä Emile'illä olevan velvollisuuksia sitä yhteiskuntaa kohtaan, jonka jäsen hän on.²⁷⁾ Wallenstrålen näemme yhdistävän kansalaisen ja ihmisen vastuuntunteen erottamattomasti uskonnolliseen perusajatukseensa. »Sosiaalisen ihmisen kirkkumuksen» ja Gellertin kirjan vaikutusta on tämän vastuuntunteen tähdentäminen. Näin hänessä yhtyvät isien perintönä saadun todellisen kristillisyyden ja ajalle ominaisen vankan yhteiskuntatunteen aatteet ehyeksi ja sopusuhtaiseksi elämäntatsumukseksi.

Eräitten piirteitten puolesta Wallenstrålen kasvatusohje on sukua Locke'in pedagogiikalle. Kumpikin antaa suuren arvon käytännöllisille tiedoille ja taidoille ja kummallakin kunnianhimo on tärkeä motiivi. Samoin kuin Locke oli »Some thoughts concerning Education» kirjansa kirjoittanut vain aristokraattista nuorisoa varten, samoin Wallenstråle korostaa poikansa aatelistista syntyperää ja sen velvoituksia. Mutta Locke'in ja Wallenstrålen mielipiteissä on myös eroavaisuutta. Locke tuomitsee kaiken hyödyttömän oppineisuuden ja pitää vain käytännöllistä sivistystä arvossa, kun taas Wallenstråle kehottaa poikaansa lu-

²⁶⁾ Schmidt: mt. s. 305.

²⁷⁾ Schmidt: mt. s. 268 ja 467. Rousseau: Émile, neljäs kirja.

keniaan rakentavia kirjoja, keräämään harvinaisuuksia ja ottamaan kaikesta perinpohjaisen selon. Olemme jo todenneet, että tällaisen moninaisten asiain harrastamisen ja tutkimisen innon puolesta Wallenstråle on tyypillinen Linnén aikakauden mies. Ja lisäksi: eihän Fredrik Fransista ollut tarkoitus kasvattaa hienoa maailmanmiestä, vaan hyvin toimeentuleva, kristillisen hengen eläyttämä, valistunut kansalainen.

Wallenstrålen kasvatusohjeessa näemme kieltämättä kahdenlaatuisten ajanvirtausten jälkiä. Toisaalta havaitsemme hänen saaneen vaikutteita uusista kasvatusopillisista aatteista, niistä, jotka asettuivat jyrkästi vastustamaan tunnustuksellista uskonnonopetusta, jotka pelkän oppineen säädyn kasvatuksen rinnalle tahtoivat yhdenarvoiseksi kohottaa porvarissäädyn kehittämisen, jotka koko kasvatuksen pyrkivät muodostamaan käytännöllisemmäksi ja kasvatettavan luonnetta paremmin ymmärtäväksi ja jotka myös korostivat yksilön velvollisuuksia yhteiskuntaa kohtaan. Toisaalta taas näemme hänen täysin omaksuneen oman maansa sivistyneistön silloiset monipuoliset oppineet harrastukset.

Kaikki ne moninaiset neuvot, jotka isä ajallista menestymistä varten on pojalleen kirjoittanut, sisältyvät ja ikäänkuin huipistuvat niihin sanoihin, jotka neljännessä pykälässä esitetään pääehdoiksi: harkinta, työteliäisyys ja taloudellisuus. Muissa pykälissä isä oikeastaan vain selostaa näitten ominaisuuksien tarpeellisuutta sekä niitten soveltamista käytäntöön matkan ja yleensä elävän elämän synnyttämässä erilaisissa tilanteissa. Mainitut ominaisuudet yhdessä kristilliseen mielenlaatuun pohjautuvan vastuuntunteen kanssa muodostavat hänen kasvatuseriaatteitensa ytimen. Näemme silmissämme kirjoituspöydän ääressä istuvan miehen, joka sydämestään toivoo pojastaan kunnan miestä ja kansalaista, joka tuntee elämän houkutukset ja sen

vaatimukset ja joka opetuksiensa avulla tahtoo poikansa pelastaa kalliiden oppirahojen maksamisesta. Ja me voimme olla Wallenstrålen kanssa samaa mieltä siitä, että ne elämänohjeet, jotka poika matkalle lähtiessään sai, olivat todella suuremman arvoiset kuin kullalla ja ylen runsailla matkarahoilla täytetty arkku.

K. O. Alho

Ison vihan vaurioitten korjaamisesta Satakunnassa 1720-luvulla.

Ison vihan vaikea aika päättyi Uudenkaupungin rauhaan v. 1721. Vihollisen hävityksen jäljiltä oli maa surkeassa tilassa. Varsinkin Pohjanmaa ja Ahvenanmaa olivat joutuneet hyvin perinpohjaisesti kärsimään niiden 7—8 vuoden aikana, jolloin vieras valta oli siellä isännöinyt. Mutta myöskin nykyisen Satakunnan pitäjissä venäläiset olivat tuhonneet säälimättä sekä kiinteätä että irtainta omaisuutta ottaessaan haltuunsa läntisen osan Suomea. Lokakuussa 1713 suuri venäläinen armeija samosi Pirkkalan, Hämeenkyrön, Mouhijärven ja Karkun kautta Kokemäelle ja Ulvilaan. Täältä jatkettiin matkaa Poriin, joka joutui venäläisten valtaan helmikuussa 1714.¹⁾ Sieltä viholliset kävivät seuraavinakin vuosina kerta toisensa jälkeen Pohjanmaalla tihutöitä tekemässä. Tällöin kulkutien varrella olevia seutuja perinpohjin hävitettiin. Myöhemmin suoritetun arvioinnin perusteella laskettiin Euran pitäjässä v:na 1713—15 menetetyn omaisuutta 47.000 kupari-taalarin arvosta, vastaten nykyisessä rahassa hyvinkin puolta miljoonaa markkaa. Saman ajan kuluessa Kokemäellä tehdyt vahingot arvioitiin 39.000 kup. taalarin, Lapissa 19.600 kup. taalarin, Säkylässä 7.100 kup. taalarin ja Köyliössä 5.900 kup. taalarin

¹⁾ J. A. Lindström, Kumo socken uti historiskt hänseende. Suomi, 1860. Helsingfors 1862. S. 303.

suuruisiksi.³⁾ Seuraavina vuosina venäläisten mielivalta täällä yhä jatkui pakko-ottojen, verotuksen ja kaikenlaisen hävityksen muodossa. Pohjois-Satakunnan pitäjät eivät sen paremmin säästyneet vihollisen vainoilta ja tuhotöiltä. Hämeenkyrön ja Ikaalisten asukkaat kertoivat myöhemmin näistä vaikeista vuosista seuraavasti: »Kaikki, mitä emme kiireessä ehtineet kätkeä, hävitettiin armotta; mutta siihenkään ei vihollinen vielä tyytynyt, vaan ajoi meitä, metsiin paenneita, kuin metsän petoja, otti kiinni, riisui alasti ja piteli pahoin, niin että meidän sitten oli elettävä sanoin kuvaamattomassa kurjuudessa ja kuolemanpelossa.»³⁾

Useat perheet pääsivät pakenemaan Ruotsiin, josta ne rauhan jälkeen palasivat kotiseuduilleen. Moni talo jäi kuitenkin tyhjäksi sillä sota oli niellyt tuhansia, jotka eivät koskaan palanneet takaisin. V. 1722 toimitetun tutkimuksen perusteella todettiin Turun ja Porin läänissä, lukuunottamatta Ahvenanmaata, olevan 854 säilynyttä, 2.981 osittain säilynyttä, 4.074 köyhtynyttä (utfattiga) ja melkein autiota sekä 1.157 kokonaan autiota taloa.⁴⁾ Ala-Satakunnan kihlakunnassa oli autiotiloja tällöin eniten Ulvilassa ja Kokemäellä, jossa niiden luku nousi n. kuudenteen osaan talojen kokonaisluvusta. Ylä-Satakunnan alisessa kihlakunnassa oli Tyrväässä suunnilleen saman verran maatiloja autioina kuin edellisissä pitäjissä⁵⁾.

³⁾ M. G. Schybergson, Bidrag till Finlands inre historia åren 1721—1731. Helsingfors 1875. S. 25. — Aulis J. Alanen, Läpikulkuvesitiekysymys Suomessa 1700-luvulla I. Helsinki 1935. S. 83. Arvioinnin suoritti vuosina 1725—27 Suomessa toiminut n.s. läntinen komissioni.

⁴⁾ Schybergson, m. t. S. 25.

⁵⁾ Schybergson, m. t. S. 26.

⁶⁾ Tiedot perustuvat läntisen komissionin laatimaan luetteloon: »Förteckning på de Krono och Skatte samt Frälsehemman som någon Frijheet erhållit hafwa åren 1722—1726.» Turun Maakunta-arkisto (T.M.A.). Turun ja Porin läänin pohjoisosan muodostivat Ylä-Satakunnan ylinen, Ylä-Satakunnan alinen ja Ala-Satakunnan kihlakunnat, joista kahden viimeksi mai-

Uuden elämän alkaminen näissä oloissa oli erittäin vaivalloista. Monella maatilalla oli työt alotettava aivan alusta, sillä useasti 8 vuotta kestäneen maanpakolaisuuden aikana oli tila luonnollisesti pahasti rappeutunut. Pellot olivat nurmettuneet, osaksi metsistyneetkin, metsät oli hakattu tai poltettu, lisäksi olivat venäläiset monin paikoin sytyttäneet rakennukset palamaan, jotta hävitys olisi täydellinen.⁶⁾ Koettelemukset eivät tähän kuitenkaan loppuneet. Vaikeat katovuodet kohtasivat varsinkin maan länsi- ja eteläosia useana vuonna peräkkäin. Vuoden 1722 kesällä satoi koko maassa tavattoman runsaasti. Tämän johdosta suurin osa sadosta pilaantui ja vain vähäinen osa saatiin korjatuksi. Niinpä Ala-Satakunnan pitäjien edustajat valittivat syksyllä v. 1722 Rauhalla pidettyjen käräjien yhteydessä kuninkaalle lähettämässään kirjelmässä, miten alituksen satamisen vuoksi järvet ja joet olivat ruvenneet tulvimaan, vesi oli noussut monin paikoin pelloille sekä turmellut maahan kylvetyn siemenen, joka senvuoksi mätäni. Se osa sadosta, joka voitiin korjata, ei taas kelvannut syötäväksi eikä kylvettäväksi. Siementä oli kyllä koetettu hankkia lainaksi, mutta ainasten sateitten vuoksi kylvöistä ei tullut monella paikkakunnalla mitään. Tämän vuoksi kansa kääntyi kuninkaansa puoleen, anoen Ruotsista lainaksi leipä- ja siemenviljaa. Samassa kirjelmässä tehdään selkoa myös siitä tarttuvasta ja tuhoisasta karjarutosta, joka rauhan jälkeisinä vuosina raivosi kaikkialla etelä-Suomessa vieden monelta talonpojalta kaiken karjan. Vetojuhtain puute oli eräillä seuduilla niin suuri, että miehet saivat vetää auraa, jotta pellot saataisiin kylvettävään kuntoon.⁷⁾

nitun alue käsitti suunnilleen nykyisen Turun ja Porin läänin alueelle jäävän Satakunnan.

⁶⁾ Maaherra Yxkullin kirje läntiselle komissionille 26. 7. 1725. Turun lääninkonttorin konseptikirja, Concept Book pro Anno 1725. T. M. A.

⁷⁾ Läntisen komissionin asiapaperit. Skrifvelser tili actor. Komissionen i Åbo, Björneborgs o. Tavastehus län 1725—27. Ruotsin Valtionarkisto (R.V.A.)

Vuosina 1724 ja 1725 hätä Suomessa yhä vain lisääntyi, saatuttaen huippunsa v. 1726, jolloin huhtikuusta kesäkuun puoliväliin saakka kestänyt tavaton kuivuus sekä senjälkeiset pakkasyöt turmelivat vuoden sadon melko täydellisesti. Toimeentulo Turun ja Porin läänissä oli tällöin niin vaikeata, että monet perheet muuttivat Pohjanmaalle, jossa v. 1726 oli saatu kohtalaisen hyvä sato.⁸⁾ Asuinsijoilleen jääneet pysyttelivät hengissä pettuleivän ja juurien avulla. Riittämättömän ravinnon takia oli kuolevaisuus näinä vuosina suuri. Tammikuussa 1726 todettiin, miten »useissa pitäjissä viimeisten kuukausien aikana ihmisiä oli kuollut enemmän kuin edellisinä rauhan jälkeisinä vuosina yhteensä.»⁹⁾

Katseet kääntyivät tällöin Ruotsin puoleen, josta odotettiin apua. Ruotsissakin oli kyllä omat vaikeutensa, mutta maa oli sentään säästynyt ison vihan kaltaiselta hävitykseltä. Maanviljelystä oli voitu harjoittaa koko sodan ajan, joten viljan puute ei esiintynyt siellä läheskään yhtä ankarana kuin Suomessa, vaikka Ruotsissakin sattui katovuosia rauhan jälkeen. Edellä on jo mainittu, miten m. m. Satakunnasta käsin jo v. 1722 lopulla pyydettiin viljaa Ruotsista. Myöskin eri läänien maaherrat esittivät samantaisia pyyntöjä tehdessään hallitukselle selkoa maan ja kansan tilasta. Hallituksen taholta ryhdyttiin toimintaan pahimman puutteen poistamiseksi. Valtion viljamakasiineista jaettiin ensiksi viljaa kansalle, mutta kun niiden varastot loppuivat jo v. 1722 kuluessa, lähetettiin Ruotsista v. 1723 Suomeen 2.000 tynnyriä ohraa.¹⁰⁾ Tästä määrästä saapui 324 tynnyriä Turkuun ja 404

Kirjelmä on päivätty 16. 11. 1722. Maaherran kirje länt. komissionille 15.12. 1725. Lääninkonttorin konseptikirja v. 1725: T. M. A.

⁸⁾ Schybergson, m. t. S. 47.

⁹⁾ Komissionin kirje kuninkaalle 7.1.1726. Läntisen komissionin asiapaperit. Bref till K. M. R. V. A.

¹⁰⁾ Schybergson, m. t. Ss. 46—47.

tynnyriä Poriin. Se oli tarkoitettu tätä lääniä varten käytettäväksi siemenviljana kevätkylvöihin.¹¹⁾ Poriin saapunut vilja jaettiin todennäköisesti läänin pohjoisen osan asukkaille. Saman vuoden syksyllä Ruotsista tuotiin koko maan tarpeita varten 4.000 tynnyriä ruista siemenviljaksi syyskylvöihin. Turun ja Porin läänin väestölle myönnettiin tästä 1.800 tynnyriä, josta 1.400 tynnyriä tuotiin maahan Turun ja 400 tynn. Rauman kautta. Tätä vilja-apua ei suinkaan annettu lahjaksi, vaan oli se ainoastaan tarkoitettu lainaksi, joka oli maksettava takaisin katovuosien loputtua.

Asukkaat saivat viljan 10, 12, 15, ja 20 kapan suuruisissa erissä, riippuen kunkin välttämättömästä tarpeesta. Turun ja Porin lääni sai keväällä 1724 740 tynn. ruista leipäviljaksi ja 1.250 tynn. ohraa kevätkylvöjä varten.¹²⁾ Seuraavan vuoden alussa myönnettiin läänin asukkaille 470 tynnyrin ohramäärä siemenviljaksi. Tästä sekä lisäksi Turun viljamakasiinissa olleesta 150 tynnyrin ohraerästä annettiin Ala-Satakunnan kihlakunnan väestölle 50 tynnyriä ja Ylä-Satakunnan aliselle kihlakunnalle, jossa hätä oli suurin, 170 tynnyriä. Myöhemmin keväällä jaettiin läänin väestölle lainaksi 200 tynn. ohraa sekä myytiin 150 tynn. a 15 kupari-taalaria tynnyri. Tästä määrästä Ala-Satakunnan osalle tuli 30 tynn. ja Ylä-Satakunnan alisen kihlakunnan osalle 140 tynn.¹³⁾ Leipä- ja siemenviljan puute jatkui Suomessa vielä v:sina 1725 ja 1726, jolloin Ruotsista tuotiin tänne ruista, ohraa, ohrajauhoja, ryynejä, leipää ja herneitä. Pääasiassa maan eteläiset ja läntiset osat pääsivät näistä osallisiksi, sillä katovuosien vahingot olivat

Lääninhallituksen kirje läntiselle komissionille 10. 7. 1725. Läänin-konttorin konseptikirja v. 1725. T. M. A.

¹¹⁾ E. m. kirje läntiselle komissionille 10. 7. 1725.

¹³⁾ Lääninhallituksen kirje kihlakunnanvoudeille (päiväämätön). Läänin-konttorin konseptikirja v. 1725. T. M. A.

täällä, kuten jo mainittu, suuremmat kuin muualla Suomessa. V. 1727 saatiin vihdoin pitkästä aikaa hyvä vuodentulo, jonka ansiosta täällä alettiin tulla omillaan toimeen. Viljan hinta, joka katovuosien aikana oli huimaavasti noussut, alkoi taas laskea, joten sitä voitiin ostamallakin hankkia.¹⁴⁾

Pahimmasta pulasta oli hallituksen väliintulon avulla selviytetty. Näitten toimenpiteitten kantavuutta on mahdotonta tarkalleen arvioida, mutta ilmeistä on, että niiden kautta tuhannet säästyivät nälkäkuolemasta. Ruotsista tuodun siemenviljan avulla voitiin maanviljelystä harjoittaa sielläkin, missä siementä ei ollut saatavana kylvöihin. Ilman tätä apua olisi maamme pääelinkeino, maanviljelys, joka ison vihan vaikeuksista oli toipumassa, kärsinyt niin vakavia vaurioita, että sen harjoittaminen olisi käynyt joksikin ajaksi vaikeaksi. Hallitus ei kuitenkaan suorittanut avustustoimintaansa yksinomaan armeliaisuusnäkökohtien vuoksi, vaan oli sen oma etukin kyseessä. Kansan veronmaksukyky, joka sodan jälkeen muutenkin oli alhainen, oli katovuosien johdosta entisestään tuntuvasti laskenut, joten valtion verotulot olivat vähentyneet näinä vuosina. Vuoden 1724 toukokuussa m.m. Turun ja Porin läänin maaherra Yxkull tiedoitti hallitukselle, että hänen läänissään useat kansanmiehet sekä muistakin yhteiskuntaluokista peräisin olevat henkilöt (åtskillige af Allmogen och andre Stånds Personer) eivät ole voineet suorittaa edellisen vuoden kruununkymmenyksiiän, vaan pyytävät niistä joko täydellistä vapautusta taikka oikeutta saada maksaa ne rahassa eikä viljassa.¹⁵⁾

Hallituksen taholta oivallettiin heti rauhan jälkeen, että valtion verotulojen palauttamiseksi entiselle tasolle oli kohotettava

¹⁴⁾ Schybergson, m. t. S. 49.

¹⁵⁾ Kuninkaan kirje maaherra Yxkullille 9. 6. 1724. Turun tuomiokapitulin asiakirjat v. 1724. E. I. 4. T. M. A.

maan rappiolle joutunutta elinkeino-elämää, minkä kautta kansan veronmaksukykykin jälleen pääsisi nousemaan. Tämän johdosta saivat Suomen eri läänien maaherrat määräyksen tarkalleen tutkia lääninsä väestön tilaa ja toivomuksia sekä näiden tutkimusten perusteella tehdä ehdotuksia kansan elintason ja toimeentulomahdollisuuksien parantamiseksi. Maaherrat puolestaan siirsivät tehtävän käytännöllisen suorittamisen alaisilleen virkamiehille, joiden tuli lähinnä tiedustella väestön mielialoja.¹⁶⁾ Mahdollista on, että tämän määräyksen vuoksi syntyi m.m. se Ala-Satakunnan kihlakunnan asukkaiden puolesta Raumalla v. 1722 marraskuussa laadittu valituskirjelmä, josta jo edellä on mainittu. Tässä kohdin kiintyy huomio eräisiin siinä esiintyviin kuninkaalle esitettyihin pyyntöihin, jotka osoittavat, miten kansan keskuudessa ainakin läntisessä Suomessa odotettiin hallituksen lieventävän väestön hädänalaista asemaa. Tehtyään selkoa ison vihan aiheuttamista kärsimyksistä sekä rauhan jälkeisistä vaikeuksista, kansanmiehet anoivat, että kuningas myöntäisi heille verovapauden muutamiksi vuosiksi, sillä »näillä seuduilla ei ole yhtään asukasta, joka ei sellaista välttämättömästi tarvitsisi». Vaikka viime vuosien vaikeudet, lausutaan kirjelmässä edelleen, ovat olleet kaikille samat, niin läänin eri pitäjät ovat kuitenkin eri tavalla joutuneet kärsimään hävityksestä, tuhosta ja kadosta, joten kaikkien asukkaiden asema ei ole yhtäläinen. Tästä johtuu, että toiset paikkakunnat tarvitsevat pitemmän ajan vaurioittensa korjaamiseen kuin toiset, paremmin säilyneet seudut. Vapaavuosia myönnettäessä olisi otettava huomioon, mainitaan kirjelmässä, jokaisen yksityisen kärsimät vahingot ja lisäksi kunkin paikkakunnan yleiset olosuhteet sodan aikana ja sen jälkeen. Näitten seikkojen selvittämiseksi valituksen tekijät pyytävät, että kuningas määräisi muuta-

¹⁶⁾ Schybergson, m. t. S. 42.

mia viisaita, oikeutta rakastavia, puolueettomia ja maamme erikoi-
siin oloihin hyvin perehtyneitä miehiä, joilta samalla vaadittaisiin
taloudellisten seikkojen tuntemusta, tutkimaan yleensä koko maan
ja erikseen joka kylän tilaa ja tarpeita, jotta saataisiin lopullinen
selvyys, mitä toimenpiteitä kussakin tapauksessa tarvitaan. Lo-
puksi lausutaan kirjelmässä toivomus, että kuningas myöntäisi jo
ennen tutkimusta väestölle vapaavuosia, joiden pituudesta myö-
hemmin toimitetun tarkastuksen perusteella annettaisiin tarkem-
pia määräyksiä.¹⁷⁾

Samaan suuntaan käyppiä pyyntöjä vapaavuosista esitetään halli-
tukselle muualtakin Suomesta, joten täällä Uudenkaupungin rau-
han jälkeen ilmeisesti hyvin yleisesti ja voimakkaasti toivottiin
raskaan verokuorman keventämistä. Vuoden 1723 valtiopäivillä
Suomen edustajat pyysivät muutaman vuoden yleistä verovapaut-
ta, jota kaikkialla maassa kipeästi tarvittiin. Siihen ei kylläkään
suostuttu, mutta hallitus lupasi kuitenkin, että maassamme toi-
meenpantaisiin maatiloja koskeva tutkimus, jonka perusteella voi-
taisiin vapaavuosia myöntää niille, jotka tämän laatuista helpotusta
eniten tarvitsivat. Maaherrojen huoleksi annettiin tämän tehtä-
vän suorittaminen. Samalla määrättiin, että verovapautta oli an-
nettava ainoastaan niille taloille, jotka olivat sodan aikana kärsi-
neet vaurioita. Tällöin oli erikoisesti otettava huomioon, missä
kunnossa tila oli v. 1721 sodan loppuessa.¹⁸⁾

Todennäköisesti tähän päätökseen nojaten Turun ja Porin lään-
nin maaherra Yxkull antoi v. 1724 alaisilleen kruununvoudeille
määräyksen toimittaa ensi tilassa sellaisten sodan kestäessä rap-
peutuneitten talojen (förlamade och ruinerade hemman) tarkas-
tuksia, jotka voivat tulla kysymykseen vapaavuosia jaettaessa.

¹⁷⁾ E. m. valituskirjelmä kuninkaalle 16. 11. 1722. Läntisen komissionin
asiapaperit. Skrifvelser till actor. R. V. A.

¹⁸⁾ Schybergson, m. t. S. 43.

Talonkatselmuksen jälkeen asianomaisen kihlakunnanoikeuden oli annettava lausuntonsa siitä, kenelle verohelpotusta sen mielestä oli myönnettävä. Tämän ehdotuksen perusteella antoi maaherra siten lopullisen ratkaisunsa. Siinä tapauksessa, että anomukseen suostuttiin, kruununvoudin oli vapautettava ne tilat vuosien 1722 ja 1723 kruunun ylimääräisten verojen suorittamisesta. Kehoittipa maaherra viranomaisia »olemaan ankarammin vaatimatta vakinaisiakaan veroja niiltä, jotka elivät suurimmissa vaikeuksissa.»¹⁹⁾

Yksityiskohtaisia tietoja maaherran myöntämien vapaavuosien määrästä ja niiden täytäntöönpanosta emme ole tavanneet. Ainoastaan eräässä kirjeessään Yxkull ohimennen mainitsee antaneensa vapaavuosia useille (åthskillige) tiloille. Samassa yhteydessä hän viittaa myös siihen, että muutamille läänin asukkaille oli myönnetty ainakin osittainen vapautus v. 1724 verojen suorittamisesta.²⁰⁾ Tarkempien tietojen puuttuessa on vaikeata päätellä, mikä vaikutus maaherran toiminnalla oli. Mutta todennäköisesti sen merkitys oli vähäinen, vaikka maaherra ilmoittikin antaneensa vapaavuosia useille tiloille, sillä ensiksikin on otettava huomioon, että Yxkull lopetti verohelpotuksen myöntämisen saatuaan v. 1724 alussa kuulla, että Suomeen oli odotettavissa erikoinen tutkijakomissioni, jonka tehtäviin kuului m.m. verotuskysymyksen lopullinen ratkaiseminen.²¹⁾

Myöhemmin kävi myöskin selville, että viranomaiset olivat useasti ehdottaessaan ja myöntäessään vapaavuosia menetelleet hyvin mielivaltaisesti ilman mitään varmoja perusteita, herättäen tällä tyytymättömyyttä kansan keskuudessa.²²⁾ Vaikka Yxkullkin

¹⁹⁾ Yxkullin kirje Läntiselle komissionille 19. 2. 1725. Lääninkonttorin konseptikirja v. 1725. T. M. A.

²⁰⁾ Yxkullin kirje läntiselle komissionille 17. 6. 1725. Lääninkonttorin konseptikirja v. 1725. T. M. A.

²¹⁾ E. m. kirje läntiselle komissionille 17. 6. 1725.

²²⁾ Schybergson, m. t. S. 43.

kehoitti kihlakunnanvoutreja kohtelemaan veronmaksajia lempeästi sekä myöntämään köyhimmille maksujen pidennystä, niin nämä käyttäytyivät määräyksistä huolimatta monella paikkakunnalla hyvinkin tylästi, vaatien kansalta itselleen kaikenlaisia etuoikeuksia ja lisämaksuja, siten antaen aihetta moniin valituksiin. Mikäli siis jotkut saivat vapautuksen kruunun ylimääräisten verojen suorittamisesta pariksi vuodeksi, niin he kuitenkin joutuivat tuntemaan sekä lakimääräysten että muitten maksujen taakan hartioillaan, sillä myönnetty huojennus vapautti vapaavuosia saaneet vain osasta veronmaksuvelvollisuudesta. Tätä kysymystä ei näinollen vielä maaherrojen toiminnan kautta oltu ratkaistu.

Edellä on mainittu, miten Etelä-Satakunnan väestön taholta v. 1722 loppupuolella pyydettiin kuningasta lähettämään Suomeen muutamia kokeneita miehiä, joitten piti myöntää vapaavuosia niitä tarvitseville. Vuoden 1723 valtiopäivillä, joilla oli esillä useita Suomea koskevia asioita, maamme kolmen eteläisen läänin talonpoikaissäädystä olevat edustajat anoivat, että säädyt asettaisivat puolueettomista miehistä kokoonpannun komissionin tutkimaan virkamiesten väärinkäytöksiä sekä ison vihan aikana että sen jälkeen, määräämään näille rangaistukset sekä siten parantamaan kansan tilaa. Säädyt suostuivatkin tähän pyyntöön lisäten komissionin valtuuksia sillä, että kaikki Suomea koskevat taloudelliset, hallinnolliset ja sotilaalliset kysymykset joutuivat sen ratkaistaviksi. Tehtävän laajuuden vuoksi asetettiin kaksi komissionia, toinen läntistä, toinen itäistä Suomea varten.

Puheenjohtajaksi läntiseen komissioniin, jonka toimialueen muodostivat Turun ja Porin sekä Hämeen läänit, lupautui useiden kieltäytymisien jälkeen v. 1724 lopulla Götan hovioikeuden presidentti Germund Cederhielm. Hänen suosituksestaan ja ehdotuksestaan nimitettiin sen jäseniksi ylisotakomissaari Johan Nigrell ja Turun hovioikeuden asessori Lauri Ehrenmalm, koska he olivat

maan oloihin perehtyneitä ja osasivat kansan kieltä sekä yleiseksi syyttäjäksi Götan hovioikeuden kanslisti Carl Gustaf Nordberg, joka myöhemmin aateloitiin nimellä Löwenhielm. Komissionin työn helpottamiseksi määrättiin, että paikallisesta väestöstä oli kahden edustajan kustakin säädystä osallistuttava sen istuntoihin.²³⁾ Koska työn alkaminen oli jo pahasti viivästynyt, lähetettiin Nordberg edeltäkäsän Suomeen valmistelemaan komissionin toimintaa. Hän saapui Turkuun tammikuun 5 p:nä 1725 hyvin vaikean matkan jälkeen ja aloitti täällä heti työskentelynsä. Nordberg kääntyi ensiksi läänien eri viranomaisten puoleen tiedustellen näiltä lähinnä maamme talouselämää koskevia seikkoja. Sittemmin hän kävi Turun ja Porin läänin eri pitäjissä saadakseen omakohtaisen käsityksen kansan vaikeuksista sekä sen mielialasta ja toivomuksista. Tällä matkallaan Nordberg neuvotteli myös useitten Satakunnan pitäjien väestön kanssa. Näissä tilaisuuksissa hän halusi olla kahdenkesken kansanmiesten kanssa, kehoittaen paikalla olleita virkamiehiä poistumaan joksikin ajaksi, että väestö saisi vapaasti kertoa vaikeuksistaan. Nordberg antoi myös asukkaille neuvoja, miten eri asioissa oli meneteltävä käännyttäessä maahan saapuvan komissionin puoleen.²⁴⁾

Nordbergin valmistelut helpottivat huomattavasti läntisen komissionin toimintaa, joka alustavasti alkoi kesäkuun 8 p:nä, mutta

²³⁾ Cederhielmin kirje kuninkaalle **20. 5. 1725**. Läntisen komissionin asiapaperit. Bref till K. M. R. V. A. Alanen, m. t. S. **110—112**.

²⁴⁾ Loimaalla Nordberg oli maalisk. **17 p:nä 1725**; matkusti Tampereen kautta Karkkuun, jossa Karkun, Mouhijärven, Hämeenkyrön ja Ikaalisten pitäjäläiset olivat koolla maaliskuun **29** ja **30 p:nä**. Huhtikuun alussa hän kävi Tyrväässä ja Huittisissa. Poriin saapuivat Kokemäen, Ulvilan, Merikarvian ja Luvian ja »Eurajoelle sen sekä Euran, Säkyvän, Köyliön ja Yläneen edustajat. Raumalla hän neuvotteli huhtik. **15 p:nä** lappilaisten kanssa. Nordbergin kirje komissionille **12. 6. 1725**. Läntisen komissionin asiapaperit. Skrifvelser till actor. R. V. A., Nordbergin kirje Yxkullille **6. 3. 1725**. Läntisen komissionin asiapaperit. Skrifvelser till actor. R. V. A.

varsinaisesti vasta saman kuun 21 p:nä, jolloin säätyjen edustajat yhtyivät komissioniin. Se työskenteli aluksi Turussa, jonne lähipitäjien asukkaat oli kutsuttu määräpäivänä kuultaviksi, siirtyi v. 1726 alussa Hämeenlinnaan, josta huhtikuussa matkusti Tammerkoscalle. Täällä komissionin puheille saapuivat m.m. Ylä-Satakunnan alisen kihlakunnan edustajat. Hämeenlinnasta se siirtyi kesällä Poriin, joka oli määrätty Ala-Satakunnan kihlakunnan edustajien kokoontumispaikaksi, ja jatkoi täältä matkaansa Turkuun. Läntisen komissionin työskentely päättyi huhtikuussa v. 1727 Tukholmassa, jonne se Ahvenanmaan kautta saapui vuoden 1726 lopulla. Liikkuessaan läntisessä Suomessa komissioni sai havaita, miten täällä erikoisesti kaivattiin verohelpotusta. Niinpä Kokemäen, Ulvilan ja Euran pitäjien asukkaat anoivat vapautusta kontribution suorittamisesta. Eurajokelaiset taas pyysivät papinmaksujen alentamista.²⁵⁾ Sen tärkeimmäksi tehtäväksi muodostuikin kansan aineellisen hädän lieventäminen ja sen veronmaksukyvyyn parantaminen lähinnä verohelpotuksen ja elinkeinoelämän elvyttämisen avulla. Komissionin hallitukselta saamissa toimintaohjeissa oli määrätty yleiset noudatettavat suuntaviivat.

Työskentely asiassa, jossa valtiovallan ja veronmaksajien edut kävivät ainakin jossain määrin ristiin, oli tietenkin hyvin vaikeata ja arkaluontoista. Senvuoksi läntinen komissioni jo heti alussa määritteli ne periaatteet, joiden mukaan huojennusta veronmaksussa annettaisiin. Ensiksi oli pidettävä silmällä valtiovallan etua ja oikeuksia, toiseksi kaikessa toiminnassa oli noudatettava asetuksia ja annettuja määräyksiä sekä kolmanneksi huolehdyttävä siitä, että varsinainen kansa, joka valtiopäivillä monella tavoin oli valittanut vaikeuksistaan, saataisiin huomaamaan, miten sille on annettu kaikki mahdollinen apu sekä tehty oikeutta, niin että väestön

²⁵⁾ Komissionin pöytäkirja 19.8.1726. Läntisen komissionin asiapaperit R.V.A.

ei tarvitsisi valittaa tämän saman asian vuoksi toista kertaa.²⁶⁾ Ensimmäinen kohta toteutettuna merkitsi sitä, että valtiolta mahdollisimman pian saisi verotulonsa kohoamaan entiselleen. Tämä voitaisiin komissionin mielestä saavuttaa vain siten, että kansan veronmaksukykyä parannettaisiin kohottamalla sen elintasoja ja helpottamalla sen toimeentulomahdollisuuksia.

Hallituksen taholta kuitenkin vaadittiin, että komissioni myöntäisi mahdollisimman lyhyeksi ajaksi vapautuksia veronmaksuvelvollisuudesta, siis antaisi hyvin niukkakätisesti vapaavuosia.²⁷⁾ Hallituksen tarkoituksena oli tietenkin huolehtia siitä, etteivät valtion verotulot pienenesi näinä vuosina liiaksi. Komissioni ei kuitenkaan toiminut täysin tässä hengessä, vaan asettui usein hyvin päättäväisesti puoltamaan väestön etuja. Tähän vaikuttivat lähinnä ne omakohtaiset havainnot, joita sen jäsenillä oli tilaisuus tehdä liikkeessaan eri paikkakunnilla. Komissioni kirjoittikin hallitukselle, ettei se voi vaieten sivuuttaa niitä kärsimyksiä, joitten alaisina täällä läntisessä Suomessa silloin elettiin, sillä monasti oli jouduttu toteamaan, miten talonpoikaisväestön täytyi tyhjin käsin ryhtyä kunnostamaan sodan aikana hävitettyjä tai rappeutuneita talojaan, ilman riittävää siemen- ja leipäviljaa, ilman karjaa ja vetojuhtia. Näissä oloissa komissionin mielestä oli mahdotonta muulla tavoin menetellä, kuin myöntää niin monta vapaavuotta, että niiden turvin kävisi mahdolliseksi talon kunnostaminen ja elämän jatkaminen. Jollei otettaisi ollenkaan huomioon kansan välttämätöntä tarvetta ja suurta hätää, jouduttaisiin siihen, että monien olisi pakko lähteä kotoaan mieron-tielle ja tästä kärsisi myös valtion etu.²⁸⁾

²⁶⁾ Komissionin kirje kuninkaalle 18.10.1725. Läntisen komissionin registratuura. R. V. A.

²⁷⁾ E. m. komissionin kirje kuninkaalle 18. 10. 1725.

²⁸⁾ Komissionin kirje kuninkaalle 7.1.1726. Läntisen komissionin asia-paperit. Bref till K. M. R. V. A.

Hallituksen ja läntisen komissionin välillä syntyi vielä erimielisyyttä siitäkin, mistä maksuista vapaavuosia saaneet vapautettaisiin niiden kestäessä. Edellinen oli alussa jyrkästi sitä mieltä, että kruunukymmenykset oli suoritettava kaikesta huolimatta valtiolle. Komissioni taas puolusti sitkeästi omaa mielipidettään, jonka mukaan verohelpotuksesta ei olisi mitään hyötyä, jollei myös kruunukymmenyksiä otettaisi niiden maksujen joukkoon, joita ei tarvitsisi suorittaa vapaavuosien aikana. Lopuksi se ei katsonut voivansa olla hallitukselle ilmoittamatta, miten jo eräät köyhimmät suunnittelivat vakavissaan muuttoa Venäjälle, kuten komissioni oli usealta taholta kuullut. Tämän estämiseksi oli välttämättömästi huojennettava kansan verokuormaa niin paljon kuin suinkin.²⁹⁾ Vihdoin hallitus suostuikin siihen, että vapaavuosia saaneitten ei tarvinnut maksaa kruunukymmenyksiä vuoteen 1726 saakka, mutta senjälkeisiä vuosia ei tämä helpotus enää koskenut.³⁰⁾

Komissionin käyttämä menettelytapa tutkittaessa vapaavuosia pyytäneitten anomuksia oli suunnilleen sama, jota jo maaherrat olivat käyttäneet edellisinä vuosina, sillä erotuksella vain, että nyt komissioni lopullisesti ratkaisi anomukset, joihin oli liitettävä viranomaisten tekemä selostus talonkatselmuksesta, sekä kihlakunnanoikeuden ja maaherran lausunnot ja ehdotukset vapaavuosien määrästä.

Viranomaiset osoittivat toiminnassaan kuitenkin suurta horjuvaisuutta. Samankokoisten tilojen kunnostamiseksi toiset ehdottivat 3000 ja toiset vain 700 kuparitaalaria.³¹⁾ Tämä johtui ilmeises-

²⁹⁾ Komissionin kirje kuninkaalle 27.5.1726. Läntisen komissionin registratuura. R. V. A.

³⁰⁾ Komissionin kirje maaherroille 7.3.1726. Läntisen komissionin registratuura. R. V. A.

³¹⁾ Komissionin kirje kuninkaalle 18.10.1725. Läntisen komissionin registratuura. R. V. A.

ti siitä, etteivät virkamiehet tunteneet tarpeeksi hyvin asetuksia ja annettuja määräyksiä eivätkä yleensä olleet vastuunalaisen tehtävänsä tasalla. Komissioni tarkasti senvuoksi jokaisen anomuksen kansan komissionissa olevien paikallisten edustajien avulla ja senjälkeen vasta teki päätöksensä noudattaen tässä erikoista tarkoin harkittua menettelyä.

Komissioni otti ensiksikin selon siitä, kuinka monta välttämättöntä rakennusta kunkin tilan yhteydessä tuli olla, ennenkuin sillä voitiin asua ja harjoittaa maanviljelystä. Tämän jälkeen arvioitiin kuinka korkeiksi tilan rakennuskustannukset silloisissa oloissa nousivat. Tällöin todettiin, että kokonaisen tilan, siis talonpoikaistalon, rakentaminen tulisi maksamaan n. 600 kuparitaalaria, jos rakennusaineet voitiin saada korvauksetta jostakin läheisestä metsästä, mutta siinä tapauksessa, että puut oli ostettava muualta, tarvittiin 100 tai korkeintaan 200 taalaria lisäksi. Pitäen tätä lähtökohtanaan komissioni määräsi vapaavuodet siten, että tila, jonka kaikki rakennukset oli tuhottu ja joiden rakentamiseen siis meni 6—800 kuparitaalaria, sai 4 vapaavuotta alkaen vuodesta 1722 ja lisäksi peltojen viljelyskuntoon saattamiseksi 2 vuoden verovapauden, joten korkein määrä oli 6 vuotta. Niille tiloille, joiden rakennukset olivat osittain säilyneet tai pellot ison vihan jälkeen edes jonkin verran viljeltävässä kunnossa, annettiin 3—5 vapaavuotta. Muutamat saivat vain 1 tai 2 vuoden vapautuksen veronmaksuista. Eräille harvoille tiloille suotiin yli 6 vuoden verovapaus, mutta nämä olivatkin ikimuistoisista ajoista asti autioina olleita tiloja, joille sodan jälkeen koetettiin saada uudet asukkaat. Komissioni arvioi ensiksi siis kunkin tilan puutteellisuudet rahassa, vertasi näin saatua summaa tilasta maksettavaan veroon, sekä sen perusteella määräsi omistajalle tarpeellisiksi katsomansa vapaavuodet. Yleensä se pyrki lyhentämään kihlakunnanoikeuden ja maaherran ehdottamaa verovapautta, menemättä kuitenkaan siinäkään lialli-

suuksiin, vaan koetti ottaa huomioon, kuten on jo osoitettu, väestön oikeutetut vaatimukset ja tarpeet.³²⁾ Useat henkilöt anoivat komissionilta korvausta myös menetetystä irtaimistosta tai rauhan aikana tuhoutuneesta omaisuudesta, mutta sitä ei kuitenkaan annettu, sillä määräysten mukaan koski myönnettävä verovapaus ainoastaan sodan kestäessä tuhoutunutta kiinteätä omaisuutta. Vielä on huomattava, että vapaavuosista huolimatta oli jokaisen verovelvollisen suoritettava manttaali-, kihlakunnantuomari- ja laamannirahat sekä papinmaksut, n.s. papinkolmannes.³³⁾ Verovapaus ei siis ollut täydellinen, mutta nämä suoritukset olivat kuitenkin suhteellisen pienet verrattuna koko veromäärään, joten tämä helpotus oli sentään tuntuva huojennus veroa maksavalle kansalle.

Läntinen komissioni joutui ratkaisemaan useita tuhansia vapaavuosianomuksia, joista osa syystä tai toisesta kuitenkin hyljättiin. Turun ja Porin läänin kolmesta pohjoisesta kihlakunnasta jätettiin sille yhteensä 1813 hakemusta, joista 729 oli Ylä-Satakunnan ylisestä, 689 alisesta ja 393 Ala-Satakunnan kihlakunnasta.³⁴⁾ Talojen lukumäärä kahdessa viimeksimainitussa oli: 1571 taloa edellisessä ja 999 jälkimmäisessä, joten hakijoitten suhteellinen luku oli niissä suunnilleen yhtä korkea, n. 40 %. Läntinen komissioni laati työstään erikoisen luettelon, johon merkittiin vapaavuosia anoneet ja niitä saaneet tilat ja niiden silloiset omistajat sekä millä perusteella ja kuinka pitkäksi ajaksi verovapautta oli myönnetty.³⁵⁾ Suurin osa siitä on tallella, joten tästä luettelosta voi-

³²⁾ E. m. komissionin kirje kuninkaalle 18. 10. 1725.

³³⁾ Komissionin kirje kuninkaalle 20. 7. 1725. Läntisen komissionin asia-paperit. R. V. A.

³⁴⁾ Komissionin loppukertomus. Underdånig slutberättelse tili Konung. Aspel. Sami. Hft. IX. folio 35. S. V. A.

³⁵⁾ Förteckning på de Krono och Skatte samt Frälse hemman som någon Frijhet erhållit hafwa åren 1722—26. T. M. A.

daan yksityiskohtaisesti seurata komissionin työtä ja sen tuloksia eri paikkakunnilla. Satakunnan pitäjissä annettiin vapaavuosia seuraavasti:

Ala-Satakunnan kihlak. pitäjät	Talojen lukumäärä	Vapaavuosia hakeneita taloja	%	Myönnettyjen vapaavuosien lukumäärä								Hyljät- tyjä	Vapaavuosia saaneitten lukumäärä	%
				8v. 7 v.	6 v.	5v.	4v.	3v.	2v.	1 v.				
Uvila	252	92	36,5	5	11	17	10	16	18	8	7	85	33,7	
Ko'kemäki	189	126	66,6		7	6	18	23	35	20	17	109	57,7	
Eura	226	62	27,4		4	9	9	9	25	4	2	60	26,5	
Eurajoki	126	67	53,2	1	2	4	11	15	12	14	8	59	46,8	
Lappi	206	46	22,3	1	2	13	13	9	4	1	3	43	20,9	
Yhteensä Ala-Satak.	999	393	41,2	1	6	26	49	61	72	94	47	356	35,6	
Ytä-Satak. alisen kihlak. pitäjät														
Huittinen	300	93	31,0	1		1	4	9	17	28	21	81	27,0	
Loimaa	307	143	46,6		10	11	14	10	30	38	30	113	36,8	
Tyrvää	262	152	58,0		2	9	5	24	27	39	22	128	48,8	
Karkku	155	59	38,5		1	10	2	9	9	6	7	52	33,5	
Mouhijärvi	157	77	49,0		2	1	2	7	6	12	22	52	33,1	
Hämeenkyrö	180	60	33,3		4	6	7	4	7	12	12	52	28,9	
I Ikaalinen	210	105	50,0		1	4	3	9	12	17	35	81	38,6	
Yhteensä Ylä-Sat. alisessa kihlak.	1571	689	43,2	1	10	41	34	76	88	144	165	559	35,6	
Yhteinen summa	2570	1082	42,2	2	16	67	83	137	160	238	212	915	35,6	

Molemmissa kihlakunnissa oli vapaavuosia saaneitten prosenttiluku tarkalleen sama, Hakijoita oli Ytä-Satakunnan alisessa

osassa suhteellisesti jonkin verran enemmän kuin Ala-Satakunnassa, jossa taas hyljättyjä oli vastaavasti vähemmän. Niiden prosenttiluku ei noussut kummassakaan kihlakunnassa yli kymmenen. Vain harvoille taloille myönnettiin yli 6 vuoden verovapaus, enimät vapaavuodet olivat 2—4 vuoden pituisia. Eri pitäjistä sai Kokemäki eniten nauttia verohuojennuksesta, siellä nim. annettiin yli puolelle kaikista taloista vapaavuosia. Kokemäellä olikin vihollinen hävityksillään saanut suuria tuhoja aikaan, kuten alussa on osoitettu. Näiden vapaavuosien lisäksi saivat myös ratsutilalliset vapautuksen ratsumiehenpidosta joiksikin vuosiksi, mutta heille myönnettyjä vapaavuosia ei ole tähän luetteloon merkitty.

Läntisen komissionin tekemät lukuisat ehdotukset maan vaurastuttamiseksi koskivat useimmiten kauppaa ja teollisuutta, mutta maatalouden edistämistäkään ei unohdettu. Mainittakoon vain, että komissionin toimesta ryhdyttiin perustamaan läntiseen Suomeen viljamakasiineja, joista katovuosina jaettiin hyvinä vuosina koottua siemenviljaa sitä tarvitseville maanviljelijöille. Sekä Ylä-Satakunnan alisen että Ala-Satakunnan kihlakunnan väestö suostui tällaisten makasiinien rakentamiseen ja ainakin Huittisten, Lavian ja Punkalaitumen asukkaat tekivät erikoisen sopimuksen, jonka mukaan mahdollisimman pian oli ryhdyttävä pitäjänmakasiinin perustamiseen.³⁶⁾

Kun useat komissionin ehdottamat uudistukset toteutettiin vasta vuosien perästä, jolloin niiden seuraukset alkoivat näkyä, niin vapaavuosien vaikutus rupesi tuntumaan luonnollisesti heti niiden myöntämisestä lähtien. Näistä johtunut hyöty koitui lähinnä maata viljelevän talonpoikaisluokan hyväksi, jonka aseman helpottamisessa niillä on täytynyt olla merkittävä sija. Maan pääelinkeino, maatalous alkoikin vähitellen toipua ison vihan aikaisista

³⁶⁾ Komissionin pöytäkirja 4. 5. 1726.

vammoista. Kansan toimeentulomahdollisuudet paranivat, elintaso rupesi vähitellen nousemaan ja hyvinvointi palaamaan hävitetyille seuduille. Tämän toteennäyttämiseksi on tässä yhteydessä rajoitettava vain pariin esimerkkiin.

Ensiksi on pantava merkille, miten autiotilojen luku säännöllisesti Turun ja Porin läänissä vuosi vuodelta vähenee: v. 1722 oli niitä ollut hyvän joukon toistatuhatta, v. 1726 oli luku jo supistunut 560:een ja v. 1731 oli enää 320 autiona olevaa taloa.³⁷⁾ Maan väkiluku alkoi myös vähitellen kohota, kun syntyväisyys lisääntyi. Syntyväisyyden kasvua osoittaa m.m. se, että Eurassa syntyi v. 1719 153, v. 1724 230 ja v. 1729 270 lasta.³⁸⁾ Väkiluvun nousuun viittaa vielä sekin, että Kokemäellä oli v. 1722 1116 täysi-ikäistä henkilöä, mutta v. 1729 jo 1400.³⁹⁾ Koko läänin asukasluvussa tapahtui myös voimakasta nousua. V. 1724 oli manttaaliluetteloihin merkitty 39.639 ja v. 1731 46.093 henkeä.⁴⁰⁾

Vuosi 1727 merkitsi huomattavaa käännekohtaa ison vihan jälkeisissä vaikeissa oloissa. Silloin voidaan katsoa paremman, valoisamman ajan alkaneen. Raskaimmat vuodet olivat ohi. Kansan tilan helpottumiseen oli läntinen komissionikin osaltaan vaikuttanut. Erikoisesti myönnettyjen vapaavuosien kautta oli maata viljelevä väestö saanut sen hengähdysajan, jota se toipuakseen kiipeästi kaipasi. Tuskin liioitellaan, kun väitetään, että niiden ja myös hallituksen myöntämän siemen- ja leipäviljan avulla pelastettiin suuri osa maan talonpoikaisväestöstä varmalta tuholta, joka sitä näinä vuosina monelta taholta uhkasi.

³⁷⁾ Schybergson, m. t. Ss. 51 ja 136.

³⁸⁾ G. J. Lindström, Beskrifning öfwer Eura socken. Suomi, 1849. Helsingfors 1850. S. 130.

³⁹⁾ J. A. Lindström, m. t. S. 298

⁴⁰⁾ Schybergson, m. t. S. 136.

Rauman kirkkoherrakuntaa koskevia muistiinpanoja.

Kirjoitti vv. 1855—1857 *Fr. Mauritz Ljungberg.*

Suomensi ja julkaisi Aina Lähteenoja.

Rauman kirkonarkistossa olevaa kirkkoherra Frans Mauritz Ljungbergin käsikirjoitusta, *Anteckningar om Raumo Pastorat*, ovat useat Rauman olojen tutkijat käyttäneet lähteenään, mutta koska se ruotsinkielisenä on jäänyt paikkakuntalaisille ja laajemmalle yleisöpiirille tuntemattomaksi, lienee sen suomentaminen ja julkaiseminen Satakunta-sarjassa paikallaan. Frans Mauritz Ljungberg oli Rauman kirkkoherrana vv. 1844—1886. Alkaessaan kirjoittaa kyseessäolevia muistiinpanoja maaliskuussa 1855 hän oli siis ollut jo vuosikymmenen seurakunnan esipappina ja Eurassa syntyneenä muutenkin perehtynyt paikkakuntaan. Muistiinpanojensa johdannoksi hän jäljensi toistakymmentä Rauman kaupungin ja Rauman pappilan vanhoja etu-oikeuksia koskevaa asiakirjaa, jotta ne säilyisivät yhtenä niteenä tuleviin aikoihin ja olisivat tarvittaessa vaivattomasti saatavissa. Itse muistiinpanojen sisällys on seuraava:

Rauman kirkkoherrakunta.

Sijaitsee 60° 54' leveyttä ja 39° 56" pituutta. Sitä rajoittaa pohjoisessa Eurajoen, idässä Lapin ja Laitilan ja etelässä Pyhämaan pitäjä sekä lännessä Pohjanlahti. Sen pituus pohjoisesta etelään eli Eurajoen pitäjän rajalta Pyhämaan pitäjän rajaan on 2 penikulmaa eli 20 virstaa ja sen mittavin leveys Lapin pitäjän ra-

jalta Aikon luotoon on lähes yhtä suuri. Rauman kirkkoherrakunnan muodostavat Rauman kaupunki- ja maaseurakunta, jotka kumpikin ovat erillisiä seurakuntia, niin että kummallakin on täysin itsenäinen kirjanpito.

Rauman kirkkoherrakunnan tilastotaulukoista ilmenee, että kaupunki- ja maaseurakunta laskettiin samoihin taulukkoihin vielä v. 1775. Mainittuna vuonna oli kuolleita 105, syntyneitä 90 ja vihittyjä (pareja) 32. Mutta vuodesta 1776 lähtien on kummastakin seurakunnasta laadittu erillinen tilasto ja se osoittaa viimeainittuna vuonna kaupunkiseurakunnassa olleen syntyneitä 45, kuolleita 29 ja vihittyjä (pareja) 13 ja maaseurakunnassa syntyneitä 36, kuolleita 22 ja vihittyjä (pareja) 7. Väkilukutaulukko on vuodelta 1775 laadittu erikseen kummastakin seurakunnasta osoittaen kaupunkiseurakunnassa olleen sinä vuonna miehiä 673 ja naisia 699, yhteensä 1392 ¹⁾ ja maaseurakunnassa miehiä 575 ja naisia 580 eli yhtenä 1155 henkeä. Vuodelta 1793 on Turun lääniin kuuluvasta Vermuntilan kylästä olemassa eri taulukko ja mainittuna vuonna oli siellä syntyneitä 10, kuolleita 1 ja vihittyjä 2 (paria). Mainitun kylän asukasluvusta on useana seuraavanaikin vuonna laadittu erillinen väkilukutaulukko, sillä tämä kylä kuului Turun lääniin muun maaseurakunnan kuuluessa Porin lääniin. Mutta vuodelta 1798 on jälleen olemassa yhteinen väkilukutaulukko kaupunki- ja maaseurakunnasta, samoin erillinen taulukko Vermuntilan kylästä. Vuodesta 1802 lähtien on laadittu kummastakin seurakunnasta eri kuolevaisuus- ja viisivuotistaulukko, samoin Vermuntilan kylästä, josta viimeinen taulukko on vuodelta 1811.

Rauman kirkkoherrakunnan varhaisimmat vaiheet ovat peittyneet täydelliseen pimeyteen. V. 1682 kaupunginpalossa, jossa koko kaupunki tuhoutui, paloi luultavasti koko luostarin arkistokin, niin että nykyisin on kipeä puute tärkeistä historiallisista ja kirkkohistoriallisista todistuskappaleista, vanhoista esivallan säädöksistä ja muista asiakirjoista. Vanha perimätieto kertoo Sorkan ja Voiluodon kylien olleen ensimmäisiä seutuja, jonne asettui asukkaita asumaan ja etenkin Sorkan kyläläisten kerrotaan olleen varsin suuria ja rotevia kooltaan ja tummaverisiä näöltään. Sorkan kylä on saanut nimensä kapeasta alanteesta, jota pohjoisen ja etelän puolelta rajoittavat korkeat vuoret, niin että paikalle saapuneiden uudisasukkaiden kerrotaan huudahtaneen: »On hän täsä Sorkan sia.» Luultavasti vesi on muinoin peittänyt koko sen laakson, joka ulottuu Sorkan rannasta maantielle asti, noin 2 virstaa Eurajoen pitäjään kuuluvan Taipaleen kylän tällä puo-

¹⁾ Pitää olla 1372. Suom. muistutus.

Ien. Sorkan kylää lienee ennen vanhaan pidetty kirkkoherrakunnan huonoimpiin asumapaikkoihin kuuluvana päättäen vieläkin paikkakunnalla käytetystä vanhasta sananlaskusta: »Kaikis näis olla, Sorkas ja Kollas ja vaivaisis Vasaraisis!» Mutta nykyisin on Kolla kenties kirkkoherrakunnan vaurain kylä, vaikka sen luonto on vuorista ja karua. Vasaraisten kylä ansaitsee vieläkin mainesanansa Vaivainen Vasarainen ja on hiekkaisen ja huonon maanlaatunsa takia maanviljelijälle nykyisin kirkkoherrakunnan epäedullisin kylä. — Voiluodon kylää nimitetään vanhimmissa asiakirjoissa Voidenluodoksi ja se osa kylää, jossa nykyisin on Perolan ja Isak Hakunin talot, on luultavasti vanhimpina aikoina ollut luotona.

Onkin luultavaa, että Sorkan ja Voiluodon kylät tai niiden seudut ovat kirkkoherrakunnasta tulleet ensimmäisinä asutuiksi, sillä nämä kylät sijaitsevat kalarikkaiden vesireittien varsilla, jotka ovat houkutelleet uudisasukkaita asettumaan läheisyyteensä, koska sen ajan ihmiset elivät pääasiallisesti kalastuksella. Mutta on varmaa, ettei mainitulla perimätiedolla ole myöskään mitään muuta perustetta.

Luonnollisesti kirkkoherrakuntamme rannikkoseudut ovat entisaikoina olleet aivan toisennäköisiä kuin nykyisin. Niinpä suuri Nurmesluoto on muutamia satoja vuosia sitten ollut vähintään neljänä pienempänä luotona. Sen pohjoisimman niemen on Korrkarin kohdalla eroittanut Nurmeksen maasta kapea salmi, samaa todistaa sekin seikka, että Aikon luoto on, kuten nähdään vanhoista asiakirjoista, kuulunut vanhastaan Rauman pappilalle ja Aikon maata nimitetään erilliseksi luodoksi, jommoinen se luultavasti on silloin ollutkin. Samoin on ollut Nurmesluodon eteläisenkin niemen eli Pihluksen torpan seudun laita, sen on luultavasti leveämpi salmi eroittanut Nurmeksestä. Saatamme niinkään pitää varmana, että sanotun Nurmesluodon itäisin niemi eli n.k. Hevoskarran maa on ollut erillinen luoto. Sadan vuoden perästä saattaa samaisen Hevoskarran ja mannermaan välinen salmikin jo olla niin mataloitunut, että siitä töin tuskin pääsee pienehköllä veneelläkään kulkemaan. Meriveden ollessa matalalla on jo nykyisinkin vaikea kulkea siitä suuremmalla, lastissa olevalla veneellä. Tiedetään varmasti vielä hiljakkoin pienen salmen eroittaneen Omenapuumaan ja Taipelmaan toisistaan, mutta nykyisin Taipelmaa on yhtenäinen. Luultavasti on Haapasaaressa Sorkan lahteen ulottuva alanne muinoin ollut veden peittämä ja silloin Taipelmaakin on ollut erillään mantereesta.

Vielä nytkin kerrotaan, ettei ole kulunut täyttä sataa vuotta siitä, kun noin 200 sylen päässä kirkosta pohjoiseen sijaitsevassa pappilan sikohaassa vedettiin kalanuottaa ja haassa olevaan

kalliontörmään oli hakattu renkaita, joihin veneet kiinnitettiin. Tätä kerrotaan varmana asiana. Mutta varsin uskomattomalta kuulostaa kertomus, että aluksen jätteitä on vielä hiljakkoin tavattu Uotilan kylän itäpuolella olevalta vuorelta. Varmaa on ja sen tietävät monet vielä elossa olevat henkilöt, ettei 50—60 vuotta sitten eli kuluvan yhdeksänentoista vuosisadan alussa ollut olemassa vielä vakainaista maantietä kaupungista satamaan¹⁾, vaan tavarat kuljetettiin suurilla veneillä laivasta Karin niemeen, joka on noin ½ virstan päässä kaupungista lounaaseen, ja sieltä maantietä pitkin kaupunkiin. Nykyisin on mainittu Karin lahti niin mataloitunut, että vain meriveden ollessa korkealla voidaan sitä pitkin kulkea pienillä veneillä. Viime vuosina onkin paljon pohdittu sanotun Karin lahden ja siihen laskevan Raumanjoen ruoppausta, koska siten voitaisiin päästä itse kaupunkiin asti. Toivotaan siten voitavan edistää meritse saapuvien tavarain tuontia kaupunkiin. Yrityksestä koituisikin varmaan paljon hyötyä, mutta on hyvin kyseenalaista, korvaisiko se ruoppauksen kalliita kustannuksia, kun otetaan huomioon, ettei Rauman edustalla ole varsinaista saaristoa. On myöskin uskallettua tehdä laskelmia sen perusteella, että ahvenanmaalaiset siten saisivat tilaisuuden tulla aluksineen meidän kaupunkiimme, sillä heillä on paljon lyhyempi matka Turkuun ja Uuteenkaupunkiin ja he ovat näissä kaupungeissa tähänkin asti saaneet tavaroistaan parempia hintoja kuin Raumalla. Mutta ruoppauksesta olisi muuten ilmeisesti suurta hyötyä.

On myöskin hämärän peitossa, kuinka laaja Rauman kirkkoherrakunta on alkuaan ollut. Paikka, jossa Rauman kaupunki nykyisin sijaitsee, on ilmeisesti ollut suunnilleen kirkkoherrakunnan keskus. Itse kaupunki on alkuaan muodostunut kahdesta kylästä, nimittäin Rauman ja Lajon kylistä. Viimeksimainittu eli Lajon kylä sijaitsi Rauman joen pohjoispuolella, noin 500—600 sylvä kirkosta koilliseen. Tätä kaupunginosaa nimitetään eräässä vanhassa asiakirjassa »talonpoikain kortteliksi» ja paikkaa nimitetään vieläkin Lajoksi. Rauman kylä taas sijaitsi joen eteläpuolella, luultavasti vieläkin siellä nähtävien vanhojen kirkonraunioiden läheisyydessä. Puhutaan vielä kolmannestakin eli Nummen kylästä, jonka mainitaan sijainneen nykyisen Rauman lähellä, mutta minä en puolestani ole tavannut siitä mainintaa missään vanhassa asiakirjassa. Kaupungin lähellä on tosin paikka, jota kutsutaan Nummeksi, mutta ei ole olemassa mitään merk-

¹⁾ Mainittua satamatietä alettiin rakentaa v. 1785 ja se näkyy valmiina vuoden 1803 tullikartassa, vrt. Lähteenoja, Rauman kaupungin historia III, s. 28. Suom. muist.

kiä siitä, että se olisi koskaan ollut asuttuna. Näiden kylien ääreen kohosi paavillisena aikana seudun ensimmäinen kirkko, jota nimitettiin Pyhän Kolminaisuuden kirkoksi; se sijaitsee kaakkoon nykyisestä Raumasta. Filosofiankandidaatti Sven Mellenius mainitsee toukok. 20 p:nä v. 1772 julkaisemassaan historiallisessa väitöskirjassa: Om Sjöstaden Raumo tämän kirkon olevan vanhemman niistä kahdesta kirkosta, joista täällä on tietoja olemassa. Tämä kirkko tuhoutui v. 1639 kaupunginpalossa¹⁾, mutta sitä ympäröivää aluetta nimitetään yhä vielä Vanhaksi Kirkkotarhaksi, mikä seikka todistaa, että paikalla siis sijaitsi vanha eli vanhempi kirkko. Mutta monet ovat sitä mieltä, että nykyisin käytetty kirkko (Pyhän Ristin kirkko) on vanhempi. Ei ole olemassa mitään tietoja siitä, milloin nämä kaksi kirkkoa on rakennettu. Suomen kirkkohistoria kertoo Erik IX:n tulleen Suomeen v. 1156 mukanaan Upsalan Piispa Henrik, jonka pakanat surmasivat jo seuraavana talvena Köyliönjärven jäällä Köyliönsaaren ja Kaukoluodon välillä (emellan Kjuloholms och Kauko holmar). Vähän myöhemmin rakennettiin Röntämälle Suomen ensimmäinen kirkko. Turun tuomiokirkko ja Nousiaisten ja Mynämäen kirkot ovat epäilemättä maamme vanhimmat. Mutta ensinmainitun eli Turun tuomiokirkon tiedetään valmistuneen v. 1300. On ilmeistä, että Raumallekin alettiin rakentaa kirkkoa vähän myöhemmin, vaikkakaan ei samaan aikaan kuin edellämainittuja. Voidaan siis pitää jokseenkin varmana, että Rauman vanhempi kirkko rakennettiin hieman myöhemmin kuin Turun tuomiokirkko ja tämä otaksuma on vielä nytkin yleinen. Vähän myöhemmin perustettiin tänne luostari, jota varten nykyinen kirkkorakennus rakennettiin, se siis muodosti itse luostarin. Tämä voidaan todeta vielä nytkin siitä, että itse kirkon runko olisi ollut kirkoksi liian pieni, sillä nykyisen kirkon itäinen osa on rakennettu myöhempänä lisänä kirkkoon ja itse kirkontorni rakennettiin v. 1816. Rauman luostaria kutsutaan kaikissa vanhoissa asiakirjoissa Harmaaveljesten luostariksi ja sen omistamia tiluksia Harmaaveljesten luostarin tiluksiksi, mikä seikka todistaa, että se kuului fransiskaani- eikä dominikaaninunkeille, kuten eräät (kirjailijat) mainitsevat. Tälle luostarille on läheisten kylien täytynyt luovuttaa erinäisiä tiluksia, jotka näyttävät olleen pieniä niittyjä. Siten on Rauman pappila, jolle Harmaaveljesten luostarin tilukset monien kuninkaallisten lahjoituskirjeiden perusteella siirtyivät, saanut haltuunsa pieniä niitynlohkoja miltei kaikissa Rauman kirkkoherrakunnan kylissä,

¹⁾ Kaupunginpalo tapahtui toukok. 1 p. v. 1640. Vrt. Lähteenoja, Rauman kaupungin historia II, Rauma 1600—1721, ss. 44—45. Suom. muist.

samoin Lapin pitäjän kylissä, kuten Ylikierin, Kullanperän ja Murtamon kylissäkin. Vielä v. 1610 korjasi Rauman pappilan haltija heinän mainituissa kylissä olevilta pappilan niityiltä. Pyhämään pitäjässä ei Rauman pappilalla näy koskaan olleen mitään tiluksia, mikä seikka puolestaan todistaa, ettei Rauman kirkkoherrakunta ulottunut kauemmaksi etelään päin kuin mainitun pitäjän rajaan asti. Rauman kirkkoherrakuntaan ovat siis alunperin kuuluneet nykyiset Rauman ja Lapin seurakunnat, kunnes viimeksimainittu seurakunta Rauman kirkkoherra Gregorius Clementis Finnon aikana — hän kuoli v. 1639 — eroitettiin Rauman kirkkoherrakunnasta ja mainitun Gregoriuksen poika nimettiin Lapin ensimmäiseksi kirkkoherraksi. V. 1831 ehdottivat Rauman seurakuntalaiset taas, että Lapin seurakunta yhdistettäisiin uudelleen Rauman kirkkoherran alaisuuteen, mutta lappilaiset vastustivat tätä ehdotusta yksimielisesti ja Hänen Keisarillinen Majesteettinsa antoi anomukseen kielteisen päätöksen marrask. 21 p. v. 1831. Rauman saaristossa olevat Omenapuumaaja Rekisaari-nimiset luodot ovat entisaikoina kuuluneet Lapin pitäjään. Viimeksimainitun luodon itärannalla pidettiin vuosittain myöskin markkinoita »Pohjalaisten» kanssa.

Kirkkoja ja kirkkotarhoja.

Kuten jo mainittiin oli Raumalla entisaikaan kaksi kirkkoa, kumpikin rakennettu harmaakivestä. Vanhempi, jota nimitettiin Pyhän Kolminaisuuden kirkoksi, sijaitsi Rauman joen eteläpuolella, kaupungin kaakkois-äärellä. Tämä kirkko paloi v. 1639¹⁾, kuten kaupunkikin. Vuoteen 1816 asti olivat sen vanhat rauniot vielä korkeat ja juhlalliset, mutta kun mainittuna vuonna niistä otettiin paljon kiviä nykyisin käytetyn kirkontornin rakennusaineeksi, ovat ne nykyään (1855) aivan luhistuneet näyttäen miltei kiviröykkiöltä. Rauman seurakuntalaisten harkittua jouluk. 23 p. v. 1849 pidetyssä kirkonkokouksessa tarpeelliseksi ruveta suunnittelemaan seurakunnalle uutta hautausmaata ja syysk. 15 p. v. 1850 päätettyä hankkia rakennusaineita uuden hautausmaan kiviaitaan esittivät muutamat seurakuntalaiset, että siihen käytettäisiin vanhan kirkon raunioiden kiviä ja samalla päätettiin tiedustella kaupungin hallitukselta, mistä paikasta kaupungin mailta muuten voitaisiin ottaa kiviä sanottuun tarkoitukseen. Vastatessaan tähän tiedusteluun maistraatti kielsi ottamasta kiviä näistä raunioista eikä niihin siis silloin koskettu. Jo silloin, kun

¹⁾ Palo tapahtui toukok. 1 p. v. 1640. Vrt. Lähteenoja, Rauman kaupungin historia II, ss. 44—45. Suom. muist.

niistä otettiin kiviä kirkkotalon rakentamiseen, kerrotaan muutamien seurakuntalaisten vastustaneen raunioiden raastamista arvelen Lapin seurakunnalla olevan osuuden niihin, joten Raumalla ei ollut yksin oikeutta päättää niiden hävittämisestä. Joulu-k. 20 p. v. 1850 pidetyssä kirkkokokouksessa pyysi kaupungin nykyinen pormestari, kollegiasessori Carl Grönholm, seurakunnalta lupaa saada rakennuttaa itselleen muuratun haudan raunioiden sisäpuolelle, mikä hänelle luvattiinkin. Ei ole tietoa siitä, käyttäkö hän tätä oikeuttaan — ainakaan tähän mennessä hän ei ole vielä ryhtynyt siinä suhteessa mihinkään toimenpiteeseen.

Vanhan kirkkotarhan eteläisellä laidalla on kolme muurattua hautaa näkyvissä maan pinnan yläpuolella, yksi on tehty puusta ja kaksi kivistä. Ensinmainittu kuuluu Kortelan ratsutilan omistajalle; toiset kaksi kivistä rakennettua hautaa, jotka sijaitsevat Kortelan haudan itäpuolella, ovat nykyisin ilman omistajaa eikä niihin ole viimeisen vuosikymmenen aikana haudattu ketään. Näiden kolmen haudan itäpuolella on kivistä muurattu hauta. Se on vain puoleksi maanpinnan yläpuolella ja sitä peittää kivilaatta, jossa on seuraava hautakirjoitus: Här Hvilar Apothekaren i Raumo stad, Samuel Johan Nyberg, Född 1762, Död 1821, Ägare af Sampanala, Kartano, Kojjärvi och Stiftare af flere Vålgörehetsanstalter. Med dess Samtida och Vän Niclas Gustaf Brander, Litteratör och Landtman. Ägare af Aspö. Psalm. och Vers. 37. Hålt dig rätt, ty slikom skall på sistone väl gå. (Tässä lepää Rauman kaupungin apteekkari Samuel Johan Nyberg, synt. 1762, kuoli 1821, Sampanalan, Kartanon ja Kojjärven omistaja ja useiden Hyväntekeväisyyslaitosten perustaja, sekä hänen aikalaisensa ja ystävänsä Niclas Gustaf Brander, kirjallisuuden harrastaja ja maamies, Haapasaaren omistaja. Psalmi ja jae 37: Käyttäydy oikein, sillä senkaltaiset vihdoinkin menestyvät). Tämä on sama Nyberg, joka lahjoitti Rauman kirkkoherrakunnan köyhille seuraavat köyhäinkassan haltuun kuuluvat tilat: Sampanalan ja Kollan ratsutilat ja Ottilan ja Kojjärven maatilat. Hän kuoli 1821 ja hänen aikalaisensa ja ystävänsä Niclas Gustaf Brander valvoi hänen hautansa kuntoonsaattamista asettaen siihen edellämainitun kivilaatan hautakirjoituksineen ja vaelsi itse täällä elävien ilmoilla vielä 20 vuotta ystävänsä jälkeen, sillä hän kuoli vasta 1841, vaikka hautakirjoituksesta olisi saattanut päätellä, ettei hänkään enää kuulunut elävien joukkoon. Vieraspäikkäläinen, joka ei tuntenut asianlaitaa, vaan luki ainoastaan hautakirjoituksen, ei tietenkään voinut muuta ajatella kuin että Branderkin jo lepäsi siinä hautakivien alla. Noin 15:n kyynärän etäisyydessä tästä haudasta länteenpäin on myöskin muudan hauta, jota ei sovi unohtaa. Ilvanin Pientenlastenkoulun varoilla

pystytettiin siihen muutama vuosi sitten hautakivi. Sen alla lepää tässä kaupungissa toimivan Ilvanin Pientenlastenkoulun perustaja, kappalainen ja autuaasti nukkunut varakirkkoherra Gustaf Ilvan.

Mainitun vanhemman eli vanhan kirkon kellotapuli on aikoinaan sijainnut n. 100:n kyynärän päässä nykyisistä kirkonraunioista koilliseen ja paikalta on maan sisästä myöhemmin tavattu metallin ja tiilikiven kappaleita. Tornin lähellä oleva talo on saanut nimen Torniainen, joksi taloa vieläkin kutsutaan.

Rauman nykyisin käytännössä oleva kirkko, jota kutsutaan Pyhän Ristin kirkoksi, sijaitsee Rauman pienen joen pohjoisella rannalla ja on alkuaan ollut luostarin rakennus kuuluen Harmaaveljesten munkkikunnalle. Siinä on pitkä sakaristo kuorin eteläisellä sivulla. Kuori ja sakaristo ovat myöhemmin rakennetut kuin itse kirkko. Tämän kirkon puinen katto, puinen sisustus ja kirkon lähellä oleva, verraten korkea kellotapuli paloivat v. 1682 kuapunginpalossa. Kirkon nykyinen, kivistä tehty torni rakennettiin v. 1816. Se näkyy kauas merelle, niin että se on merenkulkijain maanmerkkinä, minkä vuoksi sitä rakennettaessa pohjalaisetkin kustansivat kalkkia sen valkaisemiseen, jotta torni sitä paremmin eroituisi kauas merelle. Siinä on kolme kaunisäänistä kirkonkelloa. Suurin, joka painaa 5 kipp. 12 ½ naulaa (victualvigt) on koristettu kauniilla lehtikoristekohokuvilla. Se hankittiin v. 1844 ja maksoi n. 900 hopearuplaa, kuljetus Tukholmasta Raumalle mukaanluettuna. Keskimmäinen, vanhasta, haljenneesta kirkonkellosta uudelleen valettu kello painaa 4 kipp. 1 leiv. 11 naulaa (victualvigt). Se hankittiin myöskin v. 1844. Kolmas eli pienin kirkonkello on vanhempaa perua. Kirkontornissa on kahdena viimeisenä kesänä — 1854 ja 1855 — ollut kaksi tähystysvartijaa pitämässä silmällä, näkyisikö merellä vihollismaiden, Englannin ja Ranskan, laivoja ja kun ne ovat lähestyneet kaupunkia, on torni ollut täynnä uteliaita katselijoita. Kirkontorni on siis ollut vihollisen liikkeiden huomioimispaikkana. Vihollisen lähestyessä asetettiin tornin itäiseen luokkuun lippu merkiksi kaupunkilaisille vihollisen saapumisesta tänne, mutta se oli asetettu siten, ettei vihollinen nähnyt sitä. Tornin eteläisessä ja läntisessä luukussa nähtiin vain joukko katselijain kurkoittelevia päitä ja kaukoputkia. Kummallakin kerralla, jolloin vihollinen kesällä 1855 kävi Rauman satamassa, nimittäin heinäk. 2 p. ja heinäk. 25 p., voitiin siten jo kokonainen vuorokausi aikaisemmin havaita vihollinen tornista ja nähdä, miten se etsi kallioiden välissä luovien kulkuväylää. Sillä välin ennättivät kaupunkilaiset viedä omai-

suutensa pois kaupungista läheisiin kyliin ja sotaväki ryhtyi puolustustoimenpiteihin.

Itse kirkon laiva on rakennettu harmaakivestä ja seinät ovat kolmen kyynärän vahvuiset. Kirkon pituus sisältä, kuori mukaan luettuna, on 55 kyyn., kuori on 12 kyyn. ja itse kirkko 24 kyyn. leveä. Kirkon korkeus holvista lattiaan on 15 kyyn. Kirkon holvi, kuori ja sakaristo on rakennettu tiilistä. Kuorin katossa on joukko freskomaalauksia, jotka esittävät paaveja, kardinaaleja ja neljää evankelistaa tunnuskuvineen sekä Vapahtajan kärsimyshistoriaa y.m.

Vaikka Rauman kirkko kuuluu maamme vanhimpiin, ei siinä ole säilynyt oikeastaan mitään muistoja varhaisimmilta aikakausilta. V. 1749 luetteloi Rauman kirkkoherra, rovasti Joh. Gråå, joka sittemmin nimitettiin Taivassalon kirkkoherraksi ja joka tietääkseni on ainoa Rauman kirkkoherroista, joka on muuttanut täältä toiseen seurakuntaan, asianomaisesta käskystä, kuten hän itse mainitsee, kaikki Rauman kirkossa silloin tavattavat muistokivet ja muinaismuistoesineet. Kirkon vanhojen asiakirjojen joukosta löysin hänen laatimansa luettelon, joka sanasta sanaan jäljennettynä sisältää seuraavaa: ¹⁾)

»Rauman kaupungin kirkossa, joka aikaisemmin on ollut Harmaaveljesten munkkikunnan luostari ja jonka katto ja osittain sisustuskin paloi v. 1682 kaupunginpalossa, ei ole mitään vanhoja muistoesineitä eikä myöskään muistokiviä sen enempää kuin mitä seuraavassa luetellaan, nimittäin

- 1) Yksi silkkikankaasta valmistettu, ikivanha, punaisen ja keltaisen värinen munkinkaapu.
- 2) Yksi vanha alttaritaulu (kaappi), jonka keskuksessa on kuvattuna Kristus ja uskollinen Sielu ja kuvan alla kirjoitus: *Tota pulchra es amica mea et macula non est in te.* (Sinä olet kokonaan kaunis, ystäväni, sinussa ei ole virhettä.) Cant. 4, 9. Sen sivuilla on 12 Apostolin kuvat ja kirjoitus: *In omnem Terram exivit sonus eorum.* Siinä on myöskin nunnien, nim. Pyhän Katarinan, Pyhän Margaretan, Pyhän Dorotean ja Pyhän Barbaran kuva ja nimi. Rauman maa-seurakunnassa olevan Lahden kartanon omistajan eversti Jordanin kerrotaan tuoneen tämän alttarikaapin Puolasta, jossa hän oli mukana taisteluissa, ja sitten lahjoittaneen sen Rauman kirkkoon.

¹⁾) Luettelo on ruotsinkielisenä julkaistu sarjassa *Bidrag tili kändedom af Finlands natur och folk*, 38, ss. 181—187.

- 3) Yksi vihreästä silkkikankaasta valmistettu venäläinen ehtoolliskalkin peite, johon on ommeltu krusifiksi ja reunoihin venäläisiä kirjaimia. Kerrotaan Herra Eversti Jordanin lahjoittaneen kirkolle tämänkin.
- 4) Kirkon kuorin pohjoisella sivulla, lähellä alttaria on Jordansuvun muurattu hauta. Sen yläosa kohoaa lattiapinnan yläpuolelle ja hautaa ympäröi maalattu ja muutamin raamatunlausein koristettu aita eli kehys.
- 5) Jordanin sukuhaudan kohdalle on kuorin peräseinään ripustettu 2 samanlaista Jordan-suvun vaakunaa. Ne ovat n. 1½ kyynärän korkuisia ja ilman tankoa. Vaakunassa on punainen kenttä ja siinä hopeinen, koukistettu, miekkaa pitävä käsivarsi. Toisessa vaakunassa on vain kirjoitus: Hans Kongi. Majj:ts Tro-Tjenare och Corporal, under ett Compagnie till häst, den edla Välb. Gust. Jordan til Lachtis och Villilä är född år 1639 den 7 October och Christel:n afsomnat på Villilä gård den 27 Martii A:o 1668.) Näistä vaakunoista riippuu 3 vanhaa, mustaa lippua, joista yhteen on kirjoitettu lähipitäen sama teksti kuin edellämainittuun vaakunaankin.
- 6) Kuorin edessä kirkon eteläisessä seinässä on myös pienikokoinen vaakuna, joka kuuluu Gierten-suvulle. Se on 1½ kyyn. korkea, tankoa lukuunottamatta. Siinä on kullattu kenttä ja siinä hopeinen, koukistettu, kolmea joustapuristava käsi käsivarsineen. Vaakunan sarvien yläpuolella on myöskin jousi ja sen molemmin puolin lippu. Vaakunan alla on kirjoitus: Hans Kongi. Majj:ts Troman och Öfverste Lieutnant öfver ett Regemente infanteri, den Edle och Välb. Herren H. Conrad J:son Giertten til Råhdais etc. afsomnade i Gudi A:o 1670 den 8 November och begrafven den 25 Martii 1672. Gud Hans siäl frögde.)
- 7) Samalla eteläisellä seinällä riippuu kaunis Muistotaulu. Se on kuvanveistotyötä, 8 kyyn. korkea, koristettu molemmilta sivuilta kahdella pilarilla, kolmella eläinkuvalla ja lehtikoristeilla. Siihen on maalattu Ristiinraulittu y.m. sekä kirjoitus: år 1653 Gudi till ähra och denna kyrckian till prydnad Hafver detta Epitaphium skänt och förärt Henric

¹⁾ Suomennettuna: »Hänen Kunink. Majesteettinsa uskollinen palvelija ja ratsuväen korpraali, jalo ja vapaasukuinen Gust. Jordan, Lahden ja Villilän omistaja, s. v. 1639, lokak. 7 p. ja kristillisesti nukkunut kuolon uneen Villilän kartanossa maalisk. 27 p. 1668.

²⁾ Hänen Kunink. Majesteettinsa uskollinen palvelija ja jalkaväen everstiluutnantti, jalo ja vapaasukuinen Herra Conrad J:npoika Giertten Rohdaisten y.m. omistaja, nukkui Herrassa v. 1670, marrask. 8 p. ja haudattiin maalisk. 25 p. 1672. Jumala hänen sieluun virvoittakoon.

Sonck. Tj en glader gifware älskar Gud. Siinä on lisäksi muitakin Raamatun lauseita, joita ei tarvinne tähän kirjoittaa.

- 8) Vastapäätä, kirkon pohjoisella seinällä riippuu myöskin muudan vanha, jo miltei täysin epäselväksi kulunut, Rauman entisen kirkkoherran Matthias Sigfridinpojan muistotaulu. Tämä kirkkoherra on mainittava siitä syystä, että hän oli v. 1593 läsnä Upsalan kokouksessa ja allekirjoitti Valtakunnan muiden Säätyjen ja Papiston keralla Rauman kaupungin puolesta sen Kristillisen Uskon Tunnustuksen, joka sisältyy Tunnustuskirjoihimme.
- 9) Siellä on myöskin toinen muistotaulu. Se on laadittu Kirkkoherra Gregorius Clementiksen kunniaksi. Hän syntyi 1568 ja kuoli 1639. Taulu herättää huomiota siitä syystä, että kirkkoherra on siinä kuvattuna kahden vaimonsa, 9 poikansa ja 7 tyttärensä kanssa.
- 10) Pohjoisella seinällä, lähempänä suurta ovea riippuu kaunis, suurikokoinen taulu, johon on taitavasti maalattu Syntiinlankeemus ja Sovitus. Tämän taulun on kauppias ja raati-mies Henric Bång 1733 tuonut Lyypekistä ja lahjoittanut Rauman kirkolle; sen alareunassa on seuraavat kauniit runosäkeet:

»När Evae lystna hand ett nekadt äpple bröt
 Af en förbuden qvist och det med Adam delte,
 Sjelf ängla hopen då rätt strida tårar giöt,
 Och med bedröfwadt mod ett sorge- läte spelte.
 Här ställes de inför Guds- Faders skarpa rätt,
 Dem klaga sanning an, rättfärdighet och lagen.
 Förbrända Gasten sielf han skriker derpå tätt
 Att synd med straff och hämnd skall blifva evigt slagen.
 Men Evangelium mot Lagens klander beer.
 Frid och barmhertighet den styfva rätten böijer.
 Ja sonen lägger sjelf sin Cronas scepter neer,
 Och sig för brottet här på pinlig galga höijer.
 Dem som i ständig ljät på Christi blod bestå,
 Guds änglars vård och hjälp för evig pina hägnar.
 På dem, som tvärtemot på breda banen gå,
 En ständig svafvel-röök med skarpa skurar rägnar.¹⁾

¹⁾ Suomeksi: Kun Eevan ahne käsi taittoi kielletystä oksasta kielletyn omenan, antaen siitä Aataminkin syödä, niin itse enkelijoukot itkivät viljalti kyyneliä ja lauloivat murhemielin surulaulua. Tässä heidät asetetaan Isän-Jumalan ankaran tuomioistuimen eteen. Heidän kantajinaan ovat totuus, oikeus ja laki. Itse paholainenkin huutaa tavan takaa, että synti on rangais-

- 11) Vielä on mainittava kaunis ja kookas taulu, joka riippuu lähimmässä, oveen päin olevassa pilarissa. Taulu on edellä mainitun raatimies Henrik Bångin ¹⁾ v. 1690 lahjoittama. Taulun nimi on: De förnämste Råd-Herrars Rådslagning uti Jerusalem med deras namn och meningar öfver Christum, huruledes uti Vien i Österrike uti en dörr Tafla med uttydeliga bokstäfver ingräfvit och oförvarandes uti jorden hittadt blefven.
- 12) Ja eräässä pilarissa riippuu merkillinen Muistotaulu kertoen vaimosta, jonka ruumiin hänen lapsensa kuljettivat härkien vetämänä hautaan, kun kaupungin kaikki muut asukkaat olivat kuolleet ruttoon. Taulun yläreunassa on kirjoitus: A:o 1572, den 15 Julii afsomnade hustru Margaretha Matts Jönssons Borgmästares dotter i Raumo. Hennes siäl Gud glädie till ewig tid.

Emedan jag lefde både karsk och sund
 Besökte mig mina vänner i all stund
 Men då Gud mig hädän ville kalla,
 Öfvergäfve mig mina vänner alla.
 Och utur Staden flydde både fattige och rike
 Förmenandes sig ville Gudi undvika.
 Men mina fattiga barn vilde hafva gjort mig then ära,
 Och theras moders likj tili grafven bära.
 Men the voro för unga och för små.
 Att the ej kunde under bärena gå.
 Ej var heller tili hvarken man eller Qvinna,
 Som sig härtill vilde låta finna.
 Ty måste oxarna thet bästa giöra
 Och mitt likj på en sleta tili grafven föra.
 Matthias min son måste för oxarna gå,
 Efter man ther till ingen annan kunde få.
 Och en utgammal Qvinna hustru Karin vid namn,
 Min Svära ²⁾ måste drifva oxarna fram.
 Näst till likjet fölgde mine söner Benedict's och Mart's

tava ikuisella tuomiolla ja kostolla. Mutta Evankeliumi rukoilee armoa Lain tuomiosta. Rauha ja armahtavuus taivuttelevat ankaraa oikeutta ja poika itse asettaa pois kruununsa ja antaa ripustaa itsensä ristinpuulle piinaan synnin sovituksiksi. Niitä, jotka vakaina aina turvautuvat Kristuksen vereen, odottaa ikuisen kadotuksen sijasta Jumalan enkelien suoja ja apu, mutta niiden päälle, jotka päinvastoin kulkevat laveaa tietä, sataa alituisesti tulta ja tulikiveä.

¹⁾ Raatimies Henrik Henrikinpoika Bång kuoli v. 1741. Hänen isänsä Henrik Pärtylinpoika Bång haud. 10. 12. 1699. Kumpikin olivat lahjoittajia.

²⁾ Svära = svärmor — anoppi. Suom. muist.

Och der näst Joseph och Laurentius.
 Den ärlige mannen, som vår Kirkeherde är,
 Her Mårten och hans hustru kär,
 The giorde allernäst mitt lijk then ära,
 Och fölgde mig til jorden efter Tobias lära.
 Här hvilar nu min kropp till domedag,
 Och sielen lefver i Guds behag.»¹⁾

- 13) Saarnatuoli katoksineen on niinikään kaunis, mutta päättäen siinä olevasta vuosiluvusta 1625 se on melko vanha. Siinä on Vapahtajan ja 12 Apostolin korkokuvat sekä kirjoitus: Euntes in mundum universum praedicate Evang. omni creaturae. Tri Lutherin ja Melanctonin rintakuvat on ripustettu saarnatuolin viereiseen pilariin.
- 14) Suuri ja kaunis messinkinen kynttiläkrunu, jonka muudan Johannes Veilanus-niminen syntyperäinen raumalainen on lahjoittanut. Lahjoittajan kerrotaan myöhemmin olleen provinsiaali-inspektorina Pommerrissa ja asuneen Strahlsundissa saaden aatelistarvon. Kynttiläkrunussa on seuraava omistuskirjoitus: In honorem Dei, Sospitatoris et memoriam prosperitatis, in civitate Raumo, Patriae suae charissimae, Hae monumentum posuit Johannes Jacobi Weilanus, Anno quo Gustavus Rex et Christina Regina Dei ope Triumphant hostes et ovantes superant, Matth. — Cap. 5. v. 16. Luceat lux vestra coram etc. Sitten on siinä vielä useita kauniita latinankielisiä runosäkeitä.
- 15) Pienempi Kynttiläkrunu, johon on merkitty vuosiluku 1640 ja jonka on lahjoittanut Carl Finnonius.
- 16) Hautakiviä on tässä kirkossa 9 kappaletta, mutta niiden kaikkien hautakirjoituksia ei enää voida lukea, sillä niiden kirjaimet ovat kuluneet. Kuorissa on kuitenkin muudan hautakivi, johon on kirjoitettu: Peter Larsson Toivainen

¹⁾ Suomeksi: Kun elin vielä reippaana ja terveenä, kävivät ystäväni luonani joka hetki. Mutta kun Jumala tahtoi kutsua minut pois täältä, hylkäsivät kaikki ystäväni minut. Ja kaupungista pakenivat sekä köyhät että rikkaat luullen voitansa paeta Jumalan käsistä. Mutta minun köyhät lapseni tahtoivat saattaa minut kunnialla hautaan ja he olivat niin pieniä, etteivät jaksaneet kantaa paareja eikä ollut ketään miestä eikä naista, joka olisi sen tehnyt, siksi täytyi härkien vetää minun ruumiini hautaan. Mattiaspoikani kulki härkien edellä, kun ketään muita ei ollut saatavissa ja ikäloppu nainen, vaimo Kaarina nimeltään, minun anoppini, ajoi härkiä. Lähinnä ruumiini perässä kulkivat poikani Benediktus ja Martinus ja sitten Jooseppi ja Laurentius. Kunnon mies, kirkkoherramme Martinus ja hänen rakas puolisonsa kulkivat sitten lähinnä saatossa saattaen minua hautaan Topiaan opin mukaisesti. Tässä nyt ruumiini lepää tuomiopäivään asti ja sieluni elää autuaana Jumalan luona.»

A:o 1639, den 2 Novembris, tämä samoinkuin hautakin kuuluu nykyisin kauppias Abraham Sonckille.

Toisen kuorissa olevan muuratun haudan hautakivessä on nimi ja vuosiluku: Larens Balzarsson. Brigitta Jöns dotter A:o 16. Tämä hauta kuuluu nykyisin porvari Gebhardille ja Marelinille sekä heidän kanssaperillisilleen.

Suurella käytävällä olevaa muurattua hautaa peittää samanlainen kivi ja kirjoitus: Berthel Classon Bong, Brita Matts dotter. Henric Bertelsson Bong. Elisabetha Simons Dotter 1691. Haudan omistavat heidän perillisensä. Samanlainen kivi on eräässä suuren käytävän kohdalla olevassa multahaudassa, mutta kivessä ei ole mitään kirjoitusta, vain vuosiluku 1640 on näkyvissä. Tämän haudan omistaa kauppias Bartram. Muissa hautakivissä olevia kirjoituksia on nyttemmin enää mahdoton lukea.

- 17) Kuorin kattoon on maalattu keskiaikaiseen tyyliin suuria kuvia ja munkkikirjaimia ¹⁾ sekä 4 eläintä, jotka kuvannevat 4:ää Evankelistaa.
- 18) Sakaristossa on nähtävänä myöskin kuparinen suitsutusastia, joka painaa 4 naulaa ja on hyvää käsityötä.
- 19) Kellotapuli kelloineen paloi v. 1682 kaupunginpalossa. Suuremmassa nykyisin käytännössä olevista kirkonkelloista on vuosiluku 1684 ja pienemmässä 1686. Kumpaankin kelloon on kaiverrettu Raamatun Lauseita ynnä muita kirjoituksia.

Tämän olen korkeansuosiollisesta käskystä — tosin tavallista laveammin ja tarkemmin — tahtonut kertoa kaikista Rauman kirkossa tavattavista muistomerkeistä ja muinaisesineistä ja toivon ainakin osan siitä tarjoavan haluttuja tietoja.

Raumalla, toukok. 3 p. 1749

Joh. M. Gråå.

Rauman Kirkkoherra ja Rovasti.

Kirkon antiikkinen, kuvanveistoksin koristettu saarnatuoli on hyvin maalattu ja kullattu. Se on 5 kyyn. korkea ja 3 kyyn leveä ja sen yläpuolella riippuu hyvin tehty katos eli kruunu. Kirkossa on kauniit urut ja niissä on sormio, yläsormio, lisäjalkio, 32-jalkainen kontrapasuuna sekä 6 paljetta ja 21 äänikertaa; urut ovat 10 kyyn. korkeat, hyvin maalatut ja kullatut ja niiden keskustaa koristaa kuningas Davidin kuva. Urkujentekijä Nils Strömbeck rakensi ne v. 1786.

¹⁾ Tarkoittaa fraktuurakirjaimia. Suom. muistutus.

Kirkon lattia on suurimmaksi osaksi kivistä ja suurella käytävällä on useita kuluneita hautapaasia aatelisvaakunoilleen, joista osa voidaan vielä tuntea. Ne peittävät varmaan kirkkoon haudattujen, vapaasukuisten miesten leposijoja. Munkkien aikojen ainoana muistomerkinä on säilynyt muudan metallinen suitusustasia ja muudan pahasti kulunut munkinkaapu.

Kirkon pohjoispuolella sijaitsee n.k. kirkonkellari, jona munkit sitä muinoin käyttivätkin, mutta nykyisin sitä käytetään kirkon tavarain säilytyshuoneena.

Sakariston läntisen seinän vieressä, kirkkotarhassa, on vanha, 10 kyyn, pitkä, 4 kyyn. leveä ja 3 kyyn. korkea luuhuone. Se on täynnä ihmisluita.

Kirkontorni on rakennettu harmaakivestä aina kelloihin asti ja siitä ylöspäin tiilistä. Se rakennettiin v. 1816. Se on 60 kyyn. korkea, kiviseinä on 3 kyyn. vahva. Tornissa on kello, johon vuonna 1816 varustettiin vaihderattaat neljine tuntiviisareineen, jotka kullattiin oikealla kullalla, kuten tunteja osoittavat numerotkin. Vanhimpina aikoina ei täällä ollut naakkoja, mutta Turun suuren kaupunginpalon jälkeen v. 1827 saapui tänne siirtokunta näitä lintuja. Ne oleskelevat nykyisin täällä joka vuosi lämpimänä vuodenaikana, mutta talveksi ne muuttavat pois palaten takaisin tavallisesti maaliskuun keskivaiheilla tai lopussa. Ei tiedetä, missä ne viettävät talven. Ehkäpä tämä siirtokunta tulee Laitilan kirkosta.

Kirkkotarhat.

Kaupungin kaakkoisella äärellä, kivistä muuratun tulli-aidan sisäpuolella, paikalla, jossa ennen oli vanha kirkko, jonka rauniot vielä ovat siellä nähtävissä, on 100 kyyn. pitkä ja 90 kyyn. leveä hautausmaa, johon entisaikoina haudattiin vainajia. Myöhemmin vainajat haudattiin nykyisen kirkon ympärillä olevaan kirkkotarhaan. Edellämainitun luuhuoneen vieressä on hauta, jota varjoavat syreenit ja siihen on haudattu pormestari Norrménin tytär. Hänen kerrotaan olleen niiden joukossa, jotka kaikkein viimeiseksi haudattiin tähän hautausmaahan. Noin v. 1810 vaiheilla lakattiin hautaamasta ruumiita tänne ja alettiin taas haudata vainajia n.k. vanhaan kirkkotarhaan. V. 1849 havaittiin viime mainittu kirkkotarhakin liian ahtaaksi ja riittämättömäksi ja seurakunta päätti ruveta rakentamaan uutta hautausmaata valiten sen paikaksi kaupungin itälaidassa, maantien varrella olevan alueen. Siinä oli maantiehen rajoittuva kaupungin niitty, jonka kaupunki siis vapaasti saattoi määrätä käytettäväksi sanottuun tarkoitukseen. Maaseurakunta kustansi puolestaan 1/3 uudesta hautaus-

maasta lunastamalla niittyyn rajoittuvasta pellostä maata 5 hopearuplan hinnasta kapanalalta. Tämä hautausmaa aitoineen valmistui v. 1853 ja heinäk. 5 p. sanottuna vuonna allekirjoittanut vihki sen tarkoitukseensa. Tämä tapahtui yhdennellätoista hetkellä, sillä pian senjälkeen sattui kaupungissa niin paljon kuolemantapauksia, etten luule pitkään aikaan olleen täällä niin suurta kuolevaisuutta. Saman heinäkuun lopulla puhkesi näet täällä ensi kertaa ankara kulkutauti, kolera. Satamassa työskentelevistä työmiehistä sairastui ensin 2 miestä, joista toinen, Isac Sahl, kuoli muutaman päivän kuluttua eli elok. 1 p. Ensin koetettiin lohduttaa sillä, ettei tauti olisikaan varsinaista koleraa, vaikka sillä oli kaikki koleran tuntomerkit, olihan sairastuneiden miesten työ ollut sellaista, että heidän oli täytyntä seisoa koko päivä vedessä ja he olivat siitä saaneet jonkin ankaran taudinpuuskan. Mutta se oli kuitenkin varsinaista ruttoa, joka oli kulkeutunut paikkakunnallemme ensin meritietä joko Saksasta tulevissa purjelaivoissa tai nähtävästi — pidän itse tätä varmana asiana — tänne suoraan Turusta purjehtineessa Kauttuan aluksessa, Turussa näet rutto raivosi silloin jo suuressa mitassa ja mainitun aluksen miehistöstä kuoli yksi mies heti laivan saavuttua tänne ja useat toiset olivat sairaina. Tosin saapui samaan aikaan Saksastakin kotiin muutamia laivoja, ehkä useitakin, mutta niissä ei ollut ketään koleraan sairastunutta. Sentähden uskonkin varmasti Kauttuan aluksen tuoneen tänne tartunnan. Tämän ensimmäisen kuolemantapauksen jälkeen alkoi kolera raivota täällä täydellä voimalla pysytellen suurin piirtein määrättyissä kaupunginosissa, ensin kaupungin länsipäässä, joen rannalla olevissa taloissa ja siirtyen sieltä suoraan etelään päin sijaitsevaan kortteliin ja sieltä taasen suoraan itään, niin että rutto rasitti pääasiallisesti kaupungin läntistä ja eteläistä osaa. Tautia ei esiintynyt kaupungin pääkatujen varsilla eikä, kummallista kylläkin, kukaan n.k. parempien ihmisten luokkaan kuuluva henkilö sairastunut siihen. Mutta tauti oli ankaranlaatuista ja kuolema seurasi eräissä tapauksissa muutaman tunnin kuluttua sairastumisesta. Illalla terveinä levolle menneet mies ja vaimo saattoivat kumpikin olla kuolleina jo seuraavana aamuna. Kaupunkiseurakunnassa kuoli kahden kuukauden, nimittäin elo- ja syyskuun kuluessa vähintään 80 henkeä, vaikkei kuoleman syyksi aina ilmoitettukaan koleraa, sillä asianomaiset pelkäsivät ihmisten karttavan hautajaisia samoin kuin sitäkin, ettei vainajaa sallittaisi haudattavan tavallisin hautajaismenoin. Muudan torppari, joka oli kotoisin Lahden kartanon Petäjäkarin torpasta ja oli käynyt kaupungissa kalaa myymässä, sattui menemään juuri siihen kaupunginosaan, jossa rutto raivosi pahimmin, sairastui kotiin palat-

tuaan samana iltana ja kuoli seuraavana aamuna. Häntä seurasi heti jäljessä hänen vaimonsa ja 2 lasta sekä renki, joten koko torppa jäi tyhjäksi ja asujitta, kun kolmas lapsi vietiin muuanne suojaan rutolta. Torpan naispalvelija sairastui myöskin, mutta hän parani vihdoinkin sairastettuaan pitkäkhön ajan. Näin kulkeutui rutto myöskin maaseurakunnan tähän osaan. Kaksi kerjäävää eukkoa lähti kaupungista Vermuntilan kylään, toinen heistä sairastui äkkiä koleraan, hänet sijoitettiin rattaille ja lähdettiin kuljettamaan takaisin kaupunkiin, mutta hän kuoli jo matkalla. Nämä eukot olivat poikenneet matkalla Junnilan taloon, jossa heti senjälkeen sairastui useita henkilöitä, mutta sairastuneista kuoli vain talon emäntä. Näin rutto levisi maaseurakunnan tällekin äärelle ja se oli hyvin tarttuvaa, mutta se ei ollut sanottavan kuolettavaa, koska syksy oli jo käsissä ja ilmat olivat viileämmät ja etenkin tämä seikka tuntui lievittävän ruton ankaruutta. Tautia ilmeni myöskin Kulamaan ja Uutilan kylissä. Maaseurakunnassa kuoli siihen noin 20 henkeä. Jos tauti olisi puhjennut aikaisemmin kesällä, olisi kuolleisuus ollut varmaankin paljon suurempi. Tauti heikkeni selvästi sitä mukaa kuin ilma syksyllä kylmeni. Muutamina sunnuntaina haudattiin jopa 20 ruumista samalla kertaa. Kun samana vuonna liikkui myöskin hyvin paljon tulirokkoa lasten keskuudessa, kuoli sinä vuonna kaupunkiseurakunnasta 204 ja maaseurakunnasta 134 henkeä eli yhteensä 338 henkeä.

Pappila.

Harmaaveljesten luostarin tilukset luovutettiin kaupungin palon jälkeen toukok. 27 p. v. 1538 päivätyllä kuninkaallisella kirjeellä kaupungin pappilaksi. Mutta eräs myöhäisempi asiakirja mainitsee, että Rauman kartanossa, joka kertoman mukaan oli muodostettu entisistä luostarin tiluksista, oli kuningas Kustaa Aadolfin aikana ollut kuninkaallinen hevossiittola, minkä vuoksi pappilan takana lähteen päin avautuvaa tasaista ketoa vieläkin nimitetään Tallikedoksi eli Tallinpaikaksi. Perimätieto kertoo varmana asiana, että pappila sijaitsi vanhimpina aikoina vanhan kirkon lähellä eli kaupungin kaakkoisosassa. Vasta vuoden 1639¹⁾ palon jälkeen se lienee muutettu nykyiselle paikalleen ja hevossiittola samalla lakkautettu.

Pappilan päärakennusta ylläpitää kaupunkiseurakunta, muiden rakennusten kunnossapitäminen kuuluu maaseurakunnalle, vaunuvajaa lukuunottamatta, sen rakentaa ja ylläpitää pappilan

¹⁾ Tark. v. 1640 kaupunginpaloa.

haltija (kirkkoherra). Varhaisempina aikoina kuului Rauman pappilalle useita tiluksia, jotka aikojen kuluessa ovat joutuneet siltä pois. vaikkei tiedetäkään, millä perusteilla. Niinpä on koko Tarvonsaaren niemi eli maa-alue, joka ulottu kaupungista Otanokkaan ja Syvä-Rauman lahteen, joutunut pois pappilan nautinnasta. Muudan varakirkkoherra, Ståhlberg ¹⁾, alkoi oikeusjutun tästä asiasta n. 1730 vaiheilla, mutta jutussa saatiin aikaan sovinto. Samoin on Rauman pappilalla ollut niittysarkoja Murtaimon ja Kullanperän kylissä Lapin pitäjässä, mutta niistä ei enää tiedetä mitään. Pappila on menettänyt myöskin useita Rauman kirkkoherrakunnan alueella omistamiaan niittyjä. Varsinaisen papinniityn rajojen sisäpuolella on kaksi peltoa, jotka on luultavasti raivattu pappilan haltijan (kirkkoherran) kustannuksella. Arvelen sen tapahtuneen siten, että joku työmies on kirkkoherralta pyytänyt lupaa saada raivata peltotilkun pappilan niittymäkeen luvaten suorittaa siitä korvauksen. Lupa onkin myönnetty ja hän on siis aidanut raivaamansa maan itselleen ja kirkkoherran vaihtuessa hän on ottanut maan omakseen pitäen sitä yksityisomaisuutenaan. Hänen perillisensä ovat sitten aikojen vierieissä päässeet kyseisen maan omistajiksi ja myöhemmin myyneet sen laillisena omaisuutenaan. Tämä on vain otaksuma, mutta vain siten on mahdollista ymmärtää asiaa.

Nykyisin kuuluu Rauman pappilalle seuraavat tilukset lasketuina keskimääräisine satoineen:

1) **Kotopelto**, kylvö lähes 2 tyrin, ruista, on aina antanut hyvän sadon rukiista, hyvinä vuosina jopa 12:kin jyvää, mutta pelto ei kelpaa ohran viljelykseen, maan laatu on siihen sopimaton.

2) **Vanha kirkonvainio**, kylvö 1 tynn. 25 kap. ruista, on miltei säännöllisesti antanut 10:nnen jyvän. Maanlaatu on hyvää ja hedelmällistä, kenties parasta mitä pappilan tiluksilla on, sopii myös kevätiljan ja perunan viljelykseen.

3) **Kappelin vainio**, 2 tynn. ruiskylvö, on vanhan kirkonvainio n jälkeen parasta maata, lukuunottamatta sen pohjoista osaa, jossa maaperä on hiekansekaista, antaa tavallisesti 8:nnen jyvän, hyvinä vuosina 9:nnenkin, sopii myöskin kevätiljan ja perunan viljelykseen ja antoi v. 1756, jolloin halla turmeli viljan suurimassa osassa maatamme, hyvän ja vahingoittumattoman sadon viimeksimainitusta viljasta.

4) **Nummenpelto**, kylvö runsaasti 2 tynn. ruista, pellon pohjoinen osa hiekkamaata, on tavallisesti antanut 7:nnen jyvän, ei ole kylvetty kevätiljalle.

¹⁾ Tarkoittaa Josephus Georgii Ståhlbergia. Suom. muistutus.

5) *Iso Laidun*, kylvö 1 1/2 tynn. ruista, ei ole koskaan antanut enempää kuin 6:nneen jyvän, vaikka sitä on hyvin lannoitettu. Ei kelpaa kevätiljan viljelykseen.

6) *Vähä Laidun* on samanlaista maata kuin edellinenkin, kylvö 24 kapp. ruista, on antanut 6:nneen jyvän.

7) *Nanu*, kylvö 1 tynn. 10 kapp. ruista, tyydyttävän hyvää maata ja savipohjainen, mutta etäällä olevana sitä on huonommin lannoitettu, on tavallisesti antanut 7:nneen jyvän ja sopii myöskin kevätiljan viljelykseen.

8) *Koudi*, kylvö 25 kapp., on savipohjainen ja tyydyttävää maanlaadultaan, antaa rukiista tavallisesti 8:nneen jyvän.

9) *Aro*, sijaitsee Unajaan johtavan yleisen maantien varrella, kylvö 18 kapp., antaa rukiista 8:nneen jyvän, siihen on toisinaan kylvetty ohraakin ja se on silloinkin antanut tyydyttävän sadon.

10) *Papinniityn veräjän pelto*, jota tavallisesti kutsutaan Levanin tupakkamaaksi, sillä sen sato oli määrätty apulaispapin tupakkarahoiaksi, ja Joh. Levanin esimerkkiä seuraten olen kasvattanut siinä perunoita ja herneitä saaden niistä hyvän sadon. Arvioin sen rukiinkylvössä 6 kappan maaksi.

11) *Kaalimaa* heti kaupungista itäänpäin, yleisen maantien varrella, noin kaporanala maata, on viime vuosina ollut muiden viljeltävänä.

Niityt ja niiden keskimääräinen sato:

1) *Papinniitty*, suurin ja paras niitty, on kesälaitumena aivan välttämättömän tarpeellinen, siitä on hyvinä heinävuosina saatu jopa 80 kesäkuormaakin heiniä, mutta tavallisesti noin 60 kuormaa. V. 1854, jolloin niittymato teki tuhojaan niityillä, saatiin tästä niitystä vain 30 kuormaa heiniä ja sekin pääasiallisesti korteheinää.

2) *Vanha Lahden niitty*, vanhan Lahden tilan niittymaalla, antaa tavallisesti 6 häkkiä.

3) *Kainuun niitty*, uuden Lahden niittymaalla, 4—5 häkkiä.

4) *Haapasaaren niitty*, Haapasaaren tilan niittymaalla, 6—8 h.

5) *Kukonkari*, kaupungin maalla, samoin.

6) *Santaranta*, kaupungin maalla, 15—20 h.

7) *Äyhön luhta*, lähellä Eurajoelle johtavaa maantietä, 4 häkkiä.

8) *Uotilan niitty*, vähän matkan päässä edellisestä syvemällä metsässä, 6—7 häkkiä.

9) *Muna-aro*, laihaa maata, kasvaa enimmäkseen korteheinää, 15—20 häkkiä.

10) *Nihattulan niitty*, pieni niitynlohko, 2—3 häkkiä.

11) *Ottilan niitty*, edellisen kaltainen.

12) *Koilahden niitty*, Kortelan niittymaalla, 6—8 häkkiä.

13) *Soukaisten niitty*, on hyvä, laidunnetaan liaksi kesäisin, 6—10 häkkiä.

14) *Voiluodon niitty*, 10—20 häkkiä, kärsii kesäisin liasta laiduntamisesta ja on toisinaan veden vaivaama.

15) *Kulamaan niitty*, pieni niittylohko, 2—3 häkkiä.

16) *Ihoden niitty*, 10—15 häkkiä.

Huom. Häkki on kahden hevosen vetämä kuorma ja sisältää tavallisesti n. 24 leiv. heiniä.

Rauman kaupunki.

Kuten edellä mainittiin, on kaupungin paikalla entisaikaan ollut kaksi kylää, Rauman ja Lajon kylät. Kristinuskon juurruttua maahamme perustettiin tänne Harmaaveljesten luostari, joka aiheutti kaupungin synnyn. Kaupunki sai etuoikeudet, mutta ei tiedetä milloin. Jo v. 1441 sillä oli etuoikeuksia. Rauman kaupunkia kohdanneista kohtaloniskuista ovat seuraavat kaikkein mainittavimmat: v. 1572 raivosi kaupungissa niin ankara rutto, että kaupungin pormestarin tyttären kuollessa samana vuonna ei ollut niin monta tervettä miestä jäljellä, että olisi saatu ruumiin kantajia, vaan vainajan lähimmät sukulaiset kuljettivat ruumiin härkien vetämänä hautausmaalle. Tämä tapaus on kuvattuna eräässä kirkossamme vieläkin nähtävänä olevassa taulussa. V. 1657 kuoli täällä taasen paljon ihmisiä ruttoon, joka silloin raivosi kaikkialla valtakunnassa. V. 1682 paloi koko kaupunki kirkkoa lukuunottamatta. V. 1697, jolloin Suomessa vallitsi kova nälänhätä, kuoli Rauman seurakunnasta 221 henkeä ja lisäksi paljon muilta paikkakunnilta tänne vaeltaneita henkilöitä. Kun rauha solmittiin Venäjän kanssa v. 1721, oli kaupunki kärsinyt pitkällisestä sodasta niin paljon, että täällä oli vain 7 porvaria ja 6 hevosta jäljellä.) Kerrotaan, että tämän sodan aikana useita kaupunkilaisia pakeni vihollista kätkeytyen Nurmesluodon äärimmäiseen niemeen, jossa vieläkin on nähtävinä tulensijojen jätteitä. Kerrotaan myöskin, että silloin haudattiin ruumiita Lahden kartanon edustalla olevaan Ristikarin luotoon, joka sai siitä nykyisen nimensäkin. V. 1743 rasitti kaupunkia raskas majoitus, sillä koko rykmentti venäläisiä sotamiehiä oli silloin majoitettu tänne. Heinäkuun viimeisinä päivinä v. 1853 puhkesi täällä kolera, raivosi ankarimmillaan elokuussa ja heikkeni syksyn tullen aiheuttaen kaupungissa 80 henkilön kuoleman. Viimeisessä Venäjän ja sen vastapuolten Ranskan ja Englannin sekä Turkin ja Sardinian vä-

) Vrt. Lähteenoja, Rauman kaupungin historia II, Rauma 1600—1721, ss. 340—341.

lisen sodan aikana havaittiin heinäk. 1 p. 1855 klo 6 illalla kirkon-tornista, jossa pidettiin jatkuvasti vartiota, erään englantilaisen sotalaivan noin 2 penikulman päässä merellä suuntaavan kulkunsa kaupunkia kohden. Osa kaupunkilaisia rupesi kiireesti kuljetta-maan tavaroitaan turvaan maaseuduille ja osa jäi odottamaan epätietoisena kohtaloaan. Heinäk. 2 p. klo 10 aamulla oli kau-punkiin johtavaa n.k. eteläistä reittiä etsivä korvetti jo lähesty-nyt satamaa 1/2 penikulman päähän, mutta se ei löytänyt oikeata kulkuväylää, vaan joutui hätään, josta sen näytti hyvin vaikealta selviytyä. Vihollisaluksen seisoessa paikallaan epätietoisena, mitä tietä olisi kuljettava, lähti muudan Urmluodosta kotoisin oleva torppari, Juhana Lindelöf, joka oli 20-vuotiaan tyttärensä kanssa ollut myymässä kalaa kaupungissa, veneellä sataman rannasta kotimatkalle ja haluten tuulta purjeisiinsa hän ei purjehtinut Sampanalanmaan rantoja pitkin, vaan ohjasi veneensä ulommaksi merelle. Kaupunkilaiset huomasivat hänen lähtönsä ja heti lähe-tettiin vene vesille viemään hänelle sanaa, että hän kääntyisi takaisin satamaan, mutta hänellä oli jo niin suuri etumatka, ettei häntä saavutettu, vaan hän sai jatkaa matkaansa. Hänen pääs-tyään puoliväliin kotimatkaansa pidätti hänet äkkiä 2, erään luod-on suojassa väijynyttä englantilaista barkassia ja hänet vietiin vihollisen sotalaivan luokse. Mies otettiin heti laivaan, mutta tytär sai jäädä omaan veneeseensä ja hän sanoi isälleen tätä vie-täessä väkipakolla laivaan: *»Älkät Isä vaan Jumalan tähden mi-tähän sanoko»*. Mutta laiva alkoi vähitellen selvitä vaikeasta tilan-teesta ja sai Lindelöfin noustua sen kannelle oikean suunnan ankuroiden klo 4 aikaan iltapäivällä vähän itäänpäin Hakunin luodosta olevaan kaupungin ulkosatamaan, Korkiankarin edustalle.

Mutta kaupungin puolustukseksi oli muutamaa päivää aikai-semmin saapunut paikalle pienehkö sotilasjoukkue, johon kuului 75 venäläistä miestä ja 40 suomalaista tarkka-ampujaa sekä 12 kasakkaa. Näistä oli noin 20 miestä asetettu Voiluotoon ja yhtä monta Sorkkaan, sillä kumpaankin paikkaan oli piilotettu osa kau-pungin laivoja: n. 8 laivaa oli sitäpaitsi upotettu Sampanalan salmeen ja yhtä monta oli samassa alhaisessa asemassa satamassa upotettuina Korkiankarin ja Keski-sen Petäjäksi-n välille. Kaupun-kiin komennetut 75 miestä muodostivat siis tämän seudun ainoan puolustusvoiman. Niistä oli suomalaisia tarkka-ampujia 30 mies-tä ja venäläisiä Linjapataljoonan sotilaita 45 miestä, kaikki kap-teeni Carlstedtin johdossa ja järjestettyinä puolustusasemiin siten, että suomalaiset olivat väijyksissä lehteri- ja lautatapulien takana Salmensuussa eli sataman länsiosassa ja venäläiset puo-lustusasemassa Lonsissa eli sataman itäpuolella. Heihin yhtyi noin 10 vapaaehtoista kaupunkilaista, joista on mainittava laivuri

Vilhelm Lindegren. Hän oli edellisenä kesänä ostanut pohjalaisilta 1/2 tusinaa suuria, raskaita hylkeenpyyntipysyjiä ja paloi halusta saada koettaa onneaan pyytäessään »englantilaisia hylkeitä».

Odotellen tapahtumien kehitystä seisokeli joukko kaupungin herroja Lonsin kallioiden korkeimmalla kohdalla lähellä sataman rantaan. Vihollislaivasta, joka, kuten sanottu, oli ankkurissa ulkosatamassa, laukaistiin kanuunanlaukaus, jolloin muudan, katselija-herroista huudahti: »Nyt pamahtaa, varokaa.» Samassa heittäytyivät useat pitkäkseen kallion syvennyksiin. Mutta laukaus olikin suunnattu merellepäin, kuula näytti hyppelehtivän veden pinnalla kauas ulapalle. Tämä aiheutti mainittujen katselijani kesken leikkipuheen: »Se kuula kaatoi monta miestä.» Sanaleikki oli sekä tosi että sattuva. Noin kymmenen minuuttia myöhemmin laskettiin laivasta vesille vene, jonka perässä istui upseeri ja venettä souti muutama matruusi ohjaten sen sataman perukkaan. Mikäli saatettiin kaukaa nähdä oli upseerin kädessä pieni lippu, joka muistutti englantilaista sotalippua. Veneen kerralla lähti laivan luota myöskin 3 barkassia ja kussakin niistä oli suuri messinkinen kanuuna ja miehistöä 40—50 miestä. Kaupungin rauhanneuvottelijain vene epäroï siitä syystä lähteä soutamaan niitä kohden. Mutta kun heti senjälkeen englantilaisesta veneestä heilutettiin pientä valkoista lippua, lähenivät virkaatekevä pormestari G. Pettersson ja kaksi laivuria, jotka kumpikin osasivat vähän englanninkieltä, englantilaisten rauhanneuvottelijani venettä saavuttaen sen miltei ulkosataman keskikohdalla. Englantilaiset barkassit soutivat samalla veneiden läheisyyteen.

Nyt alettiin keskustelu merkkejä käyttäen, sillä vihollisveeneen upseeri ei näyttänyt ymmärtävän muuta kieltä. Hän ilmoitti merkkikielellään, että kaikki mitä satamassa ja sen ympärillä oli, kuului englantilaisille. Tähän sopimattomaan anastamisilmoitukseen pormestari tietysti vastasi jyrkällä vastalauseella, ja kun suosiollisesta sopimuksesta ei näyttänyt olevan toiveita, oli kaupungin rauhanneuvottelijan mielestä tarpeetonta pitkittää keskustelua ja hän aikoi palata takaisin rantaan. Mutta englantilaisten veneiden laivamiehet iskivät venehakansa kaupungin rauhanneuvottelijain veneeseen pidättäen sitä vielä hetkisen. Nyt alkoi englantilainen upseeri keskustella sovinnollisemmin tiedustellen pormestarilta, mitä uskontoa hän tunnusti. Saatuaan vastauksen: luterilaista, upseeri ojensi pormestarille kätensä ikäänkuin samanlaisen ajatustavan merkiksi. Mutta tätä hyvää suhdetta ei kestänyt kauan, sillä pian hän uudisti vaatimuksensa, että kaikki oli annettava hänen haltuunsa; ellei niin tapahtuisi, uhkasi hän polttaa ja hävittää kaikki laivat ja sata-

man kaikki puutavaravarastot ja kun pormestari ilmoitti vastalauseensa sen johdosta, irtaantuivat veneet toisistaan ja englantilaiset barkassit lähenivät rantaa alkaakseen hävitystyönsä vähääkään aavistamatta, että lähellä oli sotaväkeä väijyksissä. Saatuaan merkin alkoivat venäläiset ja suomalaiset nyt kiivaasti ampua vahvoin panoksin englantilaisia barkasseja, joissa syntyi hetkiseksi suuri hämminki ja yksi niistä näytti jo ajelehtivan perämiehettä ajautuen rantaa kohti. Mutta ennen pitkää sen miehistö sai takaisin mielenmalttinsa ja alkoi soutaa barkassia selälle päin laivaansa kohti, johon suuntaan toisetkin kaksi barkassia kii-reesti etenivät, niin että kaikki kolme pääsivät pois pyssynkantan matkalta. Jos meikäläiset olisivat hillinneet enemmän intoaan odottaen, kunnes barkassit olisivat ehtineet lähemmäksi rantaa, olisi luultavasti ainakin yksi tai kenties kaksikin niistä jäänyt meikäläisille mieluisaksi muistoksi siihen paikkaan, pääsemättä enää palaamaan. Mutta meikäläiset hätäilivät hieman alkaen taistelun liian aikaisin ja siitä syystä taistelun tulos ei muodostunutkaan sellaiseksi kuin olisi ollut mahdollista. Luulen, että ensimmäisen laukauksen laukaisi joku omista kaupunkilaisistamme. — Kun englantilaiset pääsivät meidän kivääriemme kuulien kantaman ulkopuolelle, ei heillä enää ollut mitään vaaraa. Mutta pian senjälkeen alkoi englantilainen sotalaiva ampua kiivaasti pommeja ja kuulia. Useimmat kuulista eivät kantaneet kaupunkiin asti, vaan putoilivat Karin lahteen, muutamit 35 naulaa painavat kuulat lensivät kuitenkin kaupungin alueellekin ja yksi sellainen tavattiin Papin haasta, toinen samanpainoinen kuula viinkui raatihuoneen nurkissa. Suurempia, 96 naulaa painavia pommeja tavattiin myös, m.m. yksi Myllymäen läheltä, n. 1/3 virstaa länteen kaupungista. Allekirjoittanut käski pitää sitä vesikorvossa 3 kuukautta ja sitten eräs venäläinen tykkiväen seppä aukaisi sen. Se sisälsi ruutia, mutta ruuti oli vedessä jo kylliksi kostunut. Tämä pommi on nykyisin talletettu kirkkoon.

Kun pommitusta oli sitten jatkunut hyvin kiivaasti vähän yli kaksi tuntia sen aiheuttamatta kaupungissa tai sen ympäristöllä vähintäkään vahinkoa, se lakkasi, ja klo 6:n jälkeen iltapäivällä vihollisen laiva poistui nolona purjehtien Ruotsin puolelle Gefleen, josta se ilmoitti Ruotsin sanomalehdille tappionsa olleen 2 kuollutta ja 7 haavoittunutta. Samalla se ilmaisi kummastelunsa siitä, ettei ollut kyennyt syyttämään Rauman kaupunkia palamaan, vaikka kaupungin talot näyttivät olevan rakennettu yksinomaan puusta. Ei siis tiedetä varmasti, kuinka suuri vihollisen tappio oli kaatuneiden ja haavoittuneiden lukumäärältä, mutta varsin luultavaa on, että viime mainittujen lukumäärä oli mel-

koinen. Ensimmäinen sotatapaus päättyi siis Raumalle verrattain onnellisesti.

Saman kuukauden 24 p:nä heti puolenpäivän jälkeen havaittiin taasen kirkkotorresta merellä kaksi vihollislaivaa, jotka etsivät pääsyä Rauman satamaan, mutta toista tietä kuin ensi kerralla, nimittäin Pihluksen niemen ja Valkiakarin välitse kulkevaa n.k. pohjoista reittiä pitkin. Koska pelättiin vihollisen kostavan edellisellä kerralla saamansa epäystävällisen vastaanoton, alettiin kaikkea arvokkainta omaisuutta kuljettaa turvaan: koko seuraavan yön olivatkin kaikki kaupunkilaiset liikkeellä. Seuraavana aamuna eli heinäk. 25 p. laskivat molemmat vihollislaivat, toinen oli englantilainen ja toinen ranskalainen, ankkurinsa pysähtyen Hakunin ja Järviluodon väliin, Korkiakarin eteen, vähän ulomaksi sitä, Korkiakarin selälle. Kaupungin puolustusväkenä oli nyt yksi komppania sotilaita, joista kuitenkin osa oli komennettu Voiluotoon ja osa Sorkkaan, jossa useat kaupungin laivoista olivat piilossa, mutta osa puolustusväestä oli nyt, kuten ensi kerrallakin, väijyksissä sataman kummallakin puolella makasiinien ja lehteritapulien takana. Sitäpaitsi oli puolustustarkoituksessa asetettu 2 kanuunaa Lonsin kallioiden sataman puoleisella sivulla olevaan patteriin. Laskettuaan ankkurinsa vihollislaivat alkoivat heti ankan ammunna. Jo toisesta laukauksesta syttyi sataman luoteinen eli Salmensuonluodon puoli palamaan. Ilma oli erittäin kaunis ja lämmin niinkuin oli ollut laita jo kauan aikaa. Liekit ja savu peittivät koko sataman seudun ja vihollislaivat jatkoivat pommitusta mitä kiivaimmin. Kun sattui muutaman minuutin keskeytys ja joku kaupunkilainen ilmestyi satamaan hillitsemään tulen leviämistä, alkoi vihollinen heti pommituksen uudelleen kaksinkertaisella voimalla. Meikäläisten sotamiesten täytyi peräytyä asemistaan ja mainitut 2 kanuunaakin muutettiin Häppälän karin rantaan lähemmäksi kaupunkia, jossa päätettiin tehdä vastarintaa siinä tapauksessa, että vihollinen nousisi maihin ja lähenisi kaupunkia. Mutta vihollinen ei yrittänytkään nousta maihin, vaan tyytyi vain polttamaan kaiken, mihin tuli saattoi tarttua sataman kummallakin puolella ja pommittamaan kaupunkia pitkän ajan kuulilla ja raketeilla koettaen kovasti saada senkin syytymään. Satamassa paloikin poroksi miltei kaikki, mitä siellä oli, kaikki makasiinit ja parru-, lauta- ja lehteritapulit, joita viimeksi mainittuja oli suuret varastot, kaikki paloi hulmuavin liekein tulen saaliina, niin että kaupungista katsoen klo 8 ajoissa illalla koko satama näytti suurelta tulimereltä. Vahingot arvioitiin vähintään 50.000 hopearuplaksi.

Vihollinen aikoi vakavasti hävittää myöskin kaupungin, mutta harvat sen luodeista kantoivat kaupunkiin asti. Useimmat pu-

tosivat Karin lahteen. Tietääkseni sattui vain yksi raketti kaupunkiin pudoten Päiväisen talon porstuan katolle, 50 sylen päähän kirkosta lounaiseen. ¹⁾ Se meni läpi katon ja lattiankin tunkeutuen noin kyynärän syvään maan sisään. Sillä tähdättiin kirkkoja, johon se olisi osunutkin, ellei sen vauhti olisi loppunut hieinan liian aikaisin. Muudan 35 naulaa painava, ruudilla täytetty pommi viuhui myöskin läheltä yli kaupungin pudoten pappilan vanhaan kirkonvainioon lähelle vanhaa kirkkotarhaa. Toinen samanlainen putosi Vännin sillan lähelle räjähtäen siinä, niin että yksi sen sirpale lensi Kuurin talon pihaan. Useampia vihollisen pommeja kuin mainitut kolme ei tietääkseni kantautunut kaupunkiin asti. Mutta sangen kiivasta ampumista kesti klo 2:sta lähtien päivällä klo 11:een illalla eli 8 1/2 tuntia. Vain noin klo 7 ja 8 illalla oli pieni tauko. Tämän kirjoittaja, joka jo klo 4 aikaan lähti täältä Äyhölle, saaden sinne jatkuvasti tietoja vihollisen toimenpiteistä, kysyi ensimmäisen tauon aikana, jolloin ei enää kuulunut pommituksen jyrinää, eräältä kaupungista tulevalta, kuormaa kuljettavalta talonpoikaisrengiltä, mitä siellä nyt oli tekeillä ja sai vastauksen: *»Bajonetistä sanotaan ollavan yhdesä»*. Hetken perästä tuli toinen samankaltainen mies kaupungista kuormineen ja kysyessäni häneltä samaa hän vastasi: *»Kaupungin sanotaan vihollisen tulevan»*.

Pommitus taukosi vasta yön tullen ja vihollinen lepäsi lehteri- ja lautatapularhassamme suorittamistaan urotöistä: olivathan ne Englannin kansan arvoisia, kansan, joka levittää raamattuja maailman ääriin asti, mutta samassa menettelee käytännössä hunnien, vandaalien ja Turkin suuren profeetan Muhamedin tavoin, käyttihän hänkin sanansaattajanaan hävittävää tulta. Suuren ja valistuneen kansan sopiikin sotakentällä taistella oikean asian puolesta. Mutta vain kaiken maailman hylkiöistä kokoonhaalitut villin merirosvojoukon tapaista on purjehtia laivastoinen pitkin varustamattomia rannikkoja, hävittää, kaapata ja polttaa kauppalaivat, sytyttää tuleen lauta- ja lehteritapulit, ampuu suojattomia kalastajaveneitä, ryöstää luodoista pukit, vuohet ja lampaat ja tehdä kaikenlaisia ilkitöitä, rikkoa lupaukset ja sopimukset ja häväistä siten itsensä ja hallituksen, joka varustaa sellaisia retkikuntia liikkeelle.

Klo 10 seuraavana aamuna eli heinäk. 28 p:nä olivat molemmat vihollislaivat vielä entisellä paikallaan satamassa eikä kaupungissa tiedetty mitä ne nyt aikoivat tehdä. Odotettiin pommituksen alkavan uudelleen, etenkin kun saatettiin kaupungista nähdä, että kuulia ja muita ampumatarpeita siirrettiin suuremmasta lai-

¹⁾ Tarkoittaa Joki-Päiväisen taloa. Suom. muistutus,

vasta pienempään, mutta aivan äkkiä lähtivät molemmat laivat liikkeelle poistuen satamasta.

Sen 50.000 hopearuplan suuruisen vahingon lisäksi, minkä englantilaiset aiheuttivat kaupungille polttaessaan kummallakin puolella satamaa olleet rakennukset ja puutavaravarastot, kaappasivat he seuraavat raumalaiset laivat: Didon, johon oli lastattu 2.000 tynn. suolaa ja jonka omisti kauppias Joh. Sam. Vesander, vahinko arvioitiin 20.000 hopearuplaksi, sekä erään toisen, 3.000 tynn. suolaa kuljettavan prikin, jonka omisti kauppias, Paul Isac Sallmén, vahinko arvioitiin 25.000 hopearuplaksi. Nämä molemmat laivat vietiin Englantiin ja julistettiin sotasaaliiksi, nirri. Englannin lain mukaan, vaikka esim. Dido-laiva oli jo ennen sodanjulistusta lähtenyt jostain Välimeren satamasta (kotiin, päin) eikä siis voinut tietää, mitä sodasta oli päätetty. Sitäpaitsi kaapattiin syksyllä 1855 pienehkö kuunari lasteineen sen ollessa matkalla Ruotsiin. Englantilaisten Raumalle aiheuttama vahinko kohosi siten kaikkiaan vähintään 100.000 hopearuplaan, lukuunottamatta kolmea kotisatamassa poltettua laivaa. Ja kenen hyväksi kaikki tämä tapahtui?

Raumalla on nykyisin seuraavat julkiset rakennukset *raati-huone*, kaksikerroksinen kivirakennus torin eteläisellä laidalla, rakennettu pormestari Agricolan aikana (ei vuosilukua); *koulutalo*, jonka rakentaminen aiheutui seuraavista syistä: kun Turun kaupunki paloi syksyllä 1827, muutettiin siellä ollut koulu Raumalle ja sitä varten rakennettiin täällä kiireesti suurehko puurakennus Rauman joen etelärannalle, vastapäätä kirkkoa. Vuosina 1828, 1829 ja 1830, jolloin Turun koulu oli täällä, käytettiin sitä koulutalona. V. 1850¹⁾ paloi Porin kaupunki ja koulu. Rauma oli taasen koulun turvapaikkana ja suurimmalla kiireellä jatkettiin Raumalla koulutaloa rakentamalla sen läntiseen päähän uusi huoneisto vanhan kouluhuoneiston lisäksi, sillä Rauman alempi koulu oli jo sitä ennen sijoitettu näihin Turun koulun käyttämiin suojiin. Talvella 1856, jolloin Raumalle oli majoitettu kokonainen rykmentti venäläisiä, käytettiin kahta perättäistä länsipäässä olevaa kouluhuonetta rykmentin räätälinverstaana, ja niihin sijoitettiin pelkkiä räätälintyöntekijöitä asumaan. Rauman alemman Alkeiskoulun huoneisto, joka sijaitsee kirkon ja pappilan välillä, on nykyisin *paloruiskujen säilytys huoneena*, mutta se on jo vanha eikä ole enää pitkä-ikäinen.²⁾ Muita yleisiä rakennuksia

¹⁾ Tarkoittaa Porin kaupunginpaloa v. 1852. Vrt. J. W. Ruuth, Björneborgs stads hist, ss. 395—400.

²⁾ Rakennus hajoitettiin v. 1935. Suom. muist.

ei kaupungissa sitten enää olekaan kuin *pakkahuone*, joka vuonna 1850 paikkeilla rakennettiin uudestaan 1/2 virstan päähän kaupungista, sataman tien vasemmalle puolelle ja *rehtorin talo*, joka nykyisin on myöskin välttävissä kunnossa.

Jo katolisena aikana oli Raumalla suuri koulu, jonka nimi oli Collegium Raumense. Se oli aikoinaan hyvässä maineessa. Kun Raumaa kohtasi ankara kaupunginpalo, joutui tämäkin koulu rappiolle ja sen tilalle perustettiin 1639 tai 1640 triviaalikoulu Poriin. Viimemainittu kaupunki paloi 1698 ja koulu muutettiin taas Raumalle, vanhaan paikkaansa¹⁾ takaisin. Mutta heti venäläisvallan päätyttyä Porin maistraatti esitti valituksessaan, että tämä koulu oli vain mahdollisesti muutettu Raumalle, kunnes Porin kaupunki tulisi rakennetuksi uudelleen, ja huhtik. 10 p. 1722 päivätyn kuninkaallisen kirjeen nojalla muutettiin koulu takaisin Poriin. Seuraavana vuonna pyysivät Rauman kaupungin asukkaat, että koulu muutettaisiin takaisin Raumalle, mutta Porin maistraatti ja porvaristo vastustivat jyrkästi, ja siten sai koulu vanhain olinpaikan Porista.

Kaupungin sinettejä on kaksi. Niiden nimikirjoitukset ovat samanlaiset, mutta niissä kummassakin on eri vuosiluku. Sinetin keskustassa on risti, joka kuvaa kristinuskoa ja jumalisuutta. Sitä opetettiin koulussa ja harjoitettiin luostarissa. Sinetin reunassa on kirjoitus: Sigillum Civitatis Raumensis An. 1625. Toisessa sinetissä on vuosiluku 1441, jolloin vasta kaupunki sai etuoikeudet.²⁾

Eräässä allekirjoittaneen vasta muutama päivä sitten löytämässä vanhassa maakirjassa (jordebok) oli seuraavat Raumaa koskevat merkinnät: »Raumo, Röker och Lajo byar äro den 4 marti 1616 donerade Raumo stad tili utrymme och muhlbete.» (Rauman Röker ja Lajon kylät on maalisk. 4 p. 1616 lahjoitettu Rauman kaupungille alaksi ja laitumeksi.) Rekisaari ja Omenapuumaa-nimiset kruununluodot kuuluvat Rauman kaupungille Kuninkaallisella kirjeellä, päivätty syysk. 27 p. 1765, niiden vuotuinen vero on vahvistettu määrään, joka vastaa nykyisin 20 rupi. 40 kop. hopearahaa. Tarvolan kylän Mattilan tila on suotu Rauman kirkkoherran virkataloksi marraskuun 9 p. 1703 eikä siitä suoriteta säädettyjä karjarahoja, koska se on vanhaa luostarin maata. Uotilan kylän Siuttilan tila on suotu Rauman kappalaisen virkataloksi elok. 16 p. 1687.

¹⁾ Ljungberg esittää tässä pormestari Sidbergin käsitystä koulun muutosta. Vrt. Lähteenoja, Rauman kaupunginhistoria III, Rauma 1721—1809, s. 297.

²⁾ Pitää olla: 1442, vrt. Högman, Rauman kaup. hist. I, s. 26. — Suom. muist.

Tämän merkinnän mukaan oli siis kolmannella kylällä, josta Rauma on muodostettu, nimi Röker,¹⁾ jota nimeä en ole koskaan kuullut, mutta jonka täytyy olla oikea. Näiden kolmen kylän maa on mainitussa maakirjassa merkitty 14 $\frac{1}{10}$ manttaaliksi.

Kaupunkilaiselinkeinoista on kauppa ensi sijalla. Kuten edellä on mainittu ovat raumalaiset tehneet kauppaa pohjalaisten kanssa ja kauppapaikkana on ollut Rekisaaren luodon itäinen ranta, vastapäätä Omenapuumaata, mutta tämä kauppa ei liene ollut varsin kannattavaa. Ei ole tietoja siitä, matkustivatko raumalaiset myöskin Pohjanmaalle ja tekivätkö he siellä mainittavammassa määrässä kauppaa. Mutta heillä oli vanhastaan siihen oikeus, kuten nähdään Uudellekaupugille kuninkaallisella kirjeellä huhtik. 19 p. 1617 vahvistetuista etuoikeuksista. Uuskaupunkilaiset saivat oikeuden nauttia samoja etuja kuin Ruotsin muut kaupungit Örebrossa ja Suomen kaupungit Helsingissä v. 1616.²⁾ Uuskaupunkilaiset saivat nimittäin oikeuden käydä samoilla vapaamarkkinoilla Pohjanmaalla kuin Turun, Rauman ja Porin porvaritkin ja käyttää hyväkseen kaikkia niitä muita toripäiviä, joita mainitut porvarit Suomessa käyttivät.

Myöhempinä aikoina on kauppa suuresti vilkastunut. Tämän kaupungin päävientitavaroita ovat lehterit, laudat, lankut, peikot, parrut ja halot vähemmässä määrässä. Vienti on tapahtunut Itämeren rannoilla oleviin Saksan kaupunkiin. Myöhemmin, viime vuosina on alettu rakentaa suurempia laivoja, jotka purjehtivat ottamaan rahteja ja ansaitsemaan niillä pääasiallisesti Englantiin ja Välimeren rannoille. V. 1848 rakennettiin täällä suurin laiva, mitä Raumalla luultavasti koskaan ennen on rakennettu, nimittäin Sovinto-niminen, 228 lastin alus. Purjehdittuaan ensin muutamia vuosia Välimerellä tämä laiva otti vihdoin Englannista rahdin Itä-Intiaan vieden menomatalla ensin kivihiiltä Hyväntoivon niemelle, Kapkaupunkiin ja jatkaen sitten onnellisesti matkaa Itä-Intiaan Akyabiin, josta se toi riisilastin Englantiin. Se suoritti siten pisimmän purjehdusmatkan, mitä raumalaiset alukset tähän asti ovat koskaan suorittaneet, mutta ansio supistui vähiin tai oikeastaan sitä ei saatu lainkaan, sillä Kapkaupunkiin viedyn kivihiilen rahdista saatiin vain vähäinen osa, koska toiminiemi, joka oli rahdannut aluksen, oli sillä välin lakkauttanut maksumensa. Sodan puhjettua jo keväällä laiva pääsi töin tuskin pakoon englantilaisten kaapparilaivojen käsistä ja turvaan ruotsalaiseen satamaan ja myytiin siellä 46.000:n Riikintalarin hinnasta valtakunnanvelkaseteleitä. Sovinto oli rakennettu täällä yhtiölaivaksi ja maksoi 16.000 hopearuplaa.

¹⁾ Röker = Rökar — Röketal, tarkoittaa kylien solulukua. Suom. muist

²⁾ Örebro kauppajärjestys on vuodelta 1614. Suom. muist.

Viimeksi kuluneena vuonna 1856 oli Raumalla seuraavanimiset ja -kokoiset laivat:

Ida parkkilaiva	234	lästiä	Mars	kuunari	64	lästiä
Carl kuunari	70	»	Christina	kaljaasi	55	»
Delphin »	61	»	Välgång	»	45	»
Mentor »	55	»	Amphion	»	35	»
Rurik parkki	238	»	Kosacken	priki	70	»
Graset kuunari	66	»	Emerentia	kuunari	110	»
Columbus »	65	»	Primus	»	64	»
Onni parkki	105	»	Välgång	»	53	»
Myran kuunari	68	»	Hoppet	»	72	»
Mariana »	59	»	Toivo	»	63	»
Delfin »	32	»	Adrian	»	51	»
Hoppet priki	77	»	Bonaparte	»	50	»
Norden kuunari	63	»	Delfin	»	47	»
Ilma »	60	»	Toimi	»	42	»
Alkaja »	51	»	Johan Henric	»	30	»
Vandringsman »	51	»	Hoppet	kaljaasi	17	»
Minerva »	80	»				
Akko »	60	»				

yhteensä 34 laivaa ja niiden yhteinen lästimäärä 2.362 lästiä. — Sitäpaitsi myytiin sodan levottomuuksien pelosta v. 1855 seuraavat laivat: Sovinto myytiin, kuten sanottu, Tukholmaan toukok. 1855, kaljaasi Fortuna myytiin samana keväänä Gefleen, 70 lastin suuruinen kuunari Edvard myytiin Hampurissa maaliskuussa 1855, samoin 144 lastin suuruinen laiva Altai, kuunari Usko, 70 lästiä, myytiin Corkissa myöskin maaliskuussa 1855 ja laiva Apolonia, 114 lästiä, myytiin Lontoossa samaan aikaan, kaikkiaan myytiin 6 laivaa ja niiden yhteinen lästimäärä oli 710 lästiä.

Kaupan rinnalla on maanviljelys ollut kaupungissa tärkeä elinkeino. Varhaisimmista ajoista alkaen on kaupungin tiluksia perintönä tai myynnin kautta siirtynyt omistajalta toiselle ja niitä on viljelty omistajan yksityisenä, laillisesti perittynä tai ansaituna omaisuutena. Mutta asiasta syntyi oikeusjuttu, joka päättyi siten, että v. 1854 tilukset tuomittiin pois niiden omistajilta, mutta heille suotiin kuitenkin omistusajan pitennystä 10 vuotta eli vuoteen 1864 asti, jolloin kaikki kaupungin tilukset palautuvat yksityisiltä kaupungille. Tämä luovutus käy monelle sangen rasittavaksi. Useimmilla porvareilla on huomattavia tiluksia kaupungin mailla. Muutamat kylvävät syksyisin jopa 5:kin tynnyriä ruista, useilla on 2—3 tynnyrin kylvö ja he voivat omalla heinä-

sadolla ruokkia navetassaan pari hevosta ja 3—4 lehmää. He saavat siis saman sadon kuin useat pienet tilat maaseuduilla. Nämä tilukset palautuvat, kuten sanottu, v. 1864 kaupungille ja ne vuokrataan luultavasti sitten pitemmäksi tai lyhyemmäksi ajaksi vuotuisesti kaupungin kassaan suoritettavasta vuokrasta.

Mutta miten nämä tilukset ovat alkujaan joutuneet yksityisille, on vaikeammin selvitettävissä. Luultavasti maistraatti on aikojen vieressä ensin myynyt niitä yksityisille henkilöille, sillä muulla tavalla ne eivät ole voineet siirtyä yksityisten haltuun. Syy on siis kaupungin hallituksen, joka on sallinut kaupungin maan joutua yksityisille eli siirtyä pois kaupungin hallinnasta. Kysymys niiden palauttamisesta kaupungille heräsi siten, että pormestari vaati palkan lisäystä. Kun porvaristo ei suostunut siihen, alistettiin asia kuvernöörin ratkaistavaksi ja hänelle selitettiin kaupungilla olevan huomattavan suuria tiluksia, jotka kuitenkin olivat nyttemmin joutuneet yksityisille. Niin alkoi kyseinen maariita ja se päättyi niinkuin edellä selostettiin. Pappilan, kappalaisen ja koulunrehtorin tilukset eivät kuuluneet yllämainittujen tilusten kategoriaan ja ne jäivät siis entiselleen, niinkuin ne olivat vanhastaan olleet. Oikeudenkäynnin kestäessä kaupunkilaiset koettivat todistaa, että he olivat lunastaneet kaupunginmaat kruunulta yksityisomaisuudekseen ja he olivat tarkoitusta varten hankkineet Ruotsin valtakunnanarkistosta Tukholmasta muutama Raumaa koskevia vanhempia todistuskappaleita. Mutta ne eivät sisältäneet mitään sellaista, joka olisi koitunut vastaajille hyödyksi. Ainoa seikka, joka selvisi niistä, oli se, että Rauman kaupunki oli 200:lla unkarilaisella kultarahalla lunastanut kruunulta kaupungissa olevat asumattomat tontit.¹⁾

Raumalla harjoitetuista käsistöistä on tärkein pitsinnypläys, joka niinikään on huomattavasti taantunut. Tyttölapset alkavat pitsinnypläyksen 7—8 vuotiaina ja monet naiset nypläävät jatkuvasti koko elämänsä ajan. En ole nähnyt kenenkään miehen nypläävän pitsiä tai edes osaavan tätä käsityötä. Nyplästyyny on luultavasti luostarin perintöä niinkuin sukankudonta Naantalissa. Mutta viimeainitussa kaupungissa harjoittavat miehetkin sukankudontaa. Nyplästyyny pienine nappuloineen ja hienoine lankoineen ei sijaan sovikaan miesten karkeille sormille. Tarpeellisenä virkistyksenä nyplästyössä käytetään nuuskaamista, jota vanhemmat naiset viljelevät ylen paljon. Kahvikupponen kuuluu myöskin tämän käsityön lomassa tarvittaviin virkistykseen.

Täällä valmistetaan monenlaatuista pitsejä ja niillä on monenmoisia nimityksiä, joista mainitsen vain ne, jotka itse tunnen:

¹⁾ Lunastus koski sekä asuttuja että asumattomia tontteja. Suom. muist.

1. Storkronaa (Isokruunu),
maksaa 1 Riikintal.
kyyn.	28. Kringeljjederii
2. Äppelqvistii	29. Kringeladdii
3. Kramsun	30. Oksvarist
4. Frimodigin leveää	31. Pualpohjast
5. Frimodigin soukkaa	32. Gåsöggaa
6. Riksin pitsii	33. Vinopyörää
7. Stjernaa	34. Nenäklasii
8. Outolai	35. Siivenkaltaist
9. Saukkoo	36. Krappuu
10. Kannuksen pyörää	37. Plattuddii
11. Kouknattuu	38. Flåderixii
12. Koukkuu	39. Peronlongettii
13. Förnämii	40. Hakouddii
14. Tirkkuu eli Hiirenporrast,
hyvin soukkaa	41. Gåsöggaukkoo
15. Minsorttii	42. Kolmlaanast
16. Frökenuddii	43. Boberin lai
17. Välineulast	44. Luukkaa
18. Myllysiippii	45. Pimppuu
19. Housuhjertaa	46. Blonder koukkuu
20. Mandeluddii	47. Puolenparist
21. Harakannokkaa	48. Koukkuu
22. Kultseppää, kolmea lajia:
vanhaa kultseppää, väli-
neulast ja plattkultsep-
pää	49. Hakopitsii
23. Saksan Välineulast	50. Blondervalakkaa
24. Vikurii	51. Käsikupest
25. Hjertuddii	52. Storhålaa
26. Nageluddii	53. Sexöggaa
27. Nippuu	54. Oxöggaa
	55. Pitknokkaa
	56. Tripptrappuu
	57. Ristaukkoo
	58. Juustonkehää
	59. Halfmoonaa
	60. Rossinuddii

Sitäpaitsi on olemassa paljon muita kuin nämä 60 eri lajia, mutta minä en tiedä niiden nimiä.

Kaupungin elinkeinoihin kuuluu myöskin kalastus. Vielä 6 vuotta sitten oli kaupungissa 3 silakkanuottaa. Suurinta nuottaa sanottiin suurnuotaksi, ja silakkaa pyydettiin pääasiallisesti Ruakluodon nokassa ja toisinaan Korkiankarin selällä. Toiset nuotat olivat vuoroin Saukossa, vuoroin Kaskisten luodossa. Toisinaan saatiin suurnuotalla myöskin lohia. Kesällä 1845 tuotiin kaupunkiin eräänä iltana parisen hevოსkuormaa sanottua kalaa ja vuonna 1852 saatiin eräänä iltana kesäkuun lopulla Syvärauman lahdesta

samasta apajasta 18 lohta, jotka painoivat keskimäärin 1 leiviskän kappale. Kalojen saannin vähennyttyä viime vuosina ovat kaupunkilaiset yleensä vähentäneet kalastamistakin. Kaupungissa on nykyisin enää yksi verkkovene, jota käytetään silakan kalastukseen ulkona merellä. Suomukalojen pyyntiä varten on olemassa jokin nuotta ja jokin verkko, jolla tätä kalaa pyytävä kalastaja kalastelee läheisillä matalikoilla. Entisaikoina pyydettiin paljon silakoita Rauman saaristossa. Kortelasta, Lahden kartanosta, Sorkasta ja itse Rauman kaupungistakin vietiin lähimmälle maaseudulle suuria silakkamääriä. Muudan vielä elävä, 70-vuotias mies on minulle useasti kertonut hänen nuorena ollessaan sattuneen kahdesti, että Aikon torppari saapui Otan nokkaan suurenpuoleisine silakkasaaliineen ja antoi rumpalin kuuluttaa kaupungissa silakkaa olevan kaupan 8 killingin hinnasta nelikolta, mikä vastaa nykyisessä hopearahassa 6 kopeekkaa, mutta ostajia ei tullut sittenkään, niin että hänen täytyi viskata tuoreet silakat takaisin mereen. Nykyisin on täällä nelikosta tuoreita silakoita parina vuonna maksettu 1 rupla hopearahaa eikä ole suinkaan ollut puutetta ostajista, etenkin senjälkeen, kun viime vuosina kokemäkiläiset ovat alkaneet ostaa täältä suuret määrät silakoita, joita he itse suolaavat ja vievät sitten myytäväksi Hämeeseen. Suomukaloja on sensijaan koko kesän, alkaen toukokuun alusta joulukuuhun asti, saatavissa kaupungissa, etenkin ahvenia ja haukia ja syksyllä merisiikaa. Vielä muutamia vuosia sitten myytiin merisiikaa yleisesti 25 kopeekasta hopearahaa leiviskältä, mutta nykyisin maksetaan 50—60 kopeekkaa leiviskältä.

Käsityöläisiä on kaupungissa nykyisin seuraavasti: seppiä 5, puuseppiä 4, sorvareita 2, kultaseppiä 2, läkkiseppiä 1, kipsinvalajia 1, nahkureita 1, leipureita 2, kirjansitojia 2, suutareita 6, räätäleitä 6, muurareita 1, hatuntekijöitä ei yhtään, sillä hatun käyttö on vähentynyt, köydenpunojia 1 ja lasimestareita 1, eli yhteensä 35.

Yleensä on huomattava, että kaikki elintarpeet ovat sodan aikana kohonneet vuodesta 1854 lähtien kahdenkertaisiin hintoihin. Esim. halot maksoivat ennen: 1 syli koivuhalkoja 1 ruplan hopearahaa, 1 syli mänty- tai kuusihalkoja 80—85 kop. Nykyisin on hinta täsmälleen kahdenkertainen: 1 syli koivuhalkoja 2 ruplaa, ja 1 syli muita halkoja 1 ruplan 60—40 kop. hopearahaa. Voi-leiviskästä maksettiin ennen sotaa 1 rupi. 80 kop.—2 ruplaa ja perunatynnyristä 50—60 kop. Nyt maksaa voi 4 ruplaa leiviskältä ja tynnyri perunoita maksaa 2 ruplaa. Nykyisin valitetaankin kaikkialla, että aika on kovin kallis.

Asukkaat ja heidän sivistystasonsa, tapansa ja muut olosuhteensa.

Rauman kirkkoherrakunnan asukkaat kuuluvat, kuten on laita koko Turun läänin läntisen osan, Suomen heimon hämäläiseen haaraan. Monet Raumalla tavattavista nimistä johtuvat asianomaisten kotipitäjien, -kylien tai -talojen nimistä. Esimerkkeinä mainittakoon: Ilvan — Ilvaisten kylästä Eurajoelta, Paqvalin — Kiukaisten kappelissa tavattavasta Pakolan talosta ja Panelius saman kappelin Panelian kylästä, Yrjänder — Sydänmaan kylän Yrjälän talosta Eurajoelta, Kållberg — Kollasta ja Kordelin — Kortelasta, molemmat Rauman maaseurakuntaan kuuluvia, Euren — Euran pitäjistä, Lapenius — Lapista, Norrmen, Rauman pormestari, kuoli 1818 Nurmesluodosta ja useat muut samanlaiset nimet johtuvat kysymyksessäolevan henkilön syntymäseudusta.

Kielimurre on myöskin melkein samaa kuin muuallakin Turun läänissä rannikolla asuvien suomalaisten, mutta siinä on vieläkin enemmän lyhennyksiä kuin muiden kielimurteessa. Esimerkkinä mainittakoon: Pan kyntlän akknall = pani kynttilän akkunalle. Lisää esimerkkejä kielimurteen omituisuuksista ja lyhennyksistä saadaan pitsien nimistä.

Kansan siveellisyydessä ei ole moitteen syytä varsinkaan kirkkoherrakunnan maaseurakunnassa. Kaupungissa on viinanhimo käsityöläisten ja merimiesten keskuudessa hyvin yleinen aiheuttaen köyhyyttä ja tauteja. Naisväki ei, Jumalan kiitos, ole vielä vajonnut tähän paheeseen, mutta salavuoteus on nuorten naisten keskuudessa valitettavasti yleistä ja se on viimeisen sota-ajan jälkeen lisääntymään päin. Nuoret palvelijattaret, jotka muuttavat kaupunkiin, menettävät tavallisesti muutamassa vuodessa puhtaat tapansa ja joutuvat myöhemmin yhden tai useamman lapsensa kanssa kaupungin ja vaivaiskassan elätettäviksi.

Kansa on yleensä rehellistä, työteliästä ja ahkeraa, se kunioittaa lakia ja esivaltaa, luottaa opettajiinsa ja rakastaa heitä. Viimeisenä kymmenenä vuonna täällä sattuneet varkaudet ovat enimmäkseen olleet vieraspaikkakuntalaisten suorittamia. — Kansanluonne on hidas ja flegmaattinen eikä kansassa ole havaittavissa huomattavampia intellektuaalisia lahjoja, niin että ne ansaitisivat erikoista mainintaa. Kansassa ei myöskään ole soitannollisia, laulullisia, runollisia tai muita taiteellisia taipumuksia. Yhteinenkin kansa osaa yleensä lukea tyydyttävästi kirjaa, mutta kirjoitustaidossa ja laskennossa se on vielä aivan oppimatonta. Äidit antavat yleensä lapsilleen ensi opetuksen. Ne, joilta itsel-

) Rauman pormestari Joh. Emanuel Norrmen kuoli 17.3.1819. Suom. muist.

tään puuttuu kykyä antaa tätä opetusta, pitävät huolta siitä, että vieraat, vanhemmanpuoleiset lukutaitoiset naiset opettavat heidän lapsiaan. Yleisillä varoilla ei ole vielä perustettu kansakouluja. V. 1849 perustettiin kaupunkiin Pientenlastenkoulu ja sitä kutsutaan Ilvanin Pientenlastenkouluksi koulun perustajan, Rauman kappalaisen ja varakirkkoherran Gustaf Ilvanin mukaan, joka kuoli naimattomana 1842 ja jälkisäädöksessään määräsi jäämistönsä käytettäväksi sanotun laitoksen perustamiseen. Koulussa on nykyisin 75 oppilasta ja heille opetetaan sisä- ja ulkolukua, kirjoitusta, laskentoa, uskonnonhistoriaa ja ymmärryksen harjoitusta; tytöille opetetaan myöskin ompelutöitä. Kortelan ratsutilan omistaja Johan Nordman, joka myöskin kuoli naimattomana jouluk. 31 p. 1853, määräsi vähän ennen kuolemaansa lähes 3.000 hopearuplan suuruisen rahaerän Köyhien Lasten Kasvatuslaitoksen perustamiseksi Rauman maaseurakuntaan. Nordmanin perillisten tämän testamentin kumoamiseksi alkama oikeusjuttu päättyi vasta kuluvana vuonna 1857 ja varat on äskettäin luovutettu maaseurakunnan haltuun. Testamentti säättää, että koulu alkaa toimintansa vasta sitten, kun pääoma on kasvanut 3.000 hopearuplaksi.

Kaupungin asukkaiden ruumiinrakenne on etenkin miehillä vahva ja suurijäseninen. Puvustossa ei ole mitään erikoisuuksia eikä myöskään elintavoissa. Kansan keskuudessa ei ole käytännössä erikoisia n.k. kansanhuvituksia, tanssia lukuunottamatta, jolla niin hyvin kaupunkilaiset kuin maaseurakuntalaisetkin toisinaan ilahuttavat mieltään. Noin 30—40 vuotta sitten tanssittiin yleisesti vain menuettia ja puolalaista polkkaa ja niitä tanssittiin aina yhdessä, nimittäin menuettia ensin ja puolalaista polkkaa heti sen perästä. Menuetti oli hiljainen ja vakava tanssi, sitä tanssittiin hitaasti ja hyvin juhlallisesti, polkka, jossa mies ja nainen kieppuivat vinhasti ympäri, oli sensijaan reipas ja tulinen. Nykyään on nämä vanhat tanssit vaihdettu uusiin herrasväen tansseihin, kuten valssiin, katrilliin, böömiläiseen polkkaan ja marsukkaan. Nuorempi sukupolvi ei edes enää tiedä, miten menuettia tanssitaan. — Joulujuhlaa vietetään maaseuduilla vielä vanhaan tapaan, nimittäin siten, että lattialle levitetään vahvasti olkia ja laki eli katto vuorataan uusilla päreillä. Kaupungissa seurattiin vielä viime vuosiin asti samaa tapaa, mutta palovaaran pelosta on siitä nykyään jo luovuttu.

Paitsi välttämätöntä leipää, tärkeimpinä ravintoaineina ovat kala tuoreena ja suolattuna, maito, voi ja liha ja maitoruuat, kuten velli ja puuro, sekä peruna, joka on leivän jälkeen pääravintoaine. Pääsiäisenä syödään yleisesti mämmiä eli ruismaltaista ja

jauhoista valmistettua mustaa puuroa, joka kypsennetään uunissa tuohisissa, se maistuu imelältä ja vaikuttaa ulostavasti.

Lukukinkerit, joita pidetään talvisin maaseurakunnan 12:ssa kyläkunnassa, päättyvät aina suuriin päivällisiin, joihin kutsutaan koko kinkerilohko vieraisiksi. Kinkeripäivällisille saapuu sukulaisia ja tuttavita muiltakin paikkakunnilta. Kaupungissa oli sama tapa käytännössä ja kukin talonomistaja piti vuorollaan kinkerpäivälliset lukulohkolleen, mutta kun tämä ateria tuli liian kalliiksi monelle työmiehelle ja merimiehelle, joka omisti pienen talon, mutta jolla oli niukka palkka, niin tämä tapa lopetettiin papiston esityksestä noin v. 1840 paikkeilla.

Ilmasto on yleensä terveellinen ja kansan terveydentila on sentähden hyvä. Asukkaita ei yleensä rasita perinnölliset taudit. Tappavimpia täällä ilmenneistä taudeista on hermokuume, joka vaivaa keski-ikäisiä ja vanhempia henkilöitä, se raivoo usein keväisin ja tempaa pois monesti kaikkein vahvimmat, samoin ilmenee rokkoa, kuristustautia ja tulirokkoa sekä hinkuyskää lapsissa, viimeainittu tauti aiheuttaa lasten keskuudessa kenties suurimman tuhon. V. 1849 raivosi isorokko ankarasti sekä kaupungissa että maaseudulla ja siihen sairastui ja kuoli vanhempia-kin henkilöitä, joita ei oltu nuorena rokotettu.

Viimeinen viisivuotis-väkilukutilasto osoittaa Rauman kirkkoherrakunnan väkiluvun v. 1855 olleen kaupungissa 1.172 miestä ja 1.300 naista, yhteensä 2.472 henkeä, maaseurakunnassa 997 miestä ja 1.085 naista, yhteensä 2.082 henkeä eli koko kirkkoherrakunnassa kaikkiaan 4.554 henkeä. Samana vuonna kuoli kaupungissa 77 ja maaseurakunnassa 47 henkeä. Kaupungissa on syntyneitä keskimäärin 80—90 ja maalla 60—70 henkeä vuodessa ja kuolleina poistuu kaupungissa vuosittain 70—80 ja maaseurakunnassa 50—60 henkeä. Yleensä syntyy täällä vuosittain useampia kuin kuolee, mutta muutamina vuosina, tarttuvien tautien liikkuaessa, on suhde päinvastainen. V. 1853, jolloin kolera ja muut kulkutaudit raivosivat täällä, oli kaupungissa syntyneitä 88 ja kuolleita 204 henkeä. Maaseurakunnassa oli mainittuna vuonna syntyneitä 85 ja kuolleita 134, koko kirkkoherrakunnassa oli siis syntyneiden lukumäärä 173 ja kuolleiden 338 henkeä.

Niin kulkee elämä kulkuaan: toinen sukupolvi väistyy toisen tieltä. Uusi aika tuo mukanaan uusia tapoja. Jokainen uusi sukupolvi uskoo astuneensa askeleen eteenpäin valistuksen ja sivistyksen tiellä, mutta puolueettomasti tarkastaessamme omaa aikaamme ja verratessamme sitä entiseen meidän täytyy tunnustaa, että vaikkakin hyvinvointi ja ylellisyys on lisääntynyt ja inhimillinen tieto yleensä jatkuvasti edistynyt, niin tapojen puhtaus, ajatustavan ja toiminnan vakavuus ja totisen jumalisuuden henki

sensijaan on taantunut. Sinä kohtaloiden, maailman ja kansojen kaikkivaltias kaitsija! Ojenna suojaava kätesi tämänkin seudun yli. Älä salli sen kansan koskaan tulla arvottomaksi panemaan toivoaan Sinuun, silloin ei sen toivo myöskään koskaan petä eikä onni, jonka Sinä sille suot ja jota kansan oma jalostuminen edistää, koskaan hylkää sitä.

Eino Nikkilä

Satakuntalaisen palko- 1. haaparuuhien valmistus.

Palkoruuheksi sanotaan yhdestä, tavallisesti haapapuusta onteloitua ja levitettyä alusta.¹⁾ Onteloiminen tapahtuu siten, että puun päällipuolelle hakataan kämmenen levyinen rako, josta käsin koverretaan rungon puuaineen niin tyystin, että parin sentin vahvuiset laidat voidaan levittää paahtamalla. Laitojen haristettu asento pysytetään kaarilla tai poikkipuilla.

Kovertamalla tehty ruuhi on levinnyt laajalle eri puolille maapalloa. Sitä käyttävät myös lukuisat Euraasian kansat. Sen tuntevat venäläiset, puolalaiset, lätiläiset ja monet Siperian alkusukukansat. Ruuhella kulkevat mm. Obinugrilaiset kansat. Myös läheisemmät suomensukuiset kansat, nim. syrjäanit, votjat, vepsäläiset ja virolaiset tuntevat sen käytön.²⁾ Ja vihdoin omassa maassamme tehdään ja käytetään edelleen näitä palkoruuhia läntisessä Satakunnassa, vähäisellä alueella Kokemäenjoen pohjoispuolella.

Suomalais-ugrialaisten kansojen yksipuisiin ruuhiin on ensinnä, v. 1913, kiinnittänyt huomiota prof. Sirelius, joka oli niitä nähnyt tutkimusmatkoillaan Pohjois-Venäjällä³⁾ Toistakymmentä

¹⁾ I. Manninen, Kulkuneuvot, Suomen suku III, s. 236.

²⁾ Manninen, mt., s. 236.

³⁾ U. T. Sirelius, Primitive konstruktionsteile an prähistorischen schiffen, FUF XIII, ss. 1—6.

vuotta myöhemmin tri Manninen tapasi niitä läntisestä Viirosta, missä ruuhia vielä käytettiin ja tehtiin.⁴⁾ Ensimmäinen maininta Suomessa käytetyistä palkoruuhista on tri Itkosen v:lta 1930.⁵⁾ Ns. k a u k a l o r u u h i a , myös yhdestä puusta koverrettuja, tasakeulaisia ja -peräisiä ruuhia, on tiedetty olleen käytännössä maamme metsäjärvillä aika runsaasti. Vasta v. 1934 saatiin tarkkoja tietoja palkoruuhien käytöstä verraten rajoitetulla alueella Satakunnassa, Siikaisten, Ahlaisten, Noormarkun ja Pomarkun pitäjissä.

Tri Itkosen antamien ensi tietojen perusteella tämän kirjoittaja laati keväällä 1934 Satakunnan lehtiin Sanakirjasäätiön välityksellä tiedustelun, jolla koetti saada selville kovertamalla tehtyjen ruuhien esiintymistä. Kyselyyn saapui muutamia ilmoituksia, joista nimismies Juho Rautaman⁶⁾ Siikaisista lähettämä yksityiskohtainen vastaus osoitti palkoruuhien käyttöalueeksi edellämäinitut pitäjät. Vastauksesta myös kävi selville, että seudulla elää kolme mestaria, jotka ovat onteloimalla tehneet lukuisia ruuhia. Tunnetuin on Iisakki Juhola, Ahlaisten Pirttijärveltä, joka muistamansa mukaan on tehnyt parisen sataa haaparuuhta. Useita ruuhia ovat myös tehneet Juho Kiviranta Noormarkun Rudanmaasta ja Juho Viljanen Lassilasta.

Palkoruuhesta käytetään Länsi-Satakunnassa nimitystä haaparuuhi, vaikka kulkuneuvo onkin terävine keuloineen ja perineen veneen kaltainen. Kun seuraavassa esitetään satakunta-

⁴⁾ I. Manninen, Zur Ethnologie des Einbaumes, Eurasia Septentrionalis Antiqua I, ss. 4—17.

⁵⁾ T. Itkonen, Muinaisruuhistamme, Suomi V:10, s. 189.

⁶⁾ Pyydän tässä yhteydessä lausua sydämelliset kiitokseni nimismies Juho Rautamalle, joka väsymättömänä on kirjoittajalle antanut ruuhta ja sen tekoa koskevia tietoja sekä kesällä 1935 luovuttanut Uksjärven Lato-luodossa, Ahlaisissa, olevan suvilansa pihamaan Kansallismuseolle tulevan ruuhen veistopaikaksi. Hänen todellisen asianharrastuksensa ansiota onkin, että käsissä oleva kirjoitelma esiintyy nykyisessä laajuudessa.

Kuva 1. Ruuhimestari Iisakki Juholan, Ahlaisten Pirttijärvellä.)

laisen ruuhen valmistusvaiheita, käytetään siitä mainitulle seudulle ja myös kirjoittajalle tutunomaisempaa haaparuuhi-nimitystä. Ruuhenvalmistuksen selostus perustuu osaksi nimismies Rautaman kirjeellisiin tietoihin, osaksi ruuhimestari Juholan kertomaan sekä niihin omakohtaisiin havaintoihin, joita allekirjoittanut teki seuratessaan kesällä 1935 Kansallismuseolle vartavasten tehdyn haaparuuhen syntyä.

Onteloitu yksipuinen ruuhi tehdään miltei aina haapapuusta, joka on kevyttä ja kestävä⁷⁾. Aikaisemmin on niitä valmistettu

kokeeksi koivustakin, mutta puun laadusta johtuen ne ovat olleet hyvin raskaita, eikä niitä yrityksiä enempää olekaan tehty.⁸⁾

⁷⁾ Esim. Pirkkalan seuduilla tehtiin leveät lumilapiot ennen haavasta, samoin suksen porkkiakin. Myös samalla paikkakunnalla tunnettu sananparsi: »haapainen airas ja katajainen seiväs kestää mailman tappiin», puhuu haapapuun kestävyuden puolesta.

⁸⁾ Kankaanpään Venesjärvellä kerrottiin kesällä 1935, että »Lännetvainaa» oli ennen vanhaan tehnyt sekä haapa- että koivuruuhia. Näitä kuluneuvoja ei enää ollut ainoatakaan tallella. — Liitän tähän myös nimismies Rautaman kirjeessä ilmoittaman »surullisen hauskan tapauksen»: »— Erkki Peltomäki 1. Potaska-Erkki, joka asui Noormarkussa, oli keran löytänyt suuren ja komean tervalepän ja tehnyt siitä ruuhen. Valmistus, ja levityskin oli onnistunut erinomaisesti ja leppäruuhi oli ollut kaunis, keveä ja hieno. Mutta kun se oli muutamia päiviä ollut kuivamassa, niin se oli valtavalla pamauksella haljennut kahtia keulasta perään. Jälkeenpäin on kerrottu, että halkeaminen olisi tapahtunut Porin torilla ostajan juuri lukiessa ruuhenhintaa Erkin kouraan!»

⁹⁾ Kaikki kuvat valokuvannut kirjoittaja.

Nykyisin tulitikku- ja faneeri- puun kysynnän takia ovat hyvät ja terveet haapapuut harvinaisia, varsinkin kun suurista haapapuista sanotaan n. 10 % olevan terveitä. Isoihin haapapuihin muodostuu ns. kova sydänruuskea, joka jos sinänsä on sopimatonta ruuheksi se kun alkaa nopeammin lahota. Tarpeellisen ruuhiin puun vahvuuden saavuttaa terve haapa 100—150 vuodessa.

Sopimaton ruuhiin puuksi on ns. korves-, roito- 1. honka- haapa. Sellainen kasvaa kuusitai sekametsässä kilpaa muitten puiden kanssa. Se on pitkä, solakka ja mustakuorinen, ja sen puuainesta on mehutonta ja »lauskaa». Sellaista puuta ei voi hautomalla levittää, se nim. halkeaa usein jo tehtäessä, mutta melkein aina kuivuessa.

Parasta ruuhiin puusta on ns. mäkihaapa, joka on hyvää ja sitkeää. Sellainen kasvaa hyvässä maaperässä luonnonniittyjen, jokien, peltojen ja muiden hyvämultaisten aikeiden maiden reunamilla. Puun tulee olla hyötykasvuinen, vaaleakuorinen sekä oksaston mahdollisimman lähellä latvaleykkausta. Tällainen puu on lujaa ja eheää, sitä »saa taivutella ja venytellä kuin nahkaa» ja se kuivuu erittäin kevyeksi. »Naaraspuu» on parempaa veistä, »koiraspuu» on äreämpää ja kovempaa.

Ruuhiin puun sopivin kaatoaika on syystalvi; syyskuussa kaadetusta saadaan »kelven» ja kestävä ruuhi. Ruuhi-

Kuva 2. Ruuhimestarit Juho Viljanen, Lassilasta, ja Juho Kiviranta, Noormarkusta.

mestari Juhola oli kerran kaatanut ruhipuun elokuussa ja hyvin oli työ silti luonnistunut. Puu kaadetaan joskus niin syvältä, että tyveen tulee yhdelle puolelle vähän »juurikekkaa» perän muodostamiseksi. Pölkky katkaistaan 9 kyynärän mittaiseksi ja kuljetetaan tekopaikalle, jossa se kuori päällä saa »kitsaantua» ja sitkistyä juhannuksen seutuville asti, jolloin lämpimien ilmojen ollessa työ »luonaa» parhaiten. Säilytyspaikan on oltava aurin-golta suojassa, jottei puu kuivaisi liian nopeasti.

Jos haapa on tyvekäs ja oikoinen, niin 14—15-tuumaisesta vielä tulee hyvä ruuhi, vaikka latva olisi 10-tuumainen. Väärän puun on oltava vähän vahvempi, sillä oikoessa se menettää hiukkasen. Oksiakin voi olla latvapuolella, sillä reiät tukitaan puuta-peilla, jotka kuitenkin »markkiintuvat» ja putoavat pois, tai nykyisin korkeilla. »Puulla puu paikataan, raudalla pahemmat paikat», sanottiin Ahlaisissa. Jos puu on pieni, niin onteloiminen on suoritettava varovasti, ettei laidoista mene yhtään hukkaan. Suurta puuta on huolettomampi veistää. Kerran oli Juhola tehnyt ruuhen sellaisesta haavasta, josta taitettiin 120 kerpoa lehtiä ja joka oli 9 kyynärän päästä vielä 25-tuumainen, ja sitten olikin laidoista täytynyt veistää pois.

Jos haapa on päässyt kuivahtamaan liikaa ennen ruuhen tekoa, niin se viedään ensinnä veteen likoamaan. Joskus puu jätetään kuumaksi kevätajaksi jonnekin »saviprunniin» veistämiseen astikka.

Ensimmäinen työ ruuhen veistossa oli kuoren nylkeminen. »Lungan aikana on kuori luikeeta», so. kevätpuolella mahlan aikana lähtee kuori parhaiten haavaa tekemättä. »Luikee hyvin kuin hirvee nylkis», sanottiin puuta kuoriessa.

Kun kuori oli poistettu, näki puun »kupulat» ja viat hyvin. Puussa oleva pahka on erittäin petollinen. Se voi olla loukkaantumisen tai »luannon» aiheuttama. Edellinen on päältäpäin vial-

Kuva 3. Haapa, josta Kansallismuseolle tehtiin ruuhi, tekopaikalle tuotuna.

linen, kun luonnon muodostama ei näytä rikkeimeltä. Tarkoin on varottava, ettei viimeksimainittu joudu pohjaksi, silloin ruuhesta tulee »susi».

Puun tarkastelu ja arvioiminen kävi silmämäärällä, sihtaaamalla. Työ tuntui sivullisesta olevan ylen tarkkaa. Ruuhimestari katsoi, sihtasi, käänsi ja mittasi puuta »halaamalla» mo-

Kuva 4. Ensinnä veistettiin perä ja keula kirveellä valmiiksi.

Kuva 5. Ruuhen teelmä ennen telsousta. Sekä perästä että keulasta hakataan kirveellä poikittaissuuntaan niin syvältä kuin kirves antoi myöten.

neen kertaan puolelta ja toiselta. Tiukka tarkastelu ratkaisi, mitä kantilta avaa minen 1. onteloiminen oli aloitettava.

Tämän jälkeen ryhdyttiin veistämään nokkaa 1. etukekkaa ja perää 1. peräkekkaa. Veistämään ryhdyttäessä täytyi katsoa, ettei puu ollut haljennut vesimen kohdalta. Vesin on sahauksen ja hakkauksen väli, josta puu kaatuessaan taittuu. Muuten väitetään, että haapapuuta veistettäessä kirves tylstyy pian, »haavassa on hiataa». Tosiasia lienee, että hiekkapohjaisella maalla puuhun tulee kivennäisaineita, jotka pian tylsytävät teräaseet. Sanottiinkin, että »kirves viatraa» veistetäessä.

Ruuhen veistossa sekä myös telsouksessa on joskus mestarin apuna hyviä kirvesmiehiä, »hantlankareita». Nokan ja perän veiston onnistumisesta riippui tulevan ruuhen kevytkulkuisuus ja kauneus. Ne olikin veistettävä siihen malliin, että laidan levitys osui pitkittäiseen puuhun, sillä jos levitys osuisi poikittaiseen kohtaan, voisi laita haljeta siitä. Merkillepantavaa on, että heti laitojen levityksen jälkeen ruuhen ollessa vielä lämmin voidaan perää ja nokkaa nostaa kiviä käyttämällä.

Perän ja nokan veistäminen, kuten oikeastaan koko ruuhen valmistaminen, on taiturin työtä. Mittasuhteet ja muodot äärimmäisen tarkkaan arvioiva silmä on tässä kaikki kaikessa. Esiteltävän ruuhen teossa mestari esim. ei käyttänyt minkäänlaista mittaa tai luallaa, vaan veistäminen tapahtui silmämääräisesti l. kuten on jo mainittu: »sihtaamalla». Ihailtavan varma käsi totteli kouliintuneen silmän määräyksiä ja niin syntyi sopu-suhtainen kansanomainen taideteos, jota mielikseen katselee.

Kun perä ja nokka oli veistetty määrättyyn muotoonsa, alkoi pohjapuolen oikominen ja silytys, jotka tehdään kirveellä ja härkihöylällä. Laitoja levitettäessä nokka ja perä nousevat ylöspäin: ruuheen tulee »sprongi», jota merikielestä tullutta nimitystä käytetään myös Ahlaisissa ja Siikaisissa. Tämän takia pohjan on jo puuna oltava sopivan köyryselkäinen. Jos puu on pahasti kaksiselkäinen, voi pohja levittämisen jälkeen tulla notkoselkäiseksi, minkä takia mainittu vika on oikomalla puusta poistettava. »Mettänmerkki» on kohta, joka höylätessä jää notkoksi, se on myös poistettava. Ulkopuolen tarkastelu suoritettiin myös silmämäärällä.

Pohjapuolelta suorittu ja höylätty runko asetettiin lovetujen niskojen varaan, jonka jälkeen alkoi ruuhen telsous. Kumpainenkin pää, siis kohdat, joita ei le-

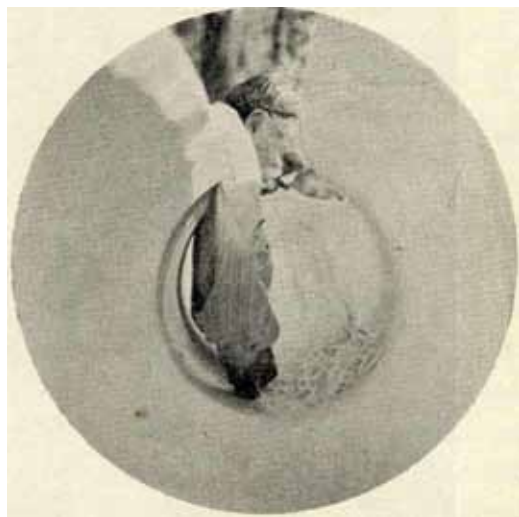

Kuva 6. Tehon käyttöä telsouksen alussa.

vitetä, veistettiin sisäpuolelta heti ruuhen nokan ja perän muotoisiksi. Tämä veistäminen suoritettiin kirveellä poikittaisesti, ettei päihin vahingossa syntyisi halkeamia. Teelmän päällipuolelle keskiviivaa pitkin veistettiin kymmenkunta senttiä leveä suora kohta, josta varsinainen telsous aloitettiin. Päällipuolen rako hakattiin kirveellä niin kuin kirveen terä antoi myöten, siten vasta ryhdyttiin tel-

Kuva 7. Lopputelsouksessa veistetään ohuita lastuja.

Kuva 8. Kavahöylällä silitetään ruuhen ontelo poikittaissuuntaan.

solia hakkaamaan puuainesta irti rungosta. Sitä tehdessä telsooja seisoi hajareisin ja veisti kämmenen levyisen raon kautta ontelon. Ruuhen telsoamisesta sanottiin, että se on *s a d o t o n t a* työtä, so. tulee vähän näkyvää jälkeä.

Alkutelsouksessa lyötiin rohkeammin, kun ei ollut pelkoa

pohjan puhkaisemisesta. Kaksi »varvia» telsottiin isoja lastuja, seuraavilla kerroilla pienempiä. Mitä syvemmälle päästiin, sitä varovaisemmin täytyi telsoa käyttää, sillä voi käydä niin, että »mustikanvarret tulevat näkyviin». Aina väliin veistettiin kirveellä laitojen alta lastua pois. Kun ontelo oli saatu tarpeeksi suureksi, voitiin rakoa venttää vähäisen lyömällä rakoon pulkkia. Kuitenkaan niitä ei saa pakottaa liiaksi, sillä pohjaan voi syntyä halkeamia.

Kun pohja ja laidat oli veistetty arviolta 1 1/2—2 tuuman vahvuiseksi, alettiin laitojen vahvuutta koetella naskalilla. (Kuva 9.) Pohja ja hiukan ohuempaksi tulevat laidat oli veistettävä niin tasapaksuiksi kuin mahdollista. Apuna käytettävä naskali oli suora ja verraten ohut, ja sen terän pituus vähän yli veistettävän vahvuuden eli ns. tyänvara.

Kuva 9. *Laitojen vahvuutta mitataan naskalilla.*

Kuten ulkopuolen, myös sisäpuolen työn arvioiminen ja tarkastelu suoritettiin silmällä. Ruuhimestari »sihtasi» vuoronperään keula- ja peräpuolelta ontelon oikoisuutta ja luontevuutta.

Pohjan ja laidan vahvuutta on tunnusteltu myös koputtamalla. Rystyisillä tai puupalikalla on naputettu sisäpuolelle ja äänestä on päätelty laidan vahvemmat kohdat tai myös on sormenpäillä tunnustellen todettu ohuet ja vahvat kohdat. Ruuhi-

Kuva 10. Kumpaankin päähän pannaan koivuiset v itta-peruks e t, etteivät laidat levitettäessä pääse repeilemään.

mestari Kiviranta Noormarkusta kertoi koettelevansa laidan vahvuutta vain koputtamalla. Kuitenkin valitettiin, että siten valmistetut ruuhet tahtoivat tulla »lommosia», johtuen tietenkin tunto- ja kuuloaistimusten epäluotettavuudesta tällaisessa työssä. Laidan tasainen paksuus on juuri ruuhen muodon säilymisessä tärkeätä.

Varmin mitta nimenomaan on naskali. Sillä koetetaan laidan vahvuutta sisä- tai ulkopuolelta päin, koputtaminen tapahtuu sisäpuolelta. Levitettäessä joskus pihisee tervan nokko reiästä

ulkopuolelle, muttei se vaarallista ole. Naskalilla mitaten pohja tuleekin verraten tasapaksuksi. Sopivimpana laitojenvahvuutena pidetään »kolmea varttia», $3/4$ tuumaa, pohjasta noin »viittä varttia», $5/4$ t. Perästä ja keulasta ruuhi tehdään vähitellen vahvenevaksi, mitat ovat 3—5 tuumaa. »Liitekohdat» tehdään mahdollisimman ohenevasti, varsinkin pohjan ja laitojen yhtymäkohta, joka levitettäessä oli saatava mahdollisimman huomaamattomaksi.

Ruuhien sisäpuolen loppumuodostelu ja -silytys suoritettiin kouruteräisellä kava höylällä. Höyläminen tapahtui poikkitaissauntaan ja kava höylän jäljet näkyivätkin hyvästi valmiiksi levitetyssä ruuhessa. Nokka ja perä silytettiin suoralla kava höylällä. (Katso kuvaa 8.)

Näin oli ruuhi tullut laitojen levitysasteeseen. Levitys tapahtuu tavallisesti aamuvarhaisella, tyynen ilman vallitessa.

Kuva 11. Haaparuuhun teelmä lämpiämässä levitystä varten. Huom. vittaperukset kummassakin päässä sekä selvästi näkyvät kavahöylän jäljet.

Kuva 12. Ruuhun toisen laidan levitystyö käynnissä.

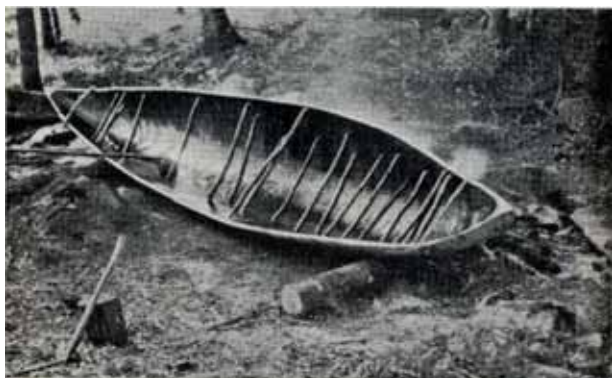
Jos ruuhi tehdään kesän kuivana aikana, on haapapuu telsottaessa ehtinyt huomattavasti kuivahtaa. Sentähden teelmä usein pannaan ennen levitystä veteen likoamaan ainakin yön ajaksi. Näin menetellen laidat tulevat neiteiksi, so. pinnalta vähän kosteiksi ja laitoja on silloin parempi levittää.

Kuva 13. Toista laitaa levitetään. Kuvassa näkyy hyvin nyttien asento. Etualalla on pitkävartinen tervasuti.

Ennen laitojen levittämistä tehtiin kumpaankin päähän vitaperukset, jotka asetettiin siihen kohtaan, mistä laitojen leviäminen alkoi. Jotteivät ne pääsisi luiskahtamaan pois kohdaltaan, lyötiin niiden eteen naulat. Peruksien tarkoituksena oli estää laitojen repeileminen, mutta vastaavaa hyötyä niistä tuskin on, sillä löysän vaulon alta voi laita yhtä hyvin haljeta kuin säilyä. Se antanee vain turvallisuuden tunteen ruuhen levittäjälle.

Levitystä varten pantiin kaksi lovettua niskaa ruuhun alustaksi, sen viereen tehtiin ruuhun mittainen valkea n. 1/2 m:n päähän laidasta. Lämmittävin on hiilusta. Sentähden valkea tehtiin hirrenpäistä ja se sai jonkun aikaa palaa ennenkuin ruuhi nostettiin lämpiämään. Valkean palaessa ruuhi tervattiin sisältä. Tervaa kaadettiin viitisen litraa onteloon, jonne sitä 3 kyynärän mittaisella sudilla levitettiin. Koska puu oli vielä hiukkasan kosteaa, ei kaikki terva mennyt puuhun, vaan osa jäi

Kuva 14. Haaparuuhi valmiiksi levitettynä.

pohjalle, josta sitä lämmityksen aikana sudittiin kuumaan, levityksen alaisena olevaan laitaan.

Levitystyössä oli kolme miestä, joista ruuhimestari otti vastuulleen laitojen levityksen, toinen mies tervasi yhtämittaa lämpiävää ruuha ja kolmas kasteli ruuha ulkopuolelta vedellä, ettei laita syttyisi palamaan. Ruuhun teelmästä kierahutettiin tämän tästä, että koko laidan ulkopuoli lämpiäisi tasaisesti. Ruuhi sai olla valkean loisteessa hetken aikaa ennen levittämistä.

Kun laita oli lämminnyt niin paljon, että terva sisäpuolella rupesi kiehumään, alkoi levitys nyttien (nyttä), pönkkien 1. pulkkien avulla. Viimeksimainitut tehtiin parin

tuuman vahvuisista lepänrungoista, joiden päät veistettiin loivasti teräviksi. Ne olivat eripituisia ja vasta tarvittaessa lyötiin sopivan mittaisiksi.

Vajaan tunnin kuluttua oli laita hautunut siksi paljon, että

Kuva 15. Pohjan muotoa korjataan kivillä, joita asetetaan nyttien päälle.

ensimmäinen pönkkä voitiin asettaa. Se, kuten muutamat seuraavatkin ponnistivat laidan syrjiä, myöhemmät alemmaa. Vähin erin kiristettiin ja lisättiin nytteä, samalla kun uutta tervaa siveltiin sisäänmenneen tilalle. Sanottiin, että hyvin haudottu laita on »pehmeää kuin nahka», sitä saa muodostella mielensä mukaan.

Näin vähitellen saatiin laita sopivan leveäksi ja kun toinen puoli oli valmis, käännettiin toinen laita lämmitettäväksi. Entiset nyttät jäivät paikoilleen ja uusilla ryhdyttiin ponnistamaan toista puolta. Tämän levityksen aikana täytyi valmistakin puolta tervata, siihen imeytyi vielä paahtamisen jälkeen tervaa. Kumpai-

Kuva 16. Penkki, jossa kaaria höylätään.

seenkin laitaan käytettiin pönkkiä 14, joista puolet tukivat laidan syrjäpuolta ja toiset alempana. (Vrt. kuvaa 13!).

Laitojen levitys kesti hyvän joukon neljättä tuntia. Työ oli valmistusprosessin tärkein ja vaarallisin, sillä huolellisesta hautomisesta huolimatta puu olla »pirullista», so. haljeta jostain arvaamattomasta kohdasta ja siten pilata suuritöisen urakan. Puussa saattaa olla poreimia 1. sydänhalkeimia, jotka ilmenevät vasta levitettäessä ja tällöin repeytyvät auki. Myöskin pielet ovat arkoja, niissä kohdin kun puu on poikittaista.

Tärkeän ja onnistuneen levittämisen jälkeen ruuhi siirrettiin jäähtymään ja kuivumaan. Lyhyemmät nytät pantiin poikkipuolin pohjalle ja isoja kiviä nostettiin niiden päälle, jotta puun ollessa vielä pehmeän painuisi »laakommaksi», s.o. leveäpohjaisemmaksi. Pidemmät nytät painettiin pitämään laitojen yläreunoja levällään. (Katso kuvaa 15.)

Mielenkiintoista on, että Potaska-Erkki ennen, ja ruuhimestari Juho Kiviranta viime aikoinakin, oli levittänyt ruuhen laidat vedessä liottamalla. Niinpä Kiviranta kertoi tämän kirjoittajalle, että hän vei valmiiksi onteloidun ruuhen jonnekin lahden poukkaan, jossa vesi kesällä oli hyvin lämmintä. Ruuhen sisälle pantiin kiviä, jotka pitivät sitä upoksissa. Kun se oli lionnut yhden vuorokauden ajan, pantiin telsousrakoon »pulkka», joka vähäsen levitti laitoja. Niin vähitellen lisättiin pitempiä pulkkia, jolloin laidat suoristuivat. Jos vaan oli lämpimiä ilmoja, »olivat laidat kuin nahkaa» ja levitystyö kävi tällä tavoin nopeasti. Kun laidat olivat tarpeeksi levällään, nostettiin ruuhi maalle ja sai kuivahdattaa hiukkasen. Kaarien ja varalaitojen kiinnitys kävi kuten hautomalla tehtyjen. Ruuhi tervattiin kaarituksen jälkeen.

Jos levitettyyn ruuheen jää joitakin pikkuvirheitä, voidaan ne »äntrata» kaarien avulla, jotka kiinnitetään kohta levityksen jälkeen. Laidat ovat tällöin vielä taipuvia. — Kaaret tehtiin luonnonvääristä kuusennäreistä. Ruuhimestari oli metsissä kulkiessaan aina silmäillyt hyviä kaaripuita ja ottanut sopivat talteen kuivumaan, joten tarvitessa niitä aina oli varastossa. Kun kaaripuita on runsaasti, niin helposti löytää niistä sopivat ruuhen eri kohtiin. Osaksi tästä johtuu, että kaarien välit eivät tule tarpeeksi yhtä suuriksi, ne kiinnitetään miten parhaiten sopivat.

Jalka- 1. valtakaaari oli toinen perästä lukien. Se on vähän korkeampi kuin muut: sitä vastaan ponnistavat melojan jalat. Toiset olivat leveydeltään ja vahvuudeltaan suunnilleen

Kuva 17. Kaaret asetettuina paikoilleen.

Kuva 18. Varalaitaa sovitetaan paikoilleen.

samanlaisia. Kaaret ulottuvat päistään yli laitojen, sillä niihin kiinnitetään myös lisälaidat. Kaaret jätetään pohjasta

Kuva 19. Haaparuuhi kaadetaan jokaisen vesilläolon jälkeen kumoon.

jonkun verran koholleen, sillä ruuhi vetäytyy kokoon kuivuesssaan. Jos kaaret olisivat pohjassa kiinni, naulat vetäisivät varmasti laidan halki. Tästä myös johtuu, että kaari kiinnitetään kahdella nauhallalla laitojen yläreunasta.

Kaarien lukumääränä on 6 tai 7, riippuen ruuhen koosta. Nau-loina käytetään nykyisin galvanoituja tai kuparisia »paatinnau-loja».

Vara- 1. lisälaita kuuluu nykyisin satakuntalaiseen haaparuuheen. Se antaa kulkuneuvolle korkeutta ja leveyttä, mutta myös huomattavasti vahvistaa ruuhen laitaa. Lisälaita, joka on haapaa tai honkaa, naulataan kaarien kiinnittämisen jälkeen.

Ensinnä laitalauta höylättiin niin ohueksi, että se voitiin puu-pihtien avulla taivuttaa ruuhen laitaan kiinni. Siinä se piirrettiin ruuhen laidan mukaan ja laudan alareuna veistettiin »piiriä» pitkin ruuhen laidan kaa-revuuden mukaiseksi. Myös laudan terävät syrjät höylätään pois. Alareunaan lyötiin nau-lan kantojen upottamiseksi neliskulmaiset lovet, p ä h k ä y k -set (pähkäys), joita oli kaik-kiaan 51 kpl. Yhteen aikaan oli tapana panna laidan ja laudan

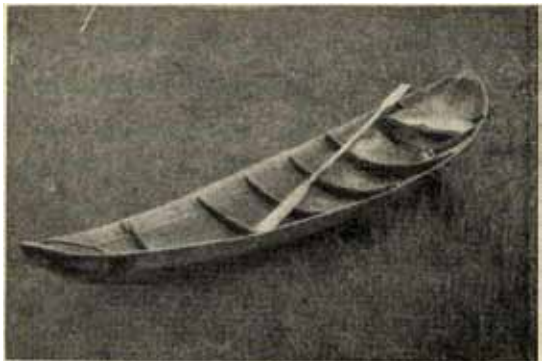
Kuva 20. Haaparuuhi keulasta katsottuna.

Kuva 21. Ruuhimestari Juhola tekemässään ruuhessa.

Valmiiksi kaaritettu ruuhi jätettiin kuivumaan »kalpeen» auringolta. Tänä aikana täytyi seurata tarkasti, ettei se vetäytynyt kokoon enempää kuin kaaret antoivat myöden. Kun se oli kuivunut niin, että kaaret olivat pohjassa melkein kiinni, tervattiin ruuhi ulkoapäin, jolloin kutistuminen lakkasi. Ruuhi tervataan pariin kolmeen kertaan, jonka jälkeen se on vesille vietävissä.

Haaparuuhaa kuljetetaan kaksipäisellä melalla, joka tehdään kuusipuusta. Haavasta voi myös tehdä, sillä siitä tulee kevyt ja sitkeä. Viikana vaan on, että mela vääntyilee, kun saa olla »ittekseen».

Kuva 22. Ruuhimestari Kivirannan tekemä ruuhi. Mela ja istuinpenkki »oikeata mallia».

väliin tilkkeitä l. triviä, mutta silloin vesi tahtoi jäädä siihen ja pehkaannutti laidan. Nyt vedettiin vain tervaa väliin.

Viimeksi tehtiin ruuhen istuinpenkki leveästä laudasta, joka love-

Aikoinaan on ollut tapana melapuu varastaa ja mikäli mahdollista pyhäpäivänä kirkonaikaan. Tällöin melasta uskomuksen mukaan tuli hyvä.

Melan varsi tehtiin läpileikkaukseltaan soikea, siis käteen sopivaksi. Lavan kärki jätettiin paksummaksi, jolloin se on melottaessa kestävämpi. Melan varteen, hiukan lapojen yläpuolelle pantiin v i t t a v a u l o t estämään veden juoksemista käsiin. Hyvä meloja osaa kyllä meloa niin, ettei vesi juokse vaatteisiin. Melan lavat tervataan, varsi jätetään ilman.

Ruuhi ei vaadi suurtakaan hoitoa. Huolehtivaiset voivat tervata sitä joka vuosi, mutta välttämätöntä se ei ole. Kun haapa on tunnetusti kestävä puuta, voi ruuhi tervaamattomana pitää kymmeniä vuosia. Tärkein hoito on, että ruuhi jokaisen vesillölon jälkeen kaadetaan kumolleen, jolloin aurinko ei pääse lämmittämään sisäpuolta. Sillä ruuhi on levityksestä johtuen sisältä aina »piäness pinnistykse» ja kun sisältä kuivanut ruuhi lämmön johdosta laajenee, vetäytyy ruuhi helposti halkiomeen.

Ruuhun käyttökelpoisuus on »mallissa», joka jokaisella mestarilla on erilainen. On rinnakkain kaksi ruuha, joissa maallikko ei juuri huomaa paljoakaan eroa, vaan kun istuu ja koettaa, niin toinen on vakava, se ei tahdo heiluttamallaakaan kaatua ja kun käyttää melomiseen sen verran voimia kuin »pelimanni viulun trokaan», liukuu se eteenpäin kuin elävä henki synnyttämättä pyreitäkään. Toinen taas pakkaa väkisinkin kaatumaan ja melottaessa vetää vettä perässään sekä tuppaa kiertämään niinkuin kompassin neula. Tukevin on l a a k k o p o h j a i n e n ruuhi, so. leveä- ja verraten tasapohjainen. Pohjaa ei saa jättää kovin paljoa vahvemmaksi, sillä ruuhesta tulee silloin kuppimainen ja niinollen h u t e r a , »se nuljuu perseen alla». Jos perä on äkkijyrkän tapainen tai kaksiselkäinen, niin ruuhi »vetää vettä perässään.» Mutta hyvin tehty on kuin »ihmisen miäli».

Haaparuuhien saama suosio läntisessä Satakunnassa on ilmeinen. Syynä siihen on varmaan niiden keveys, kestävyys ja nopeakulkuisuus, ja mikseipä myös plastillinen kauneus, jolle kansakin osaa antaa arvoa. Edellä on jo mainittu niiden valmistuksessa ilmenevän taiturin työtä. Keveydestä mainittakoon, että yksi henkilö voi kantaa helposti 8 kyynärän mittaisen ruuhen, mikä seikka ei ole ollut vähäarvoinen esim. pitkillä kannastaipaleilla muinaisilla erämatkoilla.

Ruuhen kestävyys on ollaan Satakunnassa hyvin tyytyväisiä. Varsinkin kun sitä hoidetaan jonkunverran, voi se kestää 3—4 »paatin» ikää, kuten Ahlaisissa ja Siikaisissa vakuutettiin. Kerrottiinpa siellä 80-vuotisista käyttökelpoisista ruuhista, joita tuskin koskaan oli tervattu.

Hyvä haaparuuhi, mestarin tekemä, on sangen kevytkulkuisen. Nimismies Rautama sanookin, ettei »soutupaatti tule kysymykseen, soutakoon kaksikin airoparia, ja sitten ruuhella pääsee matalikoissa ja voi puikkelehtia kivien raoista, joista ei veneellä kulku käy päinsä.»

Huvittavana seikkana mainittakoon, että haaparuuha, kuten yleensä vesikulkuneuvoa, sanotaan Ahlaisten — Siikaisten seudulla »vesiastiaksi».

Edellä seurasimme satakuntalaisen haaparuuhien valmistusvaiheita, sellaisina kuin ne nykyisin tapahtuvat. Ilmiön esiintyminen Suomessa ainoastaan mainitulla rajoitetulla alueella herättää lukuisia mielenkiintoisia kysymyksiä. Varmaa on, että haaparuuhien levinneisyysalue Satakunnassa on ollut laajempi kuin nykyisin. Saatujen tietojen mukaan on niitä joku aika sitten ollut ainakin Kankaanpäässä ja Laviassa.

Niin houkuttelevaa kuin olisikin tarkastella haaparuuhien esiintymisen ikää, levinneisyyttä ym., täytyy se jättää myöhemmän arvioinnin varaan, varsinkin kun tehtävä siirtyy tässä tapauksessa Satakunnan ulkopuolelle.

SISÄLLYS.

Kaksi satakuntalaista suurmiestä. Kirj. <i>Edwin Linkomies</i>	5
Vähän Lallista ja Lalloilasta. Kirj. <i>Jalmari Jaakkola</i>	20
Satakunnan vanhin tunnettu paikannimi. Kirj. O. J. <i>Tuulio</i>	34
Porin kaupungin kaikkia säätyjä loukkaava häväistyskirjoitus vuodelta 1729. Kirj. <i>Mikko Saarenheimo</i>	44
Muudan kasvatusohje vuodelta 1785. Kirj. L. <i>I. Kaukamaa</i>	58
Isonvihan vaurioitten korjaamisesta Satakunnassa 1720-lu- vulla. Kirj. K. O. <i>Alho</i>	79
Rauman kirkkoherrakuntaa koskevia muistiinpanoja. Kir- joitti vv. 1855—1857 Fr. Mauritz Ljungberg. Suomensi ja julkaisi <i>Aina Lähteenoja</i>	98
Satakuntalaisen palko- 1. haaparuuden valmistus. Kirj. <i>Eino Nikkilä</i>	134

